

# ÚVOD DO TEÓRIÍ MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV I.

Vysokoškolská učebnica

**Pavol Krištof**



**2025**

**Recenzenti:**

**prof. Uroš Pinterič, PhD.**

**Mgr. Radoslava Brhlíková, PhD., univ. doc.**

**© Pavol Krištof – 2025.**

**© Katedra politológie, FF TU v Trnave – 2025.**

**© Filozofická fakulta TU v Trnave – 2025.**

**ISBN 978-80-568-0799-6**

## Obsah

|                                                                       |            |
|-----------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Obsah .....</b>                                                    | <b>2</b>   |
| <b>Úvod .....</b>                                                     | <b>3</b>   |
| <b>1 Základné rámce analýzy medzinárodných vzťahov .....</b>          | <b>5</b>   |
| <b>2 Liberálno-idealistická tradícia medzinárodných vzťahov .....</b> | <b>27</b>  |
| <b>3 Realizmus v medzinárodných vzťahoch .....</b>                    | <b>36</b>  |
| <b>4 Behavioralizmus v medzinárodných vzťahoch .....</b>              | <b>47</b>  |
| <b>5 Marxizmus a kritické teórie v medzinárodných vzťahoch .....</b>  | <b>53</b>  |
| <b>6 Teória hier v medzinárodných vzťahoch .....</b>                  | <b>67</b>  |
| <b>7 Neorealizmus .....</b>                                           | <b>80</b>  |
| <b>8 Teória hegemonického stability .....</b>                         | <b>90</b>  |
| <b>9 Neoliberalizmus .....</b>                                        | <b>96</b>  |
| <b>10. Konštruktivizmus .....</b>                                     | <b>104</b> |
| <b>Záver .....</b>                                                    | <b>113</b> |
| <b>Literatúra .....</b>                                               | <b>115</b> |

## Úvod

Medzinárodné vzťahy predstavujú dynamickú a mnohovrstevnú oblasť spoločenského poznania, ktorá skúma interakcie medzi štátmi, medzinárodnými organizáciami, neštátnymi aktérmi a globálnymi procesmi. V prostredí, kde sa moc, záujmy, hodnoty a normy neustále menia, sa štúdium medzinárodných vzťahov stáva nevyhnutným predpokladom porozumenia súčasnému svetu.

**Vývoj disciplíny bol formovaný veľkými interparadigmatickými debatami, ktoré určovali smer teoretického bádania.** Prvá debata prebiehala medzi idealizmom a realizmom v medzivojnovom období, druhá medzi tradičným realizmom a behaviorálnym prístupom v 50. a 60. rokoch, a tretia medzi realizmom, liberalizmom a marxistickými prístupmi v 70. rokoch. Tieto diskusie neboli len akademickými spormi, ale odrážali aj meniace sa podmienky medzinárodného prostredia – od nástupu bipolarity po globalizáciu. V ich rámci sa postupne formovali nové teoretické školy, ktoré reagovali na nedostatky predchádzajúcich prístupov a snažili sa priniesť presnejšie analytické nástroje.

Táto učebnica ponúka prehľad hlavných teoretických prístupov, ktoré formovali a ovplyvňujú diskusiu o medzinárodnom usporiadaní – od klasického realizmu a liberalizmu, cez behaviorálne a kritické teórie, až po koncepcie transnacionalizmu, neofunkcionalizmu a mäkkej moci. Každá kapitola ponúka čitateľovi nielen faktické poznatky, ale aj analytické nástroje na interpretáciu medzinárodného diania a študijné otázky. Učebnica je určená študentom politológie, medzinárodných vzťahov, európskych štúdií, ale aj širšej akademickej obci a záujemcom o globálne otázky. Jej cieľom nie je len sprostredkovať teoretické poznatky, ale aj podnietiť kritické myslenie, schopnosť porovnávať prístupy a aplikovať ich na konkrétne prípady.

V dobe, keď sa svetová politika vyznačuje rastúcou komplexnosťou, prepojenosťou a neistotou, je porozumenie medzinárodným vzťahom kľúčové pre orientáciu v globálnom prostredí. Cieľom tejto učebnice je preto sprístupniť zá-

kladné koncepty, identifikovať základných aktérov a štruktúry medzinárodného systému a podporiť tak lepšiu orientáciu čitateľov v globálnom dianí, a tiež podnietiť ďalšie premýšľanie o výzvach, ktoré tento systém prináša.



## **1 Základné rámce analýzy medzinárodných vzťahov**

Otázky metodológie spoločenských vied sa poslucháčom prvých semestrov politológie môžu javiť ako niečo zložité, abstraktné a vzdialené od reality. V skutočnosti však ide o kľúč k pochopeniu toho, ako premýšľame o svete – a teda aj o medzinárodných vzťahoch. Metodológia nie je len „teória o teórii“ a „teória pre teóriu“, ale spôsob, akým si vyberáme, čo považujeme za dôležité, ako kladieme otázky a aké odpovede považujeme za relevantné.

V politických vedách, najmä v štúdiu teórií medzinárodných vzťahov, sa stretávame s množstvom prístupov – realizmom, liberalizmom, konštruktivismom, marxizmom a ďalšími. Každý z nich ponúka odlišný pohľad na svet a zároveň využíva rôzne metodologické rámce. Niektoré sa snažia vysvetliť správanie štátov pomocou empirických dát a modelov, iné sa zameriavajú na porozumenie významov, sociálnych rolí a teoretických debát. Práve metodológia nám pomáha pochopiť, prečo tieto prístupy existujú, v čom sa líšia a ako ich možno porovnávať. Pri štúdiu teórií je dôležité mať na pamäti, že žiadna z nich nie je úplne „neutrálna“, pretože vychádza z určitých predpokladov – o tom, čo je dôležité, čo je „relevantné“, čo sa považuje za racionálne správanie a čo sú „fakty“. Metodológia nám pomáha tieto predpoklady rozlíšiť a kriticky ich zhodnotiť.

V tejto kapitole sa preto pozrieme na vybrané problémy, ktoré nám umožňujú rozčleniť zložité dianie vo svete na pochopiteľné časti. Zároveň si ukážeme, ako rôzne teórie pracujú s rôznymi úrovňami analýzy a prečo je dôležité vedieť, z akej perspektívy sa na svet pozeráme.

### **1.1 Aktéri a subjekty v medzinárodných vzťahoch**

V rámci teórie medzinárodných vzťahov sa otázka, kto sú hlavní aktéri medzinárodného systému, líši podľa jednotlivých teoretických prístupov. Niektoré teórie považujú štát za kľúčového aktéra, iné upozorňujú na význam medzinárodných organizácií, nadnárodných korporácií, mimovládnych organizácií či globálnych

trendov. Každý prístup ponúka odlišný pohľad na to, aké subjekty formujú medzinárodné dianie, aký je ich význam a akým spôsobom ovplyvňujú globálne procesy. Tieto rozdiely nie sú len vecou výberu objektu výskumu, ale súvisia aj s metodologickými rámcami, ktoré jednotlivé teórie využívajú. Práve na základe týchto rozdielov rozlišujeme v teórii medzinárodných vzťahov viaceré prístupy k analýze aktérov a ich pôsobenia v medzinárodnom systéme.

**Realistický prístup** vychádza z predpokladu, že základným a najdôležitejším aktérom medzinárodných vzťahov je štát. Štát je v tomto chápaní vnímaný ako jednotná, suverénna a racionálna entita, ktorá koná v záujme vlastného prežitia, bezpečnosti a moci. Medzinárodný systém je podľa realistov **anarchický**, čo znamená, že neexistuje centrálna autorita schopná vynucovať pravidlá alebo garantovať bezpečnosť. **Moc je chápaná ako kľúčový faktor** – či už vo forme vojenskej sily, ekonomických zdrojov alebo technologickej prevahy. Realisti zdôrazňujú, že moc nie je cieľom sama o sebe, ale prostriedkom na zabezpečenie bezpečnosti a prežitia štátu. Neštátni aktéri, ako sú medzinárodné organizácie, nadnárodné korporácie či jednotlivci, sú považovaní za okrajových a ich vplyv je zanedbateľný, pretože nedisponujú schopnosťou garantovať bezpečnosť štátu.

Debaty o význame aktérov medzinárodných vzťahov viedli k úvahám, či národný štát je stále schopný plniť funkcie, ktoré mu tradične pripisovala **realistická teória** medzinárodných vzťahov. Na rozdiel od realizmu, **pluralistický prístup** rozširuje spektrum relevantných aktérov a uznáva význam **neštátnych aktérov**. Medzinárodné vzťahy sú v tomto chápaní formované komplexnou sieťou interakcií medzi rôznymi typmi aktérov – štátmi, medzinárodnými organizáciami, mimovládnyimi organizáciami, nadnárodnými firmami, revolučnými skupinami, záujmovými skupinami či jednotlivcami. Štát nie je vnímaný ako jednotný aktér, ale ako priestor, v ktorom pôsobia rôzne vnútorné záujmy a tlaky. Politické rozhodovanie je výsledkom vyjednávania, kompromisov a stretu

rôznych záujmov, pričom neštátni aktéri zohrávajú významnú rolu v oblasti ekonomiky, bezpečnosti, kultúry či životného prostredia.

**Globalistický prístup** sa zameriava na globálne procesy, štruktúry a trendy, ktoré presahujú rámec jednotlivých štátov. Medzinárodný systém je v tomto chápaní globálne-centrický, pričom dôraz sa kladie na fenomény ako kapitalizmus, technologický pokrok, klimatické zmeny či transnacionálne siete. Aktér medzinárodných vzťahov tu predstavuje globálny systém ako celok. Kľúčovými témami sú vzájomná závislosť medzi štátmi, mechanizmy dominancie a nerovnosti, ako aj otázky rozvoja, spravodlivosti a udržateľnosti. **Globalistický prístup** poukazuje na to, že medzinárodné vzťahy sú formované nielen politickými, ale aj ekonomickými, sociálnymi a environmentálnymi faktormi, ktoré si vyžadujú komplexné a interdisciplinárne chápanie.

### **1.1.1 Transnacionalizmus**

Transnacionalizmus je koncepcia, ktorá nadväzuje na problematiku aktérov medzinárodných vzťahov tým, že spochybňuje tradičný predpoklad realizmu, podľa ktorého je štát jediným relevantným aktérom medzinárodných vzťahov. Rieši tým otázku významu neštátnych aktérov. Tento prístup rozširuje definíciu aktéra na subjekty, ktoré síce nemajú právnu suverenitu, ale disponujú schopnosťou ovplyvňovať globálne procesy – nadnárodné korporácie, mimovládne organizácie, medzinárodné inštitúcie či transnacionálne siete. V dôsledku toho sa mení aj chápanie „subjektu medzinárodných vzťahov“: nejde len o právne uznanú jednotku, ale aj o funkčného aktéra, ktorý má kapacitu presadzovať záujmy a formovať politiku. **Transnacionalizmus tak otvára cestu k pluralistickým modelom analýzy, ktoré reflektujú komplexnú sieť interakcií medzi štátmi a neštátnymi aktérmi.**

V 50. rokoch 20. storočia predstavil **John H. Herz** (1908 – 2005), významný teoretik medzinárodných vzťahov, myšlienky, ktoré predznamovali rozvoj transnacionalizmu. Herz býva zaradovaný medzi klasických realistov, no



jeho práce spájali realistické chápanie moci s právnym a etickým rozmerom medzinárodného poriadku. Pôsobil ako politický analytik pre Ministerstvo zahraničných vecí USA a bol členom americkej delegácie na Norimberskom tribunáli, kde sa podieľal na formulovaní právnych princípov povojnovej spravodlivosti.

Vo svojej knihe *Politický realizmus a politický idealizmus* (*Political Realism and Political Idealism*, 1951) predstavil koncepciu **bezpečnostnej dilemy**, ktorá sa stala kľúčovým konceptom realistickej teórie. Opisuje situáciu, keď štáty v anarchickom prostredí podnikajú kroky na zvýšenie vlastnej bezpečnosti (napr. budovanie vojenskej moci, uzatváranie spojenectiev), čo však iné štáty vnímajú ako hrozbu a reagujú podobne. **Výsledkom je špirála napätia, ktorá môže viesť ku konfliktu, aj keď ho žiadna strana pôvodne nechce.** Herz upozorňoval, že v jadrovom veku použitie sily stráca prítlačivosť – vojenské prostriedky sú príliš ničivé, čo vedie k opatrnosti a potrebe nových foriem spolupráce.

Vo svojej ďalšej práci *Vzostup a zánik teritoriálneho štátu* (*The Rise and Demise of the Territorial State*, 1957) Herz rozvinul úvahy o zmenách medzinárodného systému. Tvrdil, že štát nemusí zostať dominantnou jednotkou, keďže do popredia sa dostávajú idey, technológie, ekonomické väzby a medzinárodné organizácie. Identifikoval štyri faktory, ktoré oslabujú národný štát:

1. **Citlivosť na hospodárske konflikty** – ekonomické prepojenie zvyšuje zraniteľnosť štátov.
2. **Rozmach medzinárodnej komunikácie a priepustnosť hraníc** spôsobuje, že štáty strácajú kontrolu nad informáciami a pohybom osôb.
3. **Rozvoj leteckého spôsobu boja** – vojna sa môže preniesť priamo na civilné obyvateľstvo.
4. **Jadrové zbrane** – ohrozujú samotné prežitie ľudstva.

Herzove úvahy naznačovali, že nezávislosť štátov je čiastočne ilúziou, ktorá slúži na udržiavanie existujúceho systému. O desať rokov neskôr však Herz tieto svoje tvrdenia revidoval – poukázal na rastúci počet štátov, posilňovanie ich le-

gitimity a rozširovanie demokratických režimov, ktoré podľa neho obnovili význam štátu ako aktéra medzinárodného systému.

V 70. rokoch 20. storočia sa objavuje nový prístup, ktorý spochybňuje predstavu štátu ako jediného aktéra medzinárodných vzťahov. **Transnacionalizmus** zdôrazňuje rastúci význam neštátnych aktérov – nadnárodných korporácií, mimovládnych organizácií, medzinárodných inštitúcií – ktorí pôsobia naprieč hranicami a ovplyvňujú globálne procesy. V tomto ohľade sa transnacionalizmus zhoduje s pluralizmom, keďže oba prístupy pripisujú význam neštátnym aktérom. Tento vývoj vedie k zmenšeniu rozdielu medzi vnútornou a zahraničnou politikou: problémy, ktoré boli kedysi výlučne domácimi, dnes presahujú hranice štátov. Znižuje sa význam vojenských faktorov, zatiaľ čo hospodárske otázky nadobúdajú čoraz väčšiu váhu. Aj keď si štáty zachovávajú právnu suverenitu, v praxi strácajú kontrolu nad mnohými procesmi, ktoré sú ovládané globálnymi trhmi, technologickými zmenami a transnacionálnymi aktérmi. Mocenská politika je nahrádzaná politikou ad hoc, kde sa aktéri zoskupujú podľa konkrétnych problémov a záujmov.

Transnacionalizmus sa stal základom pre neskoršie teórie **komplexnej vzájomnej závislosti**, ktoré rozvinuli Robert Keohane a Joseph Nye. Tí zdôraznili, že moc v medzinárodnom systéme sa neprejavuje len vojensky, ale aj ekonomicky, inštitucionálne a informačne. Na tieto myšlienky nadviazal **neoliberalizmus**, ktorý ich rozvinul do systematického rámca teórie medzinárodnej spolupráce.

### 1.1.2 Modely rozhodovania

Po tom, čo sme priblížili, kto sú aktéri a subjekty medzinárodných vzťahov, je prirodzené položiť otázku: ako konajú? **Modely rozhodovania v zahraničnej politike sú koncepcia, ktorá vysvetľuje, ako aktéri medzinárodných vzťahov prijímajú rozhodnutia v zložitých podmienkach.** Rozhodovanie neprebieha mechanicky – ovplyvňujú ho systémové podmienky, vnútorné procesy,

mocenské vzťahy a psychologické faktory. Kým klasické teórie predpokladajú predovšetkým racionálne uvažovanie, politická prax ukazuje, že rozhodnutia vznikajú v prostredí obmedzenej racionality, rutín, kompromisov a sporov. Preto teoretici medzinárodných vzťahov ako **Graham Allison** (nar. 1940) a **John Steinbruner** (1941–2015) rozvinuli alternatívne modely, ktoré lepšie vystihujú realitu politického rozhodovania. Allison svoju koncepciu založil na podrobnej analýze kubánskej raketovej krízy v práci *Podstata rozhodovania: Vysvetlenie kubánskej raketovej krízy* (*Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, 1971), čo mu umožnilo ukázať, že rozhodovanie nebolo výsledkom jedného premysleného výpočtu, ale komplexného procesu ovplyvneného organizačnými postupmi a vnútornými mocenskými zápasmi. V ďalšej časti si ukážeme, ako tieto modely fungujú a aké majú dôsledky pre analýzu medzinárodných vzťahov.

#### ***1.1.2.1 Analytická paradigma – model racionálneho aktéra***

Tento model predpokladá, že optimálna voľba nasleduje po analýze nákladov a výnosov. Správanie štátu je logicky vysvetliteľné, pretože sa predpokladá, že štát koná ako jednotný, racionálny egoista (*homo economicus*). **Dominancia tohto modelu však často vedie k skreslenému popisu správania, pretože ide o inštrumentálnu teóriu: preferencie sú považované za dané a možnosti voľby sa obmedzujú na prostriedky.** Štáty sú personifikované svojimi predstaviteľmi, pričom sa neberie do úvahy vyjednávanie medzi vnútornými skupinami.

#### ***1.1.2.2. Kybernetická paradigma – organizačný proces***

Druhý model zdôrazňuje, že rozhodovanie sa často opiera o **rutinné, štandardné operačné postupy**. Varianty konania majú ustálený charakter a mechanizmus funguje na princípe „kuchárskeho receptu“. **Tí, ktorí rozhodujú, disponujú repertoárom krokov, ktoré uplatňujú podľa štandardných operačných**

**postupov.** Ak jeden postup nevedie k posilneniu hodnoty, nasleduje ďalší. Ide o mechanickú reakciu na okolité prostredie, ktorá využíva automatické adaptačné postupy. Informácie sú dekódované tak, aby zodpovedali dopredu pripravenému prenosu spätnej väzby – uzavretému systému spätnej väzby.

#### **1.1.2.3. Model vládnej politiky (byrokratickej politiky)**

Tretí model, označovaný ako **interakcionistický** alebo **model byrokratickej politiky**, analyzuje rozhodovanie ako výsledok mocenského zápasu medzi skupinami vo vnútri štátu. **Rozhodnutia sú formované rozdielnymi názormi, ktoré vyplývajú z postavenia jednotlivcov** – „*to, za čím stojíš, závisí na akej stoličke sedíš*“. Typickým príkladom je ruhojennická kríza v Iráne (1979–1981), keď sa v americkej administratíve stretli „**holubice**“ **presadzujúce diplomatické riešenie** a „**jastraby**“ **preferujúce tvrdší postup**. Tento model ukazuje, že zahraničná politika nevzniká ako jednotný kalkul, ale ako interakcia záujmov, hodnôt a interpretácií situácie v rámci súboru uznávaných postov (respektíve pozícií, úradov, funkcií), normatívnych očakávaní a rolí, ktoré formujú správanie aktérov. Model rozhodovania v tomto prístupe zahŕňa:

- **súbor uznávaných postov**, na ktorých má každý svoj vplyv,
- **normatívne očakávania**, ktoré tvoria rolu každého držiteľa postu,
- **poslušných aktérov**, ktorí sa riadia týmito očakávaniami.

#### **1.1.2.4. Kognitívna paradigma**

**Kognitívna paradigma** nazývaná aj **psychológia racionálnych aktérov**, zdôrazňuje psychologické a percepčné faktory pri zahraničnopolitickom rozhodovaní, čím sa odkláňa od čisto racionálnych modelov. **John Steinbruner** vo svojej práci *Kybernetická teória rozhodovania* (*The Cybernetic Theory of Decision*, 1974) poukazuje na **obmedzenú racionalitu a kognitívne vzorce spracovania informácií**. Aktéri čelia komplexnému prostrediu, preto realitu zjednodušujú – **selektívne vnímajú fakty a interpretujú ich podľa hodnôt, skúseností a**

**mentálnych modelov.** Rozhodnutia tak vychádzajú zo subjektívneho obrazu reality. **Proces je ovplyvnený implicitnými pojmovými rámcami a zaužívanými vzorcami myslenia, ktoré formujú interpretáciu udalostí.** Namiesto vedomého strategického plánovania sa rozhodovanie opiera o pravidelnosti vyplývajúce z predchádzajúcich skúseností, kultúry a organizačného prostredia. Psychologické faktory vedú k používaniu myšlienkových skratiek, zjednodušovaniu situácií a vyhýbaniu sa vnútornému rozporu. Steinbruner nadväzuje na autorov ako Snyder, Bruck a Sapin, ktorí zdôrazňovali význam subjektívneho definovania situácie. Zahraničná politika je preto výsledkom interpretácie reality, nie objektívnej analýzy.

#### **Kľúčové prvky kognitívnej paradigmy:**

- **Rozhodovanie:** prebieha na základe implicitných pojmových modelov.
- **Interpretácia:** vychádza zo základného rámca, ktorý aktéri používajú na pochopenie situácie.
- **Hodnoty a normy:** majú zásadný vplyv na to, ako sa realita filtruje a zjednodušuje.
- **Obmedzená racionalita:** rozhodnutia sú podmienené kognitívnymi limitmi, nie ideálnou racionalitou.

### **1.2 Analytické roviny v medzinárodných vzťahoch**

Metodológia teórií medzinárodných vzťahov poskytuje rámec na skúmanie správania aktérov v globálnom prostredí. Zahŕňa teoretické, epistemologické a analytické prístupy, ktoré umožňujú formulovať vysvetlenia medzinárodnej politiky. Vyznačuje sa pluralizmom, interdisciplinárnosťou a napätím medzi normatívnymi a empirickými prístupmi. Komplexnosť medzinárodného prostredia – štáty, organizácie, korporácie, neštátni aktéri a globálne výzvy – si vyžaduje rôzne metodologické perspektívy. Teórie čerpajú z politológie, histórie, filozofie, sociológie, ekonómie, práva či antropológie, pričom každá disciplína prináša

vlastné otázky a metódy. Metodológia preto nie je len technickým nástrojom, ale aj spôsobom, ako porozumieť svetu, hodnotiť jeho usporiadanie a formulovať prognózy vývoja.

Jedným z kľúčových prvkov je **výber analytickej roviny**, ktorá **určuje, z akej perspektívy interpretujeme medzinárodné javy**. Roviny predstavujú štruktúrované úrovne výskumu. Výber roviny ovplyvňuje otázky, hypotézy, aj interpretáciu príčin. Nie je neutrálny – vychádza z ontologických predstáv (čo považujeme za reálne) a epistemologických rámcov (ako poznávame). Realizmus sa uplatňuje najmä na systémovej rovine, liberalizmus pri analýze inštitúcií, konštruktivizmus pri skúmaní identít a diskurzov. Analytická rovina teda funguje ako mapa: zjednodušuje realitu, zvýrazňuje určité aspekty a iné potláča.

**Každá rovina má svoje výhody a limity:** niektoré sú vhodné na vysvetlenie konkrétnych udalostí, iné na formulovanie všeobecných zákonitostí. Ich kombinácia môže priniesť komplexnejšie porozumenie, no vyžaduje metodologickú konzistenciu. Rozlíšenie analytických rovín je preto základným predpokladom teoretickej práce v medzinárodných vzťahoch – pomáha orientovať sa v paradigmatickej rozmanitosti a primerane aplikovať teórie na skúmané javy.

### **Základné analytické roviny:**

1. **Individuálna rovina** - zameriava sa na jednotlivcov – najmä politických lídrov, diplomatov. Skúma predpoklady rozhodovania (psychologické a kognitívne faktory), pochopenie situácie z pohľadu toho, kto prijíma rozhodnutie. Napríklad rozhodnutie prezidenta o vojne, osobná ideológia vodcu.
2. **Štátna (vnútroštátna) rovina** - skúma vnútorné charakteristiky štátu – režim, ideológiu, politickú kultúru, ekonomickú štruktúru. Predpokladá, že správanie štátu je ovplyvnené jeho vnútorným usporiadaním. *Príklad:* demokratické štáty majú tendenciu riešiť konflikty mierovo (teória demokratického mieru).



3. **Systémová rovina** - orientuje sa na štruktúru medzinárodného systému – najmä na anarchiu, polaritu, rozloženie moci. Predpokladá, že štáty sa správajú podobne bez ohľadu na vnútorné rozdiely, pretože sú vystavené rovnakým štrukturálnym tlakom. *Príklad:* bipolarita počas studenej vojny ako stabilizujúci faktor.

#### **Výhody a nevýhody analytických rovín:**

1. **Obmedzený rozsah vysvetlení** - každá analytická rovina umožňuje osvetliť len určitý výsek reality. Vzhľadom na svoju štruktúru a predpoklady sa zameriava na špecifickú skupinu javov, aktérov a kauzálnych vzťahov. Žiadna rovina neposkytuje úplný obraz medzinárodného systému – ide o čiastočnú projekciu, nie o komplexnú reprezentáciu.
2. **Teoretická nekompatibilita vysvetlení** – vysvetlenia, vychádzajúce z rôznych analytických rovín, môžu byť navzájom nezlučiteľné, pretože vychádzajú z odlišných ontologických a epistemologických predpokladov. Napríklad konštruktivistické vysvetlenie, založené na identite a diskurze, sa nemusí dať spojiť s realistickým vysvetlením, založeným na moci a záujmoch, bez straty konzistencie. Každá rovina implicitne predpokladá určitý pohľad na povahu sveta, aktérov a príčin.
3. **Možnosť kombinácie – s rizikom metodologickej nekonzistencie** - kombinácia viacerých analytických rovín môže byť heuristicky užitočná, najmä pri komplexných javoch, ktoré majú viacero vrstiev (napr. vojna, migrácia, klimatická kríza). Takýto prístup však vyžaduje vysokú mieru teoretickej opatrnosti – výskumník musí reflektovať, či sú kombinované rámce kompatibilné, či nevedú k metodologickému eklekticismu, a či sa nezamieňajú príčiny s dôsledkami. Bez tejto reflexie hrozí, že kombinácia rovín bude pôsobiť ako mechanické vrstvenie, nie ako premyslená syntéza.

**1.2.1 Kenneth Waltz a analytické roviny výkladu medzinárodných vzťahov**  
**Kenneth Waltz** (1924–2013) patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov teórie medzinárodných vzťahov. Vo svojej zásadnej práci *Človek, štát a vojna* (*Man, the State and War*, 1959) rozvinul koncepciu troch analytických rovín, ktoré umožňujú systematicky vysvetľovať príčiny vojny a správanie aktérov v medzinárodnom systéme. Waltz rozlišuje medzi vysvetlením konkrétneho javu – napríklad konkrétnej vojny – a všeobecným vysvetlením, ktoré sa snaží objasniť, prečo vojny ako fenomén vôbec vznikajú. Tvrdí, že medzinárodné dianie nemožno redukovať na individuálne pohnútky, názory či hodnoty. Naopak, je potrebné skúmať štruktúru systému, v ktorom štáty pôsobia, pretože práve tá formuje ich správanie.

#### **Analytické roviny výkladu:**

1. **Ľudská prirodzenosť** - prvá rovina výkladu vychádza z filozofickej tradície a chápe vojnu ako dôsledok ľudskej prirodzenosti - agresivity, egoizmu alebo morálneho zlyhania jednotlivca. Táto perspektíva je spätá skôr s filozofickou debatou než s empirickou teóriou. Waltz upozorňuje, že **hoci Ľudská prirodzenosť môže vysvetliť niektoré aspekty konfliktu, sama osebe nedokáže objasniť, prečo vojny vznikajú medzi štátmi.**
2. **Povaha štátu** - druhá rovina sa zameriava na vnútropolitické charakteristiky štátov – ich režim, ideológiu či politickú kultúru. Predpokladá, že **pacifistické štáty by vojnu neviedli, zatiaľ čo autoritárske režimy sú náchylnejšie na konflikt.** Waltz však poukazuje na to, že **rôzne štáty sa v podobných mocenských situáciách správajú analogicky, bez ohľadu na vnútorné rozdiely.** To naznačuje, že správanie štátov má štrukturálne pohnútky, ktoré presahujú ich vnútorné usporiadanie. Uvedené tvrdenia sú analytické, nie normatívne: vnútorné vlastnosti štátu môžu ovplyvniť jeho správanie, no štrukturálne podmienky medzinárodného systému často vedú rôzne režimy k analogickému správaniu.

3. **Štruktúra medzinárodného systému** – tretia rovina výkladu sa zameriava na samotnú štruktúru medzinárodného systému. Waltz tvrdí, že vojny sa vyskytujú jednoducho preto, že neexistuje nič, čo by im zabránilo. Medzinárodný systém je anarchický – chýba nadradená autorita, ktorá by regulovala správanie štátov. V takomto prostredí sa štáty správajú tak, aby si zachovali bezpečnosť, nie preto, že sú inherentne agresívne. Ich správanie je formované štrukturálnymi podmienkami systému, nie individuálnymi rozhodnutiami.

Waltzova koncepcia analytických rovín sa stala základom pre neskorší vývoj **neorealizmu**, ktorý chápe medzinárodný systém ako štruktúru, ktorá formuje správanie štátov bez ohľadu na ich vnútorné charakteristiky. Jeho práca predstavuje významný príspevok k metodologickému základu štúdia medzinárodných vzťahov a dodnes ovplyvňuje teoretické diskusie o príčinách konfliktov a dynamike svetového systému.

### 1.2.2 James Rosenau - rozšírenie počtu rovín

**James Rosenau** (1924 – 2011), jeden z najvýznamnejších teoretikov medzinárodných vzťahov, rozvinul koncept viacúrovňovej analýzy, ktorý umožňuje diferencované skúmanie medzinárodných javov. Upozorňoval, že **žiadna analytická rovina neposkytuje úplný obraz, a preto je potrebné rozlišovať medzi rôznymi úrovňami, na ktorých sa medzinárodné procesy odohrávajú**. Navrhol päť analytických rovín, ktoré umožňujú zachytiť komplexnosť medzinárodného systému:

1. **Idiosynkratická rovina** – zameraná na osobnostné charakteristiky jednotlivých lídrov.
2. **Rovina rolí** – skúma správanie aktérov v rámci očakávaných sociálnych rolí a vzorcov správania.
3. **Vládna rovina** – sústredí sa na inštitucionálne štruktúry a rozhodovacie procesy v rámci štátu.

4. **Spoločenská rovina** – analyzuje širšie spoločenské faktory, ako kultúra, verejná mienka, ekonomické štruktúry.
5. **Systémová rovina** – sleduje štruktúru medzinárodného systému ako celku, jeho pravidlá, mocenské rozloženie a dynamiku.

Každá z týchto rovín poskytuje odlišný pohľad na medzinárodné vzťahy a vyžaduje odlišný teoretický rámec. Ich výber závisí od povahy skúmaného javu, výskumného zámeru a filozofického postoja výskumníka.

**1.2.3 Kritická reflexia problému analytických rovín v Singerovej koncepcii**  
**David Singer** (1925 – 2009), patril medzi autorov, ktorí výrazne prispeli k metodologickej reflexii teórií medzinárodných vzťahov. Vo svojich prácach upozorňoval na význam výberu analytickej roviny ako určujúceho faktora perspektívy analýzy. Rozlišoval najmä systémovú a štátnu rovinu, pričom poukazoval na ich výhody, obmedzenia a epistemologické dôsledky – teda na to, akým spôsobom môžeme medzinárodné javy poznávať a vysvetľovať, aké typy poznania sú v rámci danej roviny považované za objektívne, aké metódy sú vhodné na ich skúmanie a aké predpoklady ovplyvňujú interpretáciu reality. Singer upozorňuje, že **každá analytická rovina je jednostranná – zvýrazňuje určité aspekty reality a iné potláča**. Preto je výber roviny vždy epistemologickým rozhodnutím, ktoré ovplyvňuje, čo bude považované za relevantné, čo za príčinu a čo za dôsledok.

**Systémová rovina** umožňuje chápať medzinárodné vzťahy ako celok, v ktorom sa skúmajú všeobecné rysy systému – napríklad anarchia, rovnováha moci, polarita. Poskytuje rámec pre formulovanie všeobecných zákonitostí a modelov správania štátov. Viede však k nivelizácii aktérov – štáty sa v analýze javia ako homogénne jednotky, čím sa potláča ich špecifickosť. Môže vytvárať zjednodušenú predstavu, že všetci aktéri fungujú podľa rovnakého modelu, čo vedie k strate kontextu a historickej konkrétnosti.

**Štátna rovina** je bližšia empirickej realite, pretože umožňuje analyzovať konkrétne štáty, ich vnútorné štruktúry, politické režimy, kultúru či ekonomiku. Kladie dôraz na jedinečnosť aktérov, čím umožňuje hlbšiu analýzu špecifických prípadov. Hrozí však, že akcent na špecifiká znemožní zmysluplnú komparáciu tým, že každý štát sa javí ako výnimočný, čo sťažuje formulovanie všeobecných záverov.

### 1.3 Systém v medzinárodných vzťahoch

Teória medzinárodných vzťahov vykazuje výraznú tendenciu interpretovať globálne dianie prostredníctvom konceptu medzinárodného **systému**, ktorý predstavuje sústavu jednotiek (najčastejšie štátov), pôsobiacich v rámci určitej štruktúry. **Takýto prístup umožňuje uchopiť medzinárodné procesy ako celok, identifikovať systémové charakteristiky a formulovať pravidelnosti v správaní jednotlivých aktérov.** Základná výhoda systémového prístupu spočíva v jeho schopnosti abstrahovať od individuálnych charakteristík jednotlivých štátov a sústrediť sa na **štrukturálne faktory**, ktoré formujú ich správanie. Takýto prístup umožňuje teoretikom rozpoznať opakujúce sa vzorce, stabilitu či zmenu v medzinárodnom prostredí, a tým aj lepšie porozumieť dynamike moci, rovnováhe síl, alianciám či konfliktom. Medzinárodný systém sa tak stáva analytickým rámcom, v ktorom sa jednotlivé udalosti a rozhodnutia dajú interpretovať ako súčasť širšieho kontextu, nie ako izolované javy. Zároveň systémové chápanie vyvoláva otázky o miere determinácie správania aktérov štruktúrou systému.

Do akej miery sú štáty slobodné konať podľa vlastných cieľov, a do akej miery sú ich rozhodnutia podmienené systémovými imperatívmi? Táto otázka je kľúčová pre rozlíšenie medzi rôznymi teoretickými školami – od realistických prístupov, ktoré zdôrazňujú štrukturálne obmedzenia, až po konštruktivistické či liberálne teórie, ktoré pripúšťajú väčšiu autonómiu aktérov a význam ideí, inštitúcií či noriem. V tejto podkapitole sa preto zameriame na význam systému ako analytického nástroja, jeho rôzne koncepčné podoby a implikácie pre porozu-

menie medzinárodnému usporiadaniu. Ukážeme, ako sa pojem systému vyvíjal, aké typy systémov teória medzinárodných vzťahov rozlišuje, a aké metodologické výzvy prináša jeho aplikácia.

### 1.3.1 Atomistický (redukcionistický) prístup

Atomistický prístup vychádza zo **vzostupnej logiky**, ktorá stavia na analýze čiastkových prvkov medzinárodného systému, pričom predpokladá, že **celok možno vysvetliť ako súhrn správania sa jeho jednotlivých častí**. Tento prístup vychádza z predpokladu, že jednotky medzinárodného systému – predovšetkým štáty – sú autonómne, racionálne a nezávislé. Korešponduje s klasickým liberálnym individualizmom a s realistickou ontológiou, kde štát je základnou jednotkou analýzy. Vychádza z predstavy, že **správanie systému možno odvodiť z vlastností a interakcií jeho častí, bez potreby predpokladať existenciu nadradených štruktúr**.

Analýza začína od najmenších jednotiek – jednotlivých aktérov, ich správania, rozhodnutí či interakcií – a postupne sa buduje obraz širších štruktúr a systémov. Tento prístup predpokladá, že pochopením základných prvkov (napr. štátov, lídrov, inštitúcií) možno vysvetliť všeobecné javy medzinárodnej politiky. Vzostupná interpretácia je teda založená na predpoklade, že celok je výsledkom súčtu častí, a že kauzalita sa dá sledovať od štátu smerom k systému. Medzinárodný systém je chápaný ako súčet interakcií jednotlivých jednotiek, ktoré sledujú vlastné záujmy.

Možno povedať, že atomistický prístup je metodologicky blízky pozitivismu – kladie dôraz na pozorovateľné fakty, kauzalitu a empirické overovanie hypotéz. Výskum sa zameriava na merateľné správanie aktérov, ako sú rozhodnutia štátov, vojenské výdavky, hlasovania v medzinárodných organizáciách či uzatváranie zmlúv. Tento prístup umožňuje komparatívnu analýzu a štatistické modelovanie, no zároveň môže zanedbávať význam štruktúrnych a normatívnych faktorov.

Atomistický prístup teda predpokladá anarchické zoskupenie aktérov, kde neexistuje centrálna autorita a kontrastuje vnútroštátnou štruktúrou, ktorá je charakterizovaná hierarchiou, suverenitou, normami a monopolom na použitie násilia. Medzinárodný systém je decentralizovaný a neobsahuje mechanizmy donucovania a štáty sú orientované na svojpomoc. **Svojpomoc** (self-help) znamená, že v podmienkach medzinárodného systému – chápaného ako anarchický – si každý štát musí zabezpečovať vlastnú bezpečnosť, záujmy a prežitie nezávisle od ostatných. Neexistuje záruka kolektívnej ochrany ani spoľahlivý mechanizmus donucovania, a preto sa štáty nemôžu spoliehať na vyšší poriadok alebo medzinárodné inštitúcie ako na garantov stability. Svojpomoc vedie k tomu, že štáty konajú predovšetkým na základe vlastných kalkulácií moci, hrozby a záujmu, čo často vedie k zbrojeniu, vytváraniu aliancií a preventívnym opatreniam.

Výhodou atomistického prístupu je jeho empirická prístupnosť – umožňuje sledovať konkrétne správanie štátov. Nevýhodou je, že neberie do úvahy štruktúru systému ako formujúci rámec, čím môže prehliadať systémové faktory ovplyvňujúce správanie aktérov.

### 1.3.2 Holistický prístup

Holistický prístup vychádza zo **zostupnej logiky: medzinárodný systém je viac než len súčet jeho častí**. Predpokladá, že **štruktúra systému formuje správanie jednotiek**, a že jednotlivé štáty fungujú v rámci pravidiel, ktoré sú ukotvené v samotnom systéme. Kľúčovou premennou je moc – jej distribúcia určuje vzájomné vzťahy medzi štátmi, a snaha o jej maximalizáciu je chápaná ako hlavný motív správania aktérov. Tento prístup často pracuje s pojmom polarita (unipolárna, bipolárna, multipolárna štruktúra), ktorá určuje rozloženie moci a rámcuje interakcie medzi aktérmi. **Holistický pohľad vedie k zjednodušeniu individuálnych odlišností** – rola jednotlivcov, vnútorných štruktúr štátov či kul-

túrnych špecifik je vedľajšia. Dôležitejšie, než správanie jednotlivých štátov, je pozícia, ktorú zaujímajú v rámci systému.

Na rozdiel od atomistického prístupu, ktorý analyzuje správanie štátov ako autonómnych jednotiek a vychádza z ich individuálnych rozhodnutí, holizmus kladie dôraz na štrukturálne podmienky, ktoré tieto rozhodnutia formujú. Zatiaľ čo atomizmus predpokladá, že celok možno vysvetliť cez interpretáciu častí, holizmus tvrdí, že vlastnosti systému nemožno redukovať na jednotlivé komponenty – systém má vlastnú dynamiku, ktorá ovplyvňuje správanie aktérov bez ohľadu na ich vnútorné charakteristiky.

Holistický prístup je metodologicky blízky štrukturálnemu realizmu, ale môže byť kompatibilný aj s konštruktivistickými či kritickými teóriami, ktoré zdôrazňujú význam noriem, diskurzov a identity. V rámci holizmu sa výskum zameriava na makroúroveň – napríklad na dynamiku systému, rovnováhu moci, globálne štruktúry alebo transnacionálne procesy. Zlepšovanie systému ako celku sa považuje za nevyhnutnú podmienku pre odstránenie vojny a dosiahnutie stability.

### 1.3.3 Štrukturalizmus

Štrukturalistický prístup predstavuje **sprostredkovanie medzi atomistickým a holistickým chápaním**. Predpokladá, že **štruktúry a jednotky sa formujú navzájom** – majú na seba **konštitutívny význam**. Štruktúra systému nie je len rámcom, ale aj výsledkom interakcií aktérov, zatiaľ čo správanie aktérov je formované systémovými podmienkami. Tento prístup umožňuje **reflektovať dynamiku medzi mikroúrovňou (jednotky) a makroúrovňou (systém)**, čím poskytuje komplexnejší pohľad na medzinárodné vzťahy. Zároveň však čelí kritike zo strany **metodologického individualizmu**, ktorý upozorňuje na riziko zanedbania individuálnych motívov a vnútorných štruktúr.



### 1.3.4 Morton Kaplan a systémový prístup v medzinárodných vzťahoch

**Morton A. Kaplan** (1921–2017), teoretik medzinárodných vzťahov, ktorý patrí medzi priekopníkov aplikácie systémovej analýzy v tejto oblasti. Vo svojej zásadnej práci *Systém a proces v medzinárodnej politike* (*System and Process in International Politics*, 1957) Kaplan **rozvinul holistický prístup, ktorý sa opiera o deduktívne modely a umožňuje analyzovať správanie aktérov bez nutnosti ich konkrétnej identifikácie**. V jeho koncepcii je systém definovaný **pravidlami a vzorcami správania jednotiek**, pričom týmito jednotkami môžu byť štáty, bloky alebo univerzálne organizácie.

Kaplan chápe **medzinárodný systém ako rovnovážny**, pričom rovnováha je určená **pomerom premenných**. Zmena pomeru môže viesť buď k **dočasnému vychýleniu**, po ktorom sa systém vráti do pôvodnej rovnováhy, alebo k **systémovej zmene**, ktorá je **nezvratná**, aj keď pominú jej pôvodné príčiny. Tento rozdiel je kľúčový pre pochopenie dynamiky stability a transformácie medzinárodného usporiadania.

Identifikoval **šesť základných premenných**, ktoré určujú charakter systému:

1. **Základné pravidlá** – určujú rámec správania aktérov.
2. **Pravidlá zmeny** – definujú, ako sa systém môže meniť.
3. **Parametre stability** – podmienky, za ktorých systém pretrváva.
4. **Aktéri** – štáty, bloky, univerzálne organizácie.
5. **Schopnosti aktérov** – vojenská sila, populácia a ďalšie zdroje.
6. **Informácie aktérov** – najmä poznatky o schopnostiach ostatných.

Na základe týchto premenných Kaplan rozlíšil **typy medzinárodných systémov**, medzi ktoré patria:

- **Systém mocenskej rovnováhy** – veľmoci sa snažia zvyšovať svoje schopnosti, preferujú diplomaciu, ale sú pripravené na konflikt, ak je ohrozená rovnováha.  
Porazený aktér musí byť reintegrovaný alebo nahradený.

- **Voľná bipolarita** – dva póly s určitým priestorom pre autonómiu menších aktérov.
- **Tesná bipolarita** – silná kontrola a obmedzená autonómia mimo dvoch pólov.
- **Univerzálny systém** – orientovaný na všeobecné hodnoty a pravidlá.
- **Hierarchický systém** – jeden dominantný aktér určuje pravidlá.
- **Systém so všeobecným vetom** – každý významný aktér má právo blokovat' rozhodnutia.

Kaplanov prístup predstavuje významný posun od deskriptívnej analýzy k **formálnej teoretizácii**, ktorá umožňuje modelovať správanie medzinárodných aktérov v rôznych typoch systémov. Jeho práca ovplyvnila neskoršie teórie, najmä **neorealizmus**, a zostáva dôležitým referenčným bodom pri analýze systémových zmien v medzinárodnej politike.

### 1.3.5 Kenneth Waltz a štrukturálny realizmus

**Kenneth N. Waltz** (1924 –2013) zásadne ovplyvnil vývoj neorealizmu – smeru, ktorý kladie dôraz na štruktúru medzinárodného systému ako určujúci rámec správania štátov. Jeho známa veta „Vojny sa vyskytujú preto, že neexistuje nič, čo by im zabránilo“ vystihuje **anarchickú povahu medzinárodného systému**, v ktorom chýba nadradená autorita schopná zabezpečiť mier. V práci *Teória medzinárodnej politiky* (*Theory of International Politics*, 1979) Waltz rozvinul štrukturálny realizmus, ktorý chápe medzinárodný systém ako anarchický – bez centrálnej autority – a zároveň polárne usporiadaný podľa počtu mocenských centier. Tento rámec nie je výsledkom interakcií medzi jednotkami, ale je **daný štruktúrou samotného systému**, ktorá predurčuje správanie štátov bez ohľadu na ich vnútorné charakteristiky.

Kľúčové prvky Waltzovej koncepcie zahŕňajú:

- **Suverenitu konštitutívnych jednotiek** – štáty sú základnými aktérmi systému.

- **Neprítomnosť authority** – systém je anarchický, bez centrálného riadenia.
- **Bezpečnostnú dilemu** – snaha štátu zaistiť vlastnú bezpečnosť môže vyvolať obavy u iných štátov, čím sa zvyšuje napätie.
- **Štruktúru systému** – určuje správanie jednotiek, nie ich individuálne vlastnosti.

Waltz rozlišuje **polárne štruktúry systému**, ktoré majú zásadný vplyv na stabilitu:

#### **a) Multipolarita – rovnováha moci**

Viacero veľmocí vytvára **ad hoc aliancie**. Ideológia nehrá rozhodujúcu úlohu pri členstve v alianciách. K vojnám dochádza pri **nerovnováhe moci**.

#### **b) Bipolarita – rovnováha strachu**

Dva dominantné bloky so **stabilnými alianciami**. Ideologické väzby sú silné vo vnútri blokov. Bipolárna štruktúra je **stabilnejšia**, čo vysvetľuje absenciu rozsiahlejšieho konfliktu počas studenej vojny.

Waltz tvrdí, že **systém je natoľko určujúci**, že nie je potrebné analyzovať vnútorné procesy v štátoch – ich správanie je formované štruktúrou systému. Tento **deduktívny prístup** umožňuje formulovať všeobecné zákonitosti správania štátov v rôznych typoch systémov, pričom sa opiera o logiku rovnováhy, strachu a štrukturálnych obmedzení.

### **1.3.6 Kritika systémovej teórie medzinárodných vzťahov**

Systémová teória, hoci priniesla významný posun k analytickému uchopeniu medzinárodného diania, čelí viacerým kritickým výhradám. Býva kritizovaná aj za **absenciu normatívneho rozmeru** – nehodnotí správanie aktérov z hľadiska spravodlivosti, etiky či ľudských práv. To vedie k technokratickému pohľadu na medzinárodné vzťahy a zanedbaniu morálnych a právnych aspektov, ktoré sú pre mnohé školy (napr. konštruktivizmus, kritická teória) kľúčové. Okrem toho niektorí kritici upozorňujú, že systémové modely (napr. Kaplanove typy systémov) sú príliš viazané na konkrétne historické obdobia (**napr. studenú vojnu**) a

ťažko sa aplikujú na súčasný globálny poriadok, ktorý je viacdimenzionálny, asymetrický a zahŕňa aj neštátnych aktérov.

Jednou z najvplyvnejších kritik je tá, ako sme už vyššie uviedli, ktorú formuloval **J. David Singer**, najmä v súvislosti s dilemou **úrovne analýzy**, prezentovanej v práci *Dilema úrovne analýzy (The Level of Analysis Problem, 1961)*. Tu upozorňuje, že výber medzi **štátnou** a **systémovou** úrovňou analýzy má zásadný vplyv na to, aké závery môžeme o medzinárodnej politike formulovať. Kritizuje systémový prístup za to, že **zanedbáva vnútorné charakteristiky štátov**, ako sú režim, ideológia, ekonomická štruktúra či kultúra.

- **Ignoruje motivácie a rozhodovanie jednotlivých aktérov**, čím sa vytráca psychologický a politický rozmer.
- **Redukuje komplexné interakcie na štrukturálne vzorce**, ktoré môžu byť príliš abstraktné na vysvetlenie konkrétnych udalostí.

Singer tvrdí, že **systémová analýza síce umožňuje formulovať všeobecné zákonitosti**, ale často za cenu **straty empirickej hĺbky a kontextuálneho porozumenia**. Ďalšia kritika sa týka **prediktívnej hodnoty** systémových modelov. Napriek ich formálnej elegancii sa ukazuje, že:

- **Nevedia spoľahlivo predpovedať konkrétne konflikty alebo aliancie.**
- **Zmeny v správaní štátov často vychádzajú z vnútorných faktorov**, ktoré systémová teória neberie do úvahy.

#### 1.4 Kontrolné otázky

1. Čo rozumieme pod pojmom „aktér medzinárodných vzťahov“ a aké typy aktérov poznáme?
2. V čom sa líši štát ako aktér od neštátnych aktérov (napr. medzinárodné organizácie, nadnárodné korporácie)?
3. Aké sú hlavné analytické roviny, používané pri skúmaní medzinárodného diania?

4. Prečo je dôležité rozlišovať medzi individuálnou, štátnou a systémovou rovinou analýzy?
5. Ako sa líši štátna rovina analýzy od systémovej roviny?
6. Čo označuje pojem „medzinárodný systém“ v teórii medzinárodných vzťahov?
7. Aké výhody prináša systémové chápanie medzinárodného diania?
8. Aký je rozdiel medzi vychýlením rovnováhy a systémovou zmenou podľa Mortona Kaplana?
9. Aké sú základné premenné medzinárodného systému podľa Kaplana?
10. V čom spočíva rozdiel medzi multipolárnou a bipolárnou štruktúrou medzinárodného systému?
11. Ako ovplyvňuje anarchická štruktúra systému správanie štátov podľa Kennetha Waltza?
12. Porovnaj prístup Mortona Kaplana a Kennetha Waltza k definovaniu systému MV. V čom sa líšia ich metodológie?
13. Aké dôsledky má bezpečnostná dilema pre formovanie aliancií v multipolárnom systéme?
14. Aké sú hlavné obmedzenia systémovej teórie medzinárodných vzťahov?
15. Je možné aplikovať Kaplanovu typológiu systémov na súčasný globálny poriadok?

## 2 Liberálno-idealistická tradícia medzinárodných vzťahov

Vznik idealizmu ako smeru v medzinárodných vzťahoch súvisí s tragickými skúsenosťami prvej svetovej vojny. Táto vojna, ktorá si vyžiadala milióny obetí a zanechala Európu v troskách, vyvolala túžbu po novom, morálnejšom a racionálnejšom usporiadaní medzinárodného systému. Idealisti verili, že vojny nie sú nevyhnutné, ale sú dôsledkom zlých inštitúcií, nedostatku informácií a morálneho zlyhania štátov. V tomto duchu vznikla **myšlienka kolektívnej bezpečnosti**, ktorú stelesňovala Spoločnosť národov – prvý pokus o vytvorenie globálnej organizácie na udržiavanie mieru. Kolektívna bezpečnosť sa stala základným pilierom idealistickej vízie mieru, pretože predpokladala, že agresia voči jednému štátu je agresiou voči všetkým.

Idealisti, medzi nimi aj americký prezident **Woodrow Wilson** (1856–1924), presadzovali po prvej svetovej vojne princípy sebaurčenia národov, otvorenej diplomacie a posilnenia medzinárodného práva, ktoré mali tvoriť základ nového svetového poriadku. Ich **viera v pokrok, rozum a spoluprácu** vychádzala z osvieteneckej tradície a liberálneho humanizmu. Avšak nástup totalitných režimov, agresívna politika nacistického Nemecka, neúspech Spoločnosti národov a vypuknutie druhej svetovej vojny spôsobili hlboké sklamanie z idealistických nádejí. Práve v tomto období sa začína presadzovať klasický realizmus, ktorý ostro kritizuje idealizmus ako naivný až utopický, nedostatočný vzhľadom na mocenské pomery, vojenské konflikty a povahu ľudskej prirodzenosti.

Idealizmus predstavuje smer v teórii medzinárodných vzťahov, ktorý sa vyznačuje nízkou koherenciou, no zároveň výrazným normatívnym zameraním. Jeho základnou charakteristikou je presvedčenie, že medzinárodné vzťahy nie sú nevyhnutne odsúdené na anarchiu a konflikt, ale že je možné dosiahnuť **trvalý mier** prostredníctvom **kooperácie, inštitúcií a noriem**. Tento prístup odmieta hodnotovú neutralitu a namiesto toho kladie dôraz na **morálne princípy, ľud-**

**ské práva a demokratické hodnoty.** Mier je podľa idealistov uskutočniteľný vďaka:

- **Kooperatívne správaniu aktérov,** ktoré presahuje egoistické záujmy štátov.
- **Hospodárskej spolupráci,** ktorá vytvára vzájomnú závislosť a znižuje motiváciu k vojne.
- **Politickej a ekonomickej integrácii,** najmä v rámci regionálnych zoskupení.
- **Dodržiavaniu medzinárodných noriem a práva,** ktoré regulujú správanie štátov a posilňujú predvídateľnosť.

Idealizmus, respektíve liberálno-idealistický prístup, odmieta predstavu štátu ako jediného aktéra medzinárodných vzťahov. Medzinárodný systém chápe ako **pluralistický**, kde popri štátoch pôsobia aj medzinárodné organizácie, nadnárodné korporácie, mimovládne organizácie a jednotlivci. Ďalším dôležitým znakom je prekročenie tradičného rozdelenia medzi vnútornou a zahraničnou politikou. Idealistickí teoretici zdôrazňujú, že vnútorné usporiadanie štátu – najmä stupeň demokratizácie – má zásadný vplyv na jeho správanie v medzinárodnom prostredí. Nedemokratické režimy sú podľa tejto tradície náchylnejšie na konflikty, zatiaľ čo demokratické štáty majú tendenciu riešiť spory mierovou cestou (**teória demokratického mieru**).

Okrem inštitucionálnych a ekonomických faktorov sa v rámci idealizmu objavujú aj **psychologizujúce prístupy**, ktoré analyzujú konflikty ako dôsledok **nedorozumení, chybných vnímaní a iracionality**. Podľa týchto koncepcií je jadro mnohých medzinárodných sporov zakorenené v percepčných chybách a nesprávnych interpretáciách zámerov druhých aktérov. **Vznik násilia je ovplyvnený aj vnútornou sociálnou štruktúrou štátu** – napríklad nedemokratické usporiadanie zvyšuje riziko agresívneho správania. Tieto prístupy sa snažia pochopiť správanie aktérov nielen cez štrukturálne faktory, ale aj cez ich **vnímanie reality, identitu a kultúrne vzorce**.

## 2.1 Vzájomná závislosť (interdependencia)

Jedným z kľúčových konceptov liberálno-idealistickej tradície je **vzájomná závislosť** medzi štátmi, ktorá sa považuje za základný predpoklad mierového spolužitia. Tento koncept výrazne rozvinul **Norman Angell** (1872-1967), britský novinár, politik a nositeľ Nobelovej ceny za mier (1933), vo svojej zásadnej práci *Veľká ilúzia* (*The Great Illusion*, 1910). Angell tvrdil, že **vojna nemôže pri-niesť skutočné výhody**, pretože moderné hospodárske systémy sú natoľko prepojené, že konflikt medzi štátmi je **ekonomicky iracionálny**. Podľa neho je možné efektívnejšie profitovať zo zdrojov iných štátov prostredníctvom **medzinárodného obchodu a investícií**, než prostredníctvom vojenského dobývania. Zásadným tvrdením Angella je, že **neexistuje priama súvislosť medzi hospodárskou prosperitou a vojenskou mocou**. Ako príklad uvádza kontrast medzi Ruskom (vojensky silným, ale ekonomicky zaostalým) a Belgickom (ekonomicky prosperujúcim, ale vojensky slabým). Z toho vyplýva, že **rozvoj investícií a obchodu** je nielen efektívnejší, ale aj stabilnejší základ medzinárodných vzťahov.

Koncept interdependencie zdôrazňuje, že **prepojenie ekonomík** štátov znižuje pravdepodobnosť konfliktov, pretože vojna by narušila vzájomné výhody. V tomto zmysle je **racionalita chápaná ako ekonomické správanie**, ktoré uprednostňuje spoluprácu pred konfrontáciou. Liberálny idealizmus tak ponúka **optimistickú a progresivistickú interpretáciu dejín**, v ktorej sa predpokladá, že vzdelávanie, informovanie verejnosti a rozvoj medzinárodných inštitúcií povedie k mieru. Dôraz sa kladie na zvyšovanie povedomia verejnosti, ktorá má byť schopná rozpoznať iracionalitu vojny a podporovať mierové riešenia.

## 2.2 Kultivačná teória

Kultivačná teória, ktorú najvýraznejšie reprezentoval britský politológ a historik **Alfred Zimmern** (1879–1957), kladie dôraz na výchovu nových generácií ako nástroj prevencie konfliktov a budovania mieru. Vychádza z presvedčenia, že



medzinárodné vzťahy nie sú len otázkou mocenských kalkulácií, ale aj **morálnej a kultúrnej transformácie spoločnosti**. Podľa tejto koncepcie je mier udržateľný iba vtedy, ak sa zmenia hodnoty a postoje ľudí. Zimmern sa podieľal na formovaní myšlienky **kolektívnej bezpečnosti**, ktorá sa stala základom pre vznik Spoločnosti národov po prvej svetovej vojne. Tento systém predpokladal, že agresia voči jednému štátu je agresiou voči všetkým, čím sa vytvára mechanizmus spoločnej obrany a odstrašenia.

Dôležitú úlohu v kultivačnej teórii zohráva **medzinárodná verejná mienka a nevládne organizácie**, ktoré majú schopnosť formovať hodnoty, postoje a správanie štátov. Zimmern videl Britské spoločenstvo národov ako vzor mierového súžitia rôznych národov, založeného na spoločných princípoch, vzdelaní a kultúrnej výmene. Napriek idealistickému rozmeru bola kultivačná teória kritizovaná za nerealistické očakávania – predpokladala, že zmena hodnôt bude rýchla a univerzálna, čo sa v praxi nepotvrdilo. Politické a ekonomické záujmy zostali dominantné, čo ukázal neúspech Ligy národov v 30. rokoch.

### 2.3 Teória demokratického mieru

**Michael W. Doyle** (nar. 1948) je americký politológ, ktorý významne prispel k rozvoju teórie demokratického mieru, jednej z kľúčových koncepcií liberálno-idealistickej tradície. Jej základná téza vychádza z Kantovej myšlienky večného mieru: medzi demokratickými štátmi existuje mimoriadne nízka pravdepodobnosť vojny. Doyle tvrdí, že vnútorné usporiadanie štátu ovplyvňuje jeho správanie v medzinárodnom prostredí – najmä pokiaľ ide o agresivitu a sklon k vojne.

**Liberálne demokracie majú vnútornú štruktúru založenú na mierovom riešení konfliktov, rešpekte k právu, pluralizme a kontrole moci.** Tieto princípy sa prenášajú aj do zahraničnej politiky, čím vzniká predpoklad, že demokratické štáty medzi sebou nevstupujú do vojny. Tento jav sa označuje ako **demokratický mier**.

Mechanizmus funguje na viacerých úrovniach:

- **Inštitucionálne bariéry:** Parlamenta, slobodné médiá a občianska spoločnosť sťažujú rozhodovanie o vojne, pretože ozbrojené sily sú pod kontrolou verejnosti.
- **Normatívne hodnoty:** Demokracie zdieľajú rešpekt k ľudským právam, rovnosti a právnemu štátu, čo vytvára prostredie preferujúce diplomaciu pred násilím.
- **Ekonomická spolupráca:** Obchod a investície zvyšujú náklady konfliktu, čím posilňujú mier.

Empirické štúdie potvrdzujú, že vojny medzi demokratickými štátmi sú extrémne zriedkavé. Kritici však upozorňujú, že demokracie vedú vojny proti nedemokratickým režimom, čo spochybňuje univerzálnosť teórie. Diskutuje sa aj o definícii demokracie a o tom, či demokratický mier platí v podmienkach hybridných režimov.

## 2.4 Transakcionalizmus

**Karl Deutsch** (1912–1992), významný teoretik medzinárodných vzťahov, patrí medzi autorov, ktorí zdôraznili význam rastúcej prepojenosti medzi štátmi ako základ mieru a stability. Jeho prístup, známy ako **transakcionalizmus**, vychádza z predpokladu, že čím intenzívnejšie štáty komunikujú, obchodujú a spolupracujú, tým menšia je pravdepodobnosť konfliktu. Deutsch definoval „transakcie“ ako opakované výmeny – ekonomické, politické, kultúrne – ktoré vytvárajú vzájomnú závislosť a dôveru.

Na tomto základe rozvinul koncept **bezpečnostného spoločenstva** skupiny štátov, ktoré sa vzdali použitia sily vo vzájomných vzťahoch. Rozlišuje tri typy:

- **Spoločenstvá bez vojen** (napr. Európske hospodárske spoločenstvo – EHS): medzi členmi sa nepoužíva sila na riešenie sporov.
- **Pluralistické spoločenstvá** (napr. NATO): štáty si zachovávajú suverenity, ale vytvárajú inštitúcie na riešenie spoločných problémov.

- **Amalgámové spoločenstvá** (napr. USA, Švajčiarsko): dochádza k zlúčeniu štátov do jednej politickej organizácie, čím sa eliminuje možnosť vojny medzi nimi.

Podľa Deutschovej logiky rastúca **spolupráca v rôznych oblastiach vedie k zdieľaniu hodnôt, zvyšovaniu dôvery a znižovaniu pravdepodobnosti konfliktu**. Tento prístup sa stal základom pre analýzu európskej integrácie po druhej svetovej vojne. Kritici však upozorňujú, že transakcionalizmus predpokladá vysokú mieru kultúrnej kompatibility a rovnováhu moci, čo nie je univerzálne platné – najmä v heterogénnych regiónoch.

## 2.5 Funkcionalizmus a neofunkcionalizmus

Funkcionalizmus sa rozvinul po druhej svetovej vojne ako reakcia na zlyhanie Ligy národov. Jeho hlavný predstaviteľ **David Mitrany (1888–1975)** tvrdil, že univerzálne politické orgány nedokážu zabrániť konfliktom, pretože politika je ovládaná národnými záujmami a mocenskými ambíciami. Navrhoval postupnú spoluprácu v konkrétnych funkčných oblastiach (doprava, energetika, komunikácie), pričom **inštitúcie mali vzniknúť tam, kde existuje praktická potreba** (*form follows function*). Integrácia mala byť technokratická, vedená expertmi, nie politikmi. Mitrany predpokladal mechanizmus **vetvenia (ramification)**: spolupráca v jednej oblasti vyvolá potrebu koordinácie v ďalších, čím vznikne sieť nadnárodných orgánov a vojna stratí zmysel.

Na Mitranyho nadviazal **Ernst B. Haas (1924–2003)**, ktorý rozvinul **neofunkcionalizmus** v kontexte európskej integrácie. Haas zdôraznil, že **ekonomická integrácia vedie k politickej integrácii** prostredníctvom mechanizmu **pozitívneho prelievania (spillover)**: úspech v jednom sektore (napr. uhlie a oceľ) vytvára tlak na integráciu ďalších oblastí (doprava, energetika, financie). Tento proces poháňajú **neštátni aktéri** – záujmové skupiny, technokrati, obchodné elity – a vedie k prenášaní právomocí na nadnárodné orgány. Integrácia

sa šíri postupne, posilňuje regionálne identity a oslabuje nacionalizmus. Príklady zahŕňajú prechod od ESÚO k EHS, jednotný trh, euro či Schengenský priestor.

Neofunkcionalizmus predpokladá pokles významu národného štátu v dôsledku rastúcej prepojenosti a citlivosti na vonkajšie udalosti. Haas zdôraznil, že štáty, ktoré sa neintegrujú s ekonomicky podobnými partnermi, riskujú stagnáciu. Mechanizmy ako **prelievanie**, prenos lojalít a technokratická automatickosť ukazujú, že regionálna integrácia je dynamický proces, ktorý mení povahu štátu.

Funkcionalizmus a neofunkcionalizmus sa stali základom moderných liberálnych prístupov, najmä **neoliberálneho inštitucionalizmu**, ktorý rozšíril dôraz na inštitúcie z regionálnej na globálnu úroveň. Kým Haas skúmal európsku integráciu, **Robert Keohane** analyzoval, ako medzinárodné režimy uľahčujú spoluprácu aj v podmienkach anarchie.

## 2.6 Kritika idealizmu

Liberálno-idealistická tradícia priniesla množstvo podnetných konceptov a pozitívnych vízií medzinárodného usporiadania, **no podľa realistických a skeptických teórií má viaceré slabiny**. Kritici upozorňujú najmä na jej nadmerný optimizmus a preceňovanie spolupráce.

Prvou výhradou je **predpoklad, že štáty budú konať racionálne, spolupracovať a rešpektovať normy**. Podľa kritikov sa tento predpoklad v praxi často ukazuje ako nerealistický.

Ďalšia kritika sa týka **preceňovania významu ekonomiky ako faktora mieru**. Idealisti predpokladajú, že obchodná prepojenosť a hospodárska spolupráca automaticky vedú k mieru, no história ukazuje, že konflikty môžu vzniknúť aj medzi ekonomicky prepojenými štátmi.

Kritici tiež namietajú, že **idealizmus preceňuje úlohu domácej politiky**, najmä demokratického zriadenia, pri formovaní zahraničnej politiky. Aj demokratické štáty môžu viesť vojny, najmä ak sú motivované strategickými alebo ideologickými záujmami.

Ďalšia slabina, na ktorú upozorňujú skeptické prístupy, je **podceňovanie schopnosti štátov aktívne ovplyvňovať medzinárodné prostredie**. Idealisti často predpokladajú, že štáty sú pasívnymi aktérmi, reagujúcimi na systémové podmienky, no v skutočnosti štáty aktívne formujú pravidlá, inštitúcie a normy.

Napokon kritici zdôrazňujú, že **idealizmus preceňuje význam vzájomnej závislosti** (interdependencie). Hoci prepojenosť môže znižovať pravdepodobnosť konfliktu, nie je zárukou mieru – štáty môžu byť zároveň ekonomicky prepojené a politicky konfrontačné.

## 2.7 Kontrolné otázky

1. Aké sú hlavné charakteristiky liberálno-idealistického prístupu k medzinárodným vzťahom?
2. Prečo idealizmus odmieta hodnotovú neutralitu v analýze medzinárodných vzťahov? Aké sú dôsledky normatívneho prístupu?
3. Ako sa v idealizme chápe úloha medzinárodných inštitúcií? Môžu inštitúcie nahradiť anarchiu systému?
4. V čom spočíva koncept „demokratického mieru“? Je možné, že dve demokratické krajiny povedú vojnu?
5. Aké sú výhody a riziká interdependencie medzi štátmi? Môže vzájomná závislosť skutočne zabrániť vojne?
6. Ako idealizmus vníma úlohu jednotlivca a neštátnych aktérov v medzinárodnom systéme?
7. Aké sú psychologické predpoklady idealizmu? Môže byť konflikt výsledkom nedorozumenia alebo iracionality?
9. Je možné dosiahnuť trvalý mier prostredníctvom spolupráce a noriem? Aké historické príklady to potvrdzujú alebo vyvracajú?
10. Ako by ste definovali rozdiel medzi utopizmom a pragmatickým idealizmom? Môže idealizmus fungovať bez utopických prvkov?



### 3 Realizmus v medzinárodných vzťahoch

Realizmus patrí medzi najvplyvnejšie teoretické prístupy v štúdiu medzinárodných vzťahov. **Presadil sa po neúspechu idealistických koncepcií a vypuknutí druhej svetovej vojny**, čo ukazuje, ako sa disciplína vyvíjala prostredníctvom tzv. *velkých debát* medzi konkurenčnými teóriami. Realisti vychádzajú z predpokladu, že medzinárodný systém je **anarchický**, teda bez centrálnej autority, ktorá by zabezpečovala poriadok a vynucovala pravidlá. V takom prostredí sú hlavnými aktérmi **národné štáty**, chápané ako **unitárne a racionálne subjekty**, ktoré sledujú **národný záujem**, najmä maximalizáciu bezpečnosti a moci.

Korene realizmu siahajú ku klasickým úvahám o politike a moci autorov ako **Thukydides, Machiavelli či Hobbes**, ktorí zdôrazňovali sebazáchovu, obmedzené možnosti spolupráce a spochybňovali univerzálnu platnosť morálnych princípov. Moderný realizmus tieto idey adaptoval do systematického rámca teórie medzinárodných vzťahov v 20. storočí. V ďalšom texte rozlíšime jeho hlavné podoby a ukážeme ich kľúčové princípy.

#### 3.1 Edward Hallett Carr a kritika idealizmu

**Edward Hallett Carr** (1892–1982), britský historik a diplomat, patrí medzi kľúčových predstaviteľov realizmu. Vo svojom diele *Dvadsaťročná kríza: 1919–1939* (*The Twenty Years' Crisis: 1919–1939*, 1939) podrobil ostrej kritike idealizmus, ktorý podľa neho naivne veril v schopnosť medzinárodných inštitúcií a morálnych princípov zabezpečiť trvalý mier. Carr poukazuje na to, že víťazné mocnosti po prvej svetovej vojne presadzovali status quo ako „mier“, pričom akákoľvek zmena bola vnímaná ako jeho porušenie – čo považoval za chybný prístup. Zdôrazňuje, že realitu medzinárodných vzťahov možno poznať, ale nie zásadne zmeniť. Politiku preto posudzuje na základe konkrétnych prejavov a účinkov, nie na základe ideálov.

**Základnou premennou medzinárodných vzťahov je podľa neho moc,** ktorá určuje správanie štátov. Jeho pohľad je ovplyvnený **hobbesovským obrazom prirodzeného stavu**, kde vládne nedôvera a boj o prežitie, ako aj **machia-velizmom**, ktorý zdôrazňuje pragmatizmus a účelové konanie. Carr má utilitársky a empirický sklon, pričom zahraničnú politiku vníma ako kombináciu preventívnych mierových zmien, ak sú možné, a zvládania vojenského stretu, ak je to nevyhnutné. Vo svojej zásadnej práci Carr označuje liberálny idealizmus za utopický, voluntaristický a ľavicovo radikálny, pretože predpokladá, že medzinárodné vzťahy možno zásadne zmeniť ľudskou vôľou a morálnym presvedčením. Rozdiel medzi utopizmom a realizmom je podľa neho zásadný:

- **Utopizmus** sa opiera o teóriu, abstrakciu a univerzálne etické princípy,
- **Realizmus** vychádza z politickej praxe, konkrétnych záujmov a historickej skúsenosti.

Idealizmus je blízky intelektuálom, ktorí chápu medzinárodné vzťahy ako systém založený na vopred daných princípoch, ako sú ľudské práva, rovnosť či univerzálny mier. Takáto rétorika však často zakrýva skutočné záujmy mocností – ideológie sa stávajú nástrojom legitimizácie mocenského postavenia silných štátov. Jedným z nezamýšľaných dôsledkov idealizmu je podľa Carra zostrovanie medzinárodného napätia. Predstava, že štáty môžu mať **trvalé spoločné záujmy**, je iluzórna. Liberálne presvedčenie o harmonických záujmoch národov, ktoré sa majú realizovať prostredníctvom slobodného obchodu, v skutočnosti zakrýva záujmy najmocnejších štátov, ako napríklad Veľkej Británie.

Carr tvrdí, že **normy sú odvodené z moci a etika z politiky**. Všetky idey sú podľa neho odrazom konkrétnych záujmov, pričom hegemonické záujmy sú často sprevádzané internacionalistickou ideológiou, ktorá sa opiera o víziu súladu záujmov – no v skutočnosti slúži na udržanie mocenskej nerovnováhy. Vzťah medzi ideami a záujmami, medzi etikou a politikou, ako aj medzi normami a mocou tvorí jadro Carrovej kritiky idealizmu. Idealistické prístupy preceňujú význam morálnych princípov a univerzálnych noriem, pričom zanedbávajú rea-



litu mocenských záujmov státov. Etické argumenty sa často používajú ako rétorický nástroj, ktorý zakrýva skutočné politické ciele. Ideológie a normy tak nefungujú ako nezávislé vodiace princípy, ale stávajú sa prostriedkom legitimizácie mocenského postavenia silných aktérov.

### 3.2 Hans J. Morgenthau a klasický realizmus

Za jedného zo zakladateľov klasického realizmu v modernom štúdiu medzinárodných vzťahov sa považuje **Hans J. Morgenthau** (1904–1980). Vo svojom diele *Politika medzi národmi* (*Politics Among Nations*, 1948) predstavil šesť princípov politického realizmu, ktoré sa stali základným rámcom realistického myslenia v povojnovej ére. Morgenthau vychádza z predpokladu, že politika je nevyhnutne mocenská – štáty konajú v súlade so svojím mocenským záujmom, ktorý je definovaný objektívne a univerzálne. Záujmy štátov sú definované prostredníctvom moci, nie etiky či ideológie. Národné záujmy sú podľa neho nemenné a objektívne kategórie, ktoré vyplývajú z ľudskej prirodzenosti.

**V medzinárodných vzťahoch podľa Morgenthaua prebieha ustavičný boj o prežitie, pretože systém je anarchický a štáty nemôžu spoliehať na vyššiu autoritu.** Štát je unitárny aktér, konajúci prostredníctvom politických elít, nie jednotlivcov. Politika sa riadi objektívnymi pravidlami, ktoré vychádzajú z poznania ľudskej prirodzenosti – teda z tendencie k moci, dominancii a sebazáchove. Morgenthau zároveň zdôrazňuje, že svetový poriadok je založený na rovnováhe moci, ktorá nie je otázkou politickej voľby, ale nevyhnutným mechanizmom stabilizácie systému. Rovnováha moci má za cieľ uchovať všetky prvky systému a zabrániť dominancii jedného štátu. Kritizuje aplikovanie pojmov z domácej politiky na medzinárodné vzťahy, najmä predstavu, že princípy demokracie možno jednoducho preniesť do globálneho prostredia.

**Šesť princípov politického realizmu,** vychádza z predpokladu o nemennosti ľudskej prirodzenosti a z presvedčenia, že politika je autonómna sféra, riadiaca sa vlastnými pravidlami:

1. **Politika sa riadi objektívnymi pravidlami**, ktoré vychádzajú z ľudskej prirodzenosti. Ľudia – a štáty ako ich reprezentanti – majú tendenciu presadzovať moc, chrániť svoje záujmy a konať v súlade s vlastným prežitím.
2. **Moc je hlavnou premennou medzinárodných vzťahov**. Politické konanie štátov je motivované snahou o udržanie, rozšírenie alebo vyváženie moci.
3. Koncept **národného záujmu definovaného prostredníctvom moci** je objektívnou kategóriou. Morgenthau tvrdí, že štáty konajú v súlade s národným záujmom, ktorý je určený mocenskými podmienkami, nie morálnymi alebo ideologickými preferenciami.
4. **Realizmus predpokladá etické dôsledky politickej praxe, ale odmieta univerzálne normy**. Politické konanie musí byť posudzované v kontexte konkrétnych okolností, nie podľa abstraktných etických princípov. Hlavným kritériom je prežitie štátu.
5. **Politika je autonómna sféra**, ktorá má vlastné princípy a logiku. Morgenthau odmieta posudzovanie politického konania z hľadiska iných oblastí ľudského života, ako sú etika, ekonómia či náboženstvo.
6. Realizmus je odlišný od etického relativizmu – nepopiera existenciu etiky, ale tvrdí, že v medzinárodnej politike **je potrebné rozlišovať medzi etickým ideálom a politickou realitou**.

### 3.3 Henry Kissinger – historický podmienený realizmus

Koncept **historicky podmieneného realizmu**, spojený s menom Henryho Kissingera (1923–2023), vychádza z presvedčenia, že **zahraničná politika musí reflektovať dejinné skúsenosti, podmienky medzinárodnej politiky a princípy rovnováhy moci**. Tento prístup zdôrazňuje význam diplomacie ako nástroja na udržiavanie stability prostredníctvom vyjednávania a kompromisu.

Kissinger pôsobil ako poradca pre národnú bezpečnosť (1969–1975) a minister zahraničných vecí USA (1973–1977). Jeho politika bola formovaná skúsenosťami studenej vojny, európskou diplomatickou tradíciou a princípmi rovnováhy moci. V diele *Umenie diplomacie* (*Diplomacy*, 1994) obhajuje klasickú diplomaciu ako prostriedok na zlad'ovanie odlišností vyjednávaním, nie konfrontáciou. Cieľom je udržať stabilitu systému, nie dosiahnuť dominanciu.

Kissinger uprednostňoval riešenia, kde existoval priestor na kompromis a strategické zvažovanie. Diplomacia mala prednosť pred vojenskými zásahmi či ekonomickými sankciami, pričom presadzoval aj jej kontrolu nad vojenským plánovaním, aby zabránil eskalácii konfliktov. **Jedným z jeho kľúčových princípov bola deideologizácia zahraničnej politiky** – odmietal vnášanie morálnych alebo ideologických hodnotení do medzinárodných vzťahov. Tvrdil, že medzinárodný kódex správania sa líši od vnútroštátnych zásad, a preto moralizmus nemá miesto v zahraničnej politike. Kritizoval liberálny prístup, ktorý podľa neho chápe zahraničnú politiku ako subdisciplínu psychoterapie, a konzervatívny prístup, ktorý ju považuje za subdisciplínu teológie.

Pre Kissingera je medzinárodný poriadok založený na rovnováhe moci, ktorá umožňuje koexistenciu rôznych režimov, kultúr a záujmov bez dominancie jedného aktéra. Rozlišuje dva typy medzinárodného usporiadania: **legitímne a revolučné. Legitímne usporiadanie predpokladá, že mocnosti akceptujú existujúci systém a usilujú sa o zmeny v rámci jeho pravidiel.** V takom prostredí je klasická diplomacia možná – štáty vyjednávajú a snažia sa o udržanie stability. Naopak, **revolučné usporiadanie nastáva, keď niektoré mocnosti usilujú o zásadnú zmenu samotného systému.** Vtedy diplomacia stráca význam a rozhodujúcim nástrojom sa stáva vojenská moc, pretože chýba spoločný rámec pravidiel.

Kissinger vrátil ekonomickej diplomacii kľúčové postavenie v americkej zahraničnej politike. Tvrdil, že stratu moci v jednej oblasti možno kompenzovať inde, čím sa posilňuje flexibilita štátu. Presadzoval politiku zadržiavania založe-

nú na princípe „ret'azenia“ – kombinácii vojenských a politických impulzov, ktoré majú zabrániť expanzii protivníka bez priamej konfrontácie. Vo svojich geopolitických analýzach upozorňuje na vzťah medzi vnútroštátnym usporiadaním štátov a charakterom medzinárodného systému. Stabilita podľa neho závisí nielen od rovnováhy moci, ale aj od homogenity hodnôt a počtu mocenských pólov – teda od polarít systému.

### 3.4 Raymond Aron

Na rozdiel od Henryho Kissingera, ktorý zdôrazňuje mocenské vyvažovanie a rovnováhu moci, **Raymond Aron (1905–1983) rozširuje realistický pohľad o ideologické a vnútropolitické faktory.** Francúzsky sociológ, filozof a historik je autorom knihy *Mier a vojna medzi národmi (Peace and War: A Theory of International Relations, 1962)*, ktorá patrí medzi klasické texty realistickej tradície. Aronova koncepcia sa v mnohom približuje Kissingerovej predstave medzinárodného poriadku, no pridáva dôležitú dimenziu: vnútropolitické princípy a ideologické základy štátov, ktoré podľa neho určujú charakter medzinárodného prostredia. Hodnotová kompatibilita aktérov rozhoduje o tom, či systém bude homogénny alebo heterogénny.

**V homogénnom systéme sú štáty typovo podobné – zdieľajú rovnaké chápanie politiky, hodnoty a kultúrne základy.** Táto podobnosť vytvára spoločný rámec komunikácie, čo umožňuje diplomaciu a kompromisy. Rivalita je regulovaná vyjednávaním, kongresmi a občasným použitím sily, no bez snahy úplne eliminovať protivníka. Diplomacia funguje efektívne, pretože štáty uznávajú legitimitu druhého aktéra. Typickým príkladom je Európsky koncert mocností v 19. storočí, ktorý sa podobá Kissingerovmu opisu európskeho poriadku po Vestfálskom mieri, založeného na rovnováhe síl a spoločných pravidlách.

**V heterogénnom systéme sú štáty ideologicky a hodnotovo antagonisticke, chýba spoločný rámec hodnôt a politických princípov, ktorý by umožňoval vzájomné uznanie a komunikáciu.** Táto absencia vedie k totál-

**ným konfliktom** – nejde len o mocenské zmeny, ale o zmenu samotného systému. Stabilita je oslabená, pretože ideologický konflikt sa odohráva nielen medzi štátmi, ale aj vo vnútri jednotlivých štátov, čo zvyšuje napätie a destabilizuje poriadok. Diplomacia je takmer nemožná, keďže chýba uznanie legitímnosti protivníka. Typickým príkladom je studená vojna, charakterizovaná bipolaritou medzi USA a ZSSR, sprevádzanou hlbokým ideologickým rozdelením sveta.

Hoci obaja autori vidia rovnováhu moci ako základ stability, Aron zdôrazňuje, že vnútorné politické princípy môžu systém homogenizovať (umožniť diplomaciu) alebo heterogenizovať (viest' k existenčným konfliktom). Kissinger sa sústreďuje skôr na vyvažovanie moci, zatiaľ čo Aron analyzuje aj ideologické a hodnotové faktory.

### 3.5 Reinhold Niebuhr – kresťanský realizmus

Ďalšou variáciou realizmu, ktorá reaguje na idealistické predstavy, je kresťanský realizmus **Reinholda Niebuhra** (1892–1971). Myšlienka, že politika a morálka stoja v napätom vzťahu, sa stala jednou z kľúčových tém 20. storočia. V období medzi dvoma svetovými vojnami sa objavili hlasy, ktoré spochybňovali optimizmus liberálneho idealizmu a zdôrazňovali tragickú povahu ľudskej existencie. Medzi nimi vyniká americký protestantský teológ, filozof a politický mysliteľ Reinhold Niebuhr, ktorý túto otázku uchopil originálnym spôsobom a položil základy tzv. kresťanského realizmu. Vo svojich dielach – najmä *Morálny človek a nemorálna spoločnosť* (*Moral Man and Immoral Society*, 1932) a dvojzväzkovom diele *Prirodzenosť a osud človeka* (*The Nature and Destiny of Man*, 1941, 1943) – skúmal, ako sa etické ideály stretávajú s realitou politickej moci a aké limity vyplývajú z ľudskej prirodzenosti. **Niebuhr vychádza z teologického predpokladu, že človek je hriešny a náchylný k sebecku, čo robí moc prirodzenou súčasťou konfliktov medzi jednotlivcami aj národmi.**

Na rozdiel od klasického realizmu, kresťanský realizmus neodmieta etiku, **no upozorňuje, že morálne ideály nemožno jednoducho preniesť na kolek-**

tívne správanie, pretože spoločnosti a štáty konajú skôr podľa záujmov a moci než podľa morálnych princípov. Niebuhr kritizoval liberalizmus aj marxizmus za naivnú vieru v pokrok a racionalitu spoločnosti. Podľa neho obe ideológie preceňujú schopnosť človeka konať racionálne a morálne v kolektívnom kontexte. Liberalizmus sa spolieha na individuálnu slobodu a trhové mechanizmy, zatiaľ čo marxizmus verí v historickú nevyhnutnosť rovnosti. Niebuhr však upozorňuje, že ľudská hriešnosť a mocenské záujmy tieto ideály narušajú.

Jeho prístup mal výrazný vplyv na tzv. realistických idealistov v americkej politike a poskytol morálny základ pre pragmatickú diplomaciu, ktorá sa snaží vyvažovať mocenské záujmy s etickými princípmi. **Augustiniánska tradícia, na ktorú sa Niebuhr odvoláva, chápe hriech ako základ politického realizmu – sebeckosť a túžba po dominancii sa premietajú aj do správania štátov.** Politika preto nemôže byť postavená na ideálnych predpokladoch, ale musí počítat s morálnou krehkosťou jednotlivcov, aj spoločností.

### 3.6 George F. Kennan – historický realizmus a politika zadržiavania

Politika zadržiavania, ktorá sa stala základom americkej stratégie počas studenej vojny, vyrástla z myšlienok jedného z najvýznamnejších diplomatov 20. storočia. **George Frost Kennan** (1904–2005), americký diplomat, historik a profesor dejín diplomacie, je známy ako jej architekt. Vo svojich dielach – najmä *Americká diplomacia* (*American Diplomacy*, 1951) a *Realita americkej zahraničnej politiky* (*Realities of American Foreign Policy*, 1954) – spojil historický prístup s realistickou teóriou, čím vytvoril osobitý štýl zahraničnopolitického myslenia.

Kennan vnímal Spojené štáty ako veľmoc porovnateľnú s európskymi štátmi, ktorá musí konať zodpovedne a strategicky. **Kritizoval legalisticko-moralistický prístup** k medzinárodným vzťahom, pretože podľa neho preceňoval úlohu morálnych princípov v zahraničnej politike. **Odmietal univerzálne záväzky typu Trumanovej doktríny, ktorá sľubovala brániť demokraciu „vždy a všade“ a upozorňoval na nebezpečenstvo ideologizácie zahraničnej**

**politiky.** Podporoval Marshallov plán ako formu hospodárskej pomoci Európe, no zároveň varoval pred nadmerným zasahovaním USA do vnútorných záležitostí iných krajín.

Jeho realistický prístup sa najvýraznejšie prejavil v **koncepcii zadržiavania** (*containment*) – stratégii **obmedzovania sovietskeho vplyvu** prostredníctvom mocenských centier, ktorá mala zabrániť ďalšej expanzii ZSSR. Kennan vnímal Sovietsky zväz ako tradične expanzívnu mocnosť, ktorej správanie nebolo výlučne ideologické, ale vychádzalo z imperiálnych vzorcov. Preto navrhoval trpezlivú, dlhodobú stratégiu kombinujúcu politické, ekonomické a vojenské nástroje, no vyhýbajúcu sa priamej konfrontácii.

**Kennan odmietal moralizmus** v zahraničnej politike a varoval pred „krížovými výpravami“ za demokraciu či univerzálnymi ideálmi, ktoré podľa neho vedú k preťaženiu zdrojov a strate strategického sústredu. Zdôrazňoval potrebu obmedzených cieľov – štát by mal konať tam, kde má životne dôležité záujmy a vyhýbať sa globálnemu aktivizmu. Jeho historický realizmus vychádzal z presvedčenia, že medzinárodné vzťahy sú trvalým zápasom mocností, a preto vyžadujú trpezlivosť, strategickú rozvahu a schopnosť kompromisu, nie ideologické misie.

### 3.7 Kritika realizmu

Po predstavení hlavných variantov realizmu je potrebné poukázať na jeho limity, ktoré sa stali východiskom pre alternatívne teórie. Realistická paradigma čelí viacerým námietkam, najmä vo vzťahu k modelu bezpečnostnej dilemy a jej univerzálnej platnosti.

Klasická hobbesovská bezpečnostná dilema predpokladá, že štáty konajú v anarchickom prostredí, kde snaha o vlastnú bezpečnosť vyvoláva neistotu u ostatných aktérov – čím vzniká špirála nedôvery a zbrojenia. Kritici upozorňujú, že tento model vychádza z predstavy moderných, centralizovaných, unitárnych štátov. **V skutočnosti však mnohé štáty nie sú súdržné jednotky**, ako zdôraz-

nil John Herz, autor pojmu bezpečnostnej dilemy. Vnútroštátne skupiny s odlišnými záujmami môžu súťažiť o moc a presadzovať vlastné agendy, aj za cenu oslabenia štátu. Politické elity, armáda či ekonomické záujmy môžu ovplyvňovať zahraničnú politiku spôsobom, ktorý nezodpovedá jednotnému národnému záujmu. Reakcie štátov preto nie sú vždy racionálne, ani predvídateľné.

Ďalšia námietka sa týka univerzálnosti modelu. **Bezpečnostná dilema je relevantná najmä pre moderné štáty v západnom systéme, zatiaľ čo v iných kultúrnych alebo historických kontextoch môže byť chápanie bezpečnosti, hrozby a moci odlišné.** Preto je potrebné rozšíriť analytický rámec o faktory ako vnútorná fragmentácia, historická pamäť, ideológia či identita.

**Idealistická kritika realizmu** tvrdí, že bezpečnostná dilema nie je nevyhnutným dôsledkom anarchie, ale závisí od nedostatku spolupráce a inštitucionálnych mechanizmov. Liberalizmus zdôrazňuje, že medzinárodné inštitúcie, režimy a normy môžu zmierniť nedôveru medzi štátmi prostredníctvom transparentnosti, verifikácie a opakovaných interakcií. Ekonomická prepojenosť znižuje motiváciu k zbrojeniu, pretože konflikt by znamenal vysoké náklady. Z pohľadu liberalizmu je možné vytvoriť prostredie, kde štáty uprednostňujú spoluprácu pred konfrontáciou.

**Konstruktivistická kritika** ide ešte ďalej: namieta, že anarchia sama osebe neurčuje správanie štátov, ako konštatoval Alexander Wendt. Bezpečnostná dilema je sociálne konštruovaná, nie objektívna. Hrozby a nedôvera vznikajú na základe identít, noriem a interpretácií, nie iba z materiálnych faktorov. Ak sa zmení vnímanie druhého aktéra (napr. prostredníctvom diplomacie alebo spoločných noriem), môže sa zmeniť aj dynamika bezpečnostnej dilemy.

### 3.8 Kontrolné otázky

1. Vysvetlite základné predpoklady klasického realizmu v medzinárodných vzťahoch. Ktoré z nich považujete za najdôležitejšie a prečo?



2. Vymenujte a stručne charakterizujte troch hlavných predstaviteľov klasického realizmu. Uved'te aspoň jedno ich dielo.
3. Definujte pojem „moc“ v chápaní klasických realistov.
4. Porovnajte klasický realizmus s idealizmom (liberalizmom) v medzinárodných vzťahoch. V čom sa ich pohľad na človeka a štát líši?
5. Analyzujte vplyv historických udalostí (napr. 2. svetová vojna) na vznik a rozvoj klasického realizmu.
6. Ako chápe Hans Morgenthau vzťah medzi etikou a politikou?
7. Je klasický realizmus stále aktuálny? Uved'te argumenty pre a proti.
8. Kriticky zhodno'te antropologický pesimizmus klasických realistov. Je predstava o človeku ako o bytosti túžiacej po moci stále platná?
9. Zamyslite sa nad tým, ako by klasický realista hodnotil činnosť OSN.
10. Ako klasický realizmus vysvetľuje konflikt ako prirodzenú súčasť medzinárodných vzťahov?
11. Aký je rozdiel medzi „mocenskou rovnováhou“ a „hegemonickou stabilitou“ v realistickom myslení?
12. Prečo klasickí realisti odmietajú predstavu trvalého mieru? Aké argumenty používajú?
13. Ako by klasický realista interpretoval fenomén globalizácie? Je v súlade s jeho predpokladmi?
14. Vysvetlite pojem „národný záujem“ v realistickej tradícii. Ako sa líši od univerzalistických hodnôt?
15. Diskutujte o tom, či realistický prístup dokáže vysvetliť súčasné bezpečnostné hrozby (napr. kybernetické útoky, klimatické zmeny).

## 4 Behavioralizmus v medzinárodných vzťahoch

Behavioralizmus vznikol ako reakcia na nedostatky tradičnej politickej vedy, najmä jej normatívnych a inštitucionalistických prístupov. Kritizoval ich formálnosť, abstraktnosť a ignorovanie reálneho správania aktérov. Tradičné prístupy sa orientovali na právne normy, ústavné rámce a inštitucionálne štruktúry, pričom venovali menšiu pozornosť empirickému skúmaniu správania politických aktérov a ich interakcií. V 50. a 60. rokoch 20. storočia sa v USA rozšírila snaha priblížiť politológiu a medzinárodné vzťahy prírodným vedám, najmä fyzike a ekonómii. **Behavioralizmus kládol dôraz na pozorovateľné správanie, kvantifikovateľné údaje a testovanie hypotéz. Vychádzal z predpokladu, že vedecké poznanie musí byť objektívne, merateľné a predvídateľné.** V oblasti medzinárodných vzťahov to znamenalo snahu modelovať správanie štátov pomocou formálnych systémov, matematických modelov a štatistických analýz.

Tento posun nebol len technickou zmenou – stal sa súčasťou širšej **paradigmatickej debaty o povahe disciplíny**. Zástancovia behaviorizmu tvrdili, že politická veda sa musí stať „vedeckou“ v zmysle empirickej verifikácie, zatiaľ čo tradiční autori upozorňovali na riziko redukcionizmu. Predstavitelia **anglickej školy**, ako **Hedley Bull**, zdôrazňovali, že medzinárodné vzťahy nemožno redukovať na čisto merateľné premenné. Kritici behaviorizmu poukazovali na význam historického kontextu, hodnôt a noriem, ktoré sú pre pochopenie medzinárodného diania kľúčové.

### 4.1 Behaviorálne chápanie politiky

Behavioralizmus zásadne zmenil pohľad na politiku. Začal ju vnímať ako empirickú vedu založenú na pozorovaní správania aktérov. Inšpirovaný prírodnými vedami a psychológiou kládol dôraz na meranie, kvantifikáciu a testovanie hypotéz. Politika sa prestala chápať ako súbor ideí či inštitúcií a začala sa vnímať ako proces interakcií v rámci mocenských vzťahov. Tento prístup sa spája najmä

s chicagskou školou a osobnosťami ako **David Easton**. Behavioralisti sa snažili vytvoriť „novú politickú vedu“, ktorá by bola objektívna, systematická a založená na dátach. V 50. a 60. rokoch došlo k tzv. behaviorálnej revolúcii – hnutiu mladej generácie vedcov, ktorí odmietali normatívny prístup a zdôrazňovali empirický výskum správania jednotlivcov a skupín.

#### **Behavioralisti sa zamerali na:**

- pozorovanie správania politických aktérov (voličov, politikov, záujmových skupín),
- analýzu rozhodovacích procesov,
- kvantitatívne výskumy (dotazníky, štatistiky, analýza hlasovania),
- modelovanie politického správania.

Z pohľadu behaviorizmu inštitúcie nie sú len formálne štruktúry, ale zahŕňajú aj vzorce správania jednotlivcov a skupín. Parlament, vláda či súdy sú chápané ako arény interakcie aktérov. Dôležité nie je len to, čo je napísané v ústave, ale ako sa aktéri reálne správajú. Behaviorizmus skúma aj vývoj inštitúcií v čase a venuje veľkú pozornosť záujmovým skupinám, lobistom, médiám, voličom a byrokracii.

#### **4.2 Behaviorálne chápanie vedy v medzinárodných vzťahoch**

Behaviorálny prístup predstavoval metodologickú revolúciu, ktorá sa snažila prekonať normatívne a historické prístupy a priblížiť štúdium politiky k modelu prírodných vied. Základom bolo dôsledné rozlišovanie medzi faktami a hodnotami – vedecké sú len pozorovateľné, merateľné a kvantifikovateľné javy. Apriórne tvrdenia a normatívne súdy sa považovali za nevedecké. Úlohou vedca je zachovať hodnotovú neutralitu, čo znamená vylúčiť subjektívne hodnotenia a sústrediť sa na **empirickú verifikovateľnosť**.

Behavioralisti zhromažďovali porovnateľné dáta, formulovali hypotézy a testovali ich pomocou kvantitatívnych metód (dotazníky, štatistiky, štruktúrované rozhovory). Cieľom bolo identifikovať korelácie medzi javmi, nie hodnotiť

ich etickú stránku. Ako zdôraznil **Heinz Eulau**, „o cieľoch politiky má rozhodovať politik, nie vedec“, čo vystihuje princíp oddelenia normatívnych otázok od empirického výskumu.

V medzinárodných vzťahoch sa behaviorizmus prejavil aplikáciou empirických metód na štúdium správania štátov. V 50. a 60. rokoch vznikli kvantitatívne štúdie vojny a mieru, analýzy hlasovania v OSN a modely interdependencie. Tento trend posunul disciplínu bližšie k empirickej vede a položil základy pre neskoršie racionalistické a kvantitatívne prístupy.

#### 4.3 Kritika klasického realizmu: metodologické a konceptuálne výhrady

Klasický realizmus, reprezentovaný najmä Hansom Morgenthauom, sa po druhej svetovej vojne stal dominantným prístupom v teórii medzinárodných vzťahov. Jeho dôraz na moc, národný záujem a pesimistickú predstavu o ľudskej prirodzenosti však čelil viacerým výhradám – nielen ideologickým, ale predovšetkým metodologickým. Kritici ako Morton Kaplan upozorňovali, že Morgenthauov realizmus nevstupuje do sporu o samotnú povahu medzinárodných vzťahov, ale o metódy ich skúmania. **Kaplan navrhol alternatívnu konceptualizáciu medzinárodného systému, ktorá sa vzdáva metafyzických predpokladov o ľudskej prirodzenosti a namiesto toho sa sústreďuje na systémové modely a formálne pravidlá správania aktérov.**

Ďalšia vlna kritiky sa týkala **normatívneho charakteru Morgenthauových výpovedí**. Jeho pojmy ako „moc“, „rovnováha moci“ či „národný záujem“ boli podľa kritikov nedostatočne definované a nebolo možné ich empiricky overiť. Tým sa realizmus dostával do rozporu s požiadavkami vedeckej objektivity a verifikovateľnosti. **Realizmus často redukuje štáty na unitárnych a racionálnych aktérov**, čím ignoruje vnútorné politické, kultúrne a ideologické faktory, ktoré ovplyvňujú ich správanie. Tento redukcionizmus bol predmetom kritiky najmä zo strany behaviorálnych a kognitívnych prístupov.

Autori ako Jack Lewis Snyder, Henry Wolfgang Bruck a Burton Malcolm Sapin upozorňovali, že **klasický realizmus preceňuje racionalitu v rozhodovaní**. Podľa nich je nevyhnutné rekonštruovať názory a pohnútky tých, ktorí rozhodujú, aby sme porozumeli ich správaniu. Racionalita nie je univerzálnym vysvetlením – často ide skôr o interpretáciu situácie než o objektívne kalkulovanie moci. Tieto metodologické výhrady sa stali východiskom pre behaviorálnu revolúciu, ktorá mala ambíciu prekonať klasický realizmus. Nasledujúca časť ukazuje, do akej miery sa to podarilo.

#### 4.4 Behavioralistická kritika realizmu podľa Johna Vasqueza

V diele *Moc mocenskej politiky* (*The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, 1983) americký politológ a teoretik medzinárodných vzťahov **John Vasquez** (nar. 1945) skúma, do akej miery behaviorálne prístupy skutočne prekonal klasický realizmus. Prichádza k záveru, že hoci behavioralisti zaviedli nové metódy, zachovali základné predpoklady realizmu.

**Tri ústredné premisy, ktoré podľa Vasqueza behaviorálne prístupy neprekonali:**

##### 1. Primát štátu ako aktéra

Behaviorálne teórie, podobne ako realizmus, považujú národné štáty (alebo ich rozhodujúcich predstaviteľov) za hlavné jednotky analýzy. Iné aktérske úrovne (napr. spoločnosti, jednotlivci, nadnárodné organizácie) sú často marginalizované.

##### 2. Rozdiel medzi domácou a zahraničnou politikou

Behaviorálne prístupy zachovávajú ostré rozlíšenie medzi vnútornou a medzinárodnou politikou, čím prehliadajú prepojenia medzi vnútornými faktormi a správaním štátov navonok.

##### 3. Medzinárodné vzťahy ako boj o moc a mier

Aj behaviorálne modely vychádzajú z predpokladu, že medzinárodný systém je arénou konfliktu, kde je cieľom vedy pochopiť príčiny vojny a mieru a navrhnúť

ich reguláciu. Tento cieľ je síce vedecký, ale stále zakotvený v realistickej paradigme.

John Vasquez poukazuje na to, že v oblasti medzinárodných vzťahov došlo k metodologickej zmene, ktorá však nebola sprevádzaná skutočnou teoretickou revolúciou. Tvrdí, že behaviorizmus síce zaviedol kvantitatívne metódy, prevod premenných na merateľné ukazovatele a testovanie hypotéz, no nezmenil základný rámec uvažovania o medzinárodných vzťahoch. V tomto zmysle hovorí o **neotradicionalizme** – návrate k realizmu v novom, metodologicky sofistikovanejšom šate.

#### 4.5 Kritika behaviorizmu

Napriek ambícii behaviorizmu prekonať klasický realizmus a formovať medzinárodné vzťahy ako „objektívnu vedu“ podľa vzoru prírodných vied sa jeho prístup stal predmetom ostrej kritiky. Behaviorizmus priniesol nové metodologické nástroje – najmä kvantitatívne metódy, modely a testovanie hypotéz, no jeho limity boli predmetom diskusie.

Prvou výhradou je skutočnosť, že **údaje samy osebe nemajú význam bez interpretačného rámca**. Kritici upozorňujú na **chýbajúci historický kontext a hodnotové pozadie, bez ktorých nie je možné pochopiť, čo údaje znamenajú**. Behaviorálny prístup často ignoruje kontext, v ktorom sa rozhodnutia prijímajú, a tým stráca schopnosť vysvetliť ich skutočný význam.

Ďalšia kritika sa spája s Hedleyom Bullom, ktorý ostro napadol Mortona Kaplana, jedného z hlavných predstaviteľov behaviorálnych modelov. Podľa Bulla metódy behaviorizmu nezodpovedajú povahe medzinárodných vzťahov: **počet relevantných premenných je príliš vysoký na to, aby sa dal zachytiť matematickými modelmi, a navyše to, čo je kvantifikovateľné, nemusí byť teoreticky významné**. Behaviorálne prístupy sú preto vhodné len na okrajové otázky, nie na jadro medzinárodnej politiky.

Napokon sa behaviorizmu vyčíta **zámena modelov za skutočnosť**. Behavioristi často považujú za dôležité len to, čo je merateľné, čím zanedbávajú kvalitatívne aspekty ako hodnoty, normy, ideológie či kultúrne rozdiely, čo vedie k redukcionizmu a obmedzenej schopnosti zachytiť komplexnosť medzinárodných vzťahov.

#### 4.6 Kontrolné otázky

1. Aké sú hlavné znaky behaviorálneho prístupu v medzinárodných vzťahoch?
2. Prečo sa behaviorizmus snažil priblížiť prírodným vedám?
3. Ako John Vasquez hodnotí vzťah medzi realizmom a behaviorizmom?
4. V čom spočíva rozdiel medzi klasickým realizmom a behaviorálnym modelovaním?
5. Prečo Hedley Bull kritizoval behaviorálne modely ako nevhodné pre štúdium medzinárodných vzťahov?
6. Vysvetlite, čo znamená „zámena modelov za skutočnosť“ v kontexte behaviorizmu.
7. Prečo je podľa kritikov dôležité zohľadniť historický a hodnotový kontext pri interpretácii údajov?
8. Je možné vytvoriť „vedeckú“ teóriu medzinárodných vzťahov bez hodnotových súdov?
9. Môže byť behaviorálny prístup doplnený o historickú a kultúrnu reflexiu? Ako by to ovplyvnilo jeho metodológiu?
10. Ktorý prístup považujete za vhodnejší pre pochopenie súčasných medzinárodných konfliktov – behaviorálny alebo historicko-normatívny? Prečo?

## 5 Marxizmus a kritické teórie v medzinárodných vzťahoch

Marxistické a kritické prístupy k medzinárodným vzťahom predstavujú široké spektrum teoretických smerov, ktoré spochybňujú základné predpoklady tradičných teórií, ako je realizmus či liberalizmus. Tieto prístupy sa zameriavajú na **mocenské nerovnosti, ekonomickú dominanciu a ideologické štruktúry**, ktoré formujú globálny poriadok. Do tejto skupiny patrí **neomarxizmus, neogramscianizmus, kritická teória** (najmä frankfurtská škola), ako aj **postmoderné prístupy, feministické teórie a dekonštruktivizmus**. Napriek rozdielom ich spája **kritický postoj k existujúcim štruktúram moci a poznania** a snaha o ich prehodnotenie. Ich cieľom nie je len opisovať medzinárodné vzťahy, ale aj spochybňovať a meniť existujúci poriadok.

### 5.1 Neomarxizmus v medzinárodných vzťahoch

Neomarxistický prístup interpretuje medzinárodné vzťahy predovšetkým cez **vnútornú štruktúru štátov**, najmä ich **ekonomické a triedne usporiadanie**. Na rozdiel od realizmu, ktorý považuje štáty za hlavné jednotky analýzy, neomarxizmus kladie dôraz na **spoločenské triedy** ako primárnych aktérov globálneho diania. Základným znakom medzinárodného poriadku sú podľa neomarxistov **výrobné vzťahy** – teda spôsob, akým je organizovaná ekonomika. **Systém štátov je vnímaný ako nadstavba ekonomickej základne**, ktorá odráža záujmy dominantných tried. Medzinárodné vzťahy sú preto chápané ako **pokračovanie triedneho boja na globálnej úrovni**.

Neomarxizmus zároveň spochybňuje tradičné rozlíšenie medzi **subjektom a objektom výskumu**. Upozorňuje, že **vedecké poznanie nie je neutrálne** – predstavy o medzinárodných vzťahoch sa samy stávajú súčasťou reality, ktorú opisujú a ovplyvňujú. Tento prístup je založený na **materialistickom a historickom determinizme**, ktorý kladie dôraz na **ekonomické faktory ako hlavné hybné sily dejín**. V tomto duchu sa idey a politické teórie často chápu ako **od-**



**raz ekonomických záujmov. Neogramscianizmus**, ako jedna z vetiev neomarxizmu, zdôrazňuje úlohu **hegemonických ideológií a kultúrnej nadvlády**, ktoré legitimizujú existujúci poriadok a bránia jeho zmene. Na základe historického determinizmu sa neomarxizmus usiluje o **výklad dejín ako procesu s predvídateľným smerovaním**, čo sa niekedy označuje ako **historicismus** – viera, že dejiny majú vnútornú logiku a smerujú k určitému cieľu, napríklad k prekonaniu kapitalizmu.

## 5.2 Marxistická teória imperializmu

V rámci marxistickej tradície zohráva teória imperializmu kľúčovú úlohu pri vysvetľovaní globálnych nerovností a konfliktov. Jej základom je presvedčenie, že kapitalizmus má expanzívny charakter, ktorý presahuje hranice národných štátov a formuje štruktúru medzinárodných vzťahov. **Karl Marx** (1818–1883) upozorňoval, že ekonomické sily kapitalizmu nemajú prirodzené hranice – ich logika je nadnárodná. Základným rysom kapitalizmu je neustála expanzia, ktorá je dôsledkom tzv. *zákona klesajúceho zisku* – teda tendencie, že zisk z jednotky kapitálu sa časom znižuje. Aby si kapitalisti udržali ziskovosť, musia hľadať nové trhy, suroviny a pracovnú silu mimo vlastného štátu.

Základom kapitalistického vykorisťovania je podľa Marxa **nadhodnota** – rozdiel medzi hodnotou, ktorú vytvorí pracujúci, a hodnotou jeho pracovnej sily (t. j. mzdy). Tento princíp sa podľa marxistov prenáša aj na globálnu úroveň. Na rozdiel od realistického chápania medzinárodných vzťahov ako konfliktu medzi štátmi, marxistická teória imperializmu vychádza z predpokladu, že **skutočný konflikt prebieha medzi triedami – aj naprieč štátnymi hranicami**. Vnútorné rozpory kapitalizmu sa tak prejavujú ako konflikty medzi buržoáziou rôznych štátov, ale aj ako solidarita medzi vykorisťovanými triedami naprieč svetom. **Z tohto pohľadu možno hovoriť o proletárskych štátoch, ktoré podporujú záujmy utláčaných tried, a o imperialistických štátoch, ktoré presadzujú záujmy kapitálu**. Medzinárodné vzťahy sú tak chápané ako globálny triedny boj.

Marxistická teória imperializmu odmieta liberálnu predstavu, že globálne rozšírenie trhu vedie k mieru a spolupráci. Naopak, tvrdí, že **kapitalistický rozvoj je sprevádzaný konfliktami, nerovnosťou a vykorisťovaním, ktoré sa prenášajú aj do medzinárodného prostredia.**

Na tieto myšlienky nadviazal **Vladimir Iljič Lenin** (1870–1924), ktorý ich rozvinul v kontexte začiatku 20. storočia. Vo svojom diele *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu* (*Империализм, как высшая стадия капитализма*, 1916) tvrdil, že kapitalizmus sa vyvinul do monopolistickej fázy, v ktorej **niekoľko veľkých korporácií a bánk ovláda svetový trh**. Táto **koncentrácia kapitálu** vedie k zosilnenej konkurencii medzi veľmocami, ktorá sa prejavuje aj vo forme vojenských konfliktov – najmä v boji o **nové odbytišťa, kolónie a zdroje**.

Ďalšou významnou postavou bola **Rosa Luxemburgová** (1871–1919), marxistická teoretička a kritička reformizmu. Vo svojich dielach *Sociálna reforma alebo revolúcia?* (*Sozialreform oder Revolution?*, 1899) a *Akumulácia kapitálu* (*Die Akkumulation des Kapitals*, 1913) obhajovala konzekventnú revolučnú politiku a odmietala predstavu, že kapitalizmus možno reformovať bez zásadnej zmeny jeho štruktúry. Luxemburgová tvrdila, že kapitalizmus nedokáže dlhodobo prežiť bez neustálej expanzie. Dopyt v rámci kapitalistických spoločností totiž nedokáže držať krok s rastúcou produkciou, čo vedie k nadprodukcii a krízam. **Riešením týchto kríz je rozširovanie kapitalistických vzťahov do nekapitalistických oblastí sveta – teda imperializmus.** Štát v tomto procese zohráva aktívnu úlohu ako nástroj kapitalistickej expanzie. Kapitalistické elity využívajú štát na šírenie trhových vzťahov, zabezpečenie odbytišť a ochranu investícií. Koloniálne vojny a imperialistické konflikty sú podľa Luxemburgovej prejavom snahy kapitálu preniknúť do nekapitalistických regiónov a podriadiť ich logike trhu. Luxemburgová analyzovala aj boj medzi monopolmi a finančným kapitálom, ktoré sú často prepojené so štátnou mocou. Tento **boj sa vedie o surovinové zdroje, trhy a sféry vplyvu**. V dôsledku toho sa imperializmus stá-

va globálnym javom, ktorý zahŕňa celý svet a vedie k vojenským konfliktom. Luxemburgová upozorňovala, že dočasné obdobia stability a reforiem – ako napríklad v Spojenom kráľovstve alebo Nemecku – sú len prechodným javom, umožneným práve vďaka expanzii do kolónií. Tento vývoj môže viesť k zdanlivému zmierneniu triedneho boja a čiastočnému „zburžoázneniu“ proletariátu, no podľa nej ide len o odklad nevyhnutného konfliktu.

Napokon **Lev Trockij (1879–1940)**, významný marxistický revolucionár a teoretik, rozvinul **koncept nerovného a kombinovaného vývoja**, ktorý mal zásadný vplyv na chápanie globalizácie a industrializácie v rámci marxistickej tradície. Trockij tvrdil, že kapitalistický vývoj neprebíha rovnomerne – rôzne krajiny a regióny sa rozvíjajú asymetricky, pričom zaostalejšie spoločnosti môžu preskočiť určité vývojové štádiá prostredníctvom štátom riadenej, selektívnej industrializácie. Tento proces však zároveň vytvára hlboké vnútorné rozpory. Trockij tiež upozorňoval na rozdiely medzi proletariátom v západných a menej rozvinutých krajinách, ktoré bránia ich zjednoteniu do globálneho revolučného hnutia. Tento rozpor oslabuje potenciál triednej solidarity a umožňuje pretrvávajúce imperialistických štruktúr.

### 5.3 Robert Cox a kritická teória medzinárodných vzťahov

Kritická teória medzinárodných vzťahov predstavuje prístup, ktorý spája marxistickú analýzu s reflexiou nad hegemonickými štruktúrami poznania a moci. Vychádza z presvedčenia, že **každá teória je formovaná určitým záujmom – neexistuje neutrálne, objektívne poznanie**. Tento pohľad rozvinul kanadský teoretik medzinárodných vzťahov **Robert W. Cox (1926–2018)**, inšpirovaný myšlienkami talianskeho marxistu **Antonia Gramsciho (1891–1937)**. Cox zdôraznil, že „*teória je vždy pre niekoho a pre nejaký účel*“. Podľa Coxa teórie ako neorealizmus nie sú len opisom reality, ale aktívne prispievajú k jej udržiavaniu – legitimizujú existujúci poriadok a reprodukovujú záujmy dominantných skupín ako univerzálne normy. **Medzinárodné inštitúcie, ako aj diskurz o bezpečnos-**

**ti či rozvoji, sú súčasťou hegemonického rámca, ktorý zachováva globálnu nerovnosť medzi centrami a perifériami.**

Cox rozlišuje **problémové teórie** a **kritické teórie**. Problémové teórie (napr. neorealizmus) sa zameriavajú na riešenie konkrétnych problémov v rámci existujúceho poriadku a implicitne ho legitimizujú. Kritické teórie naopak spochybňujú základné štruktúry moci a poznania, čím otvárajú priestor pre ich zmenu. Kľúčovým pojmom Coxovej koncepcie sú **historické štruktúry**, ktoré tvoria vzťah medzi tromi prvkami: materiálnymi schopnosťami, ideami a inštitúciami. Tieto štruktúry sú základom svetového poriadku a jeho hegemonických foriem. Medzinárodné inštitúcie, ako aj diskurz o bezpečnosti či rozvoji, sú súčasťou hegemonického rámca, ktorý zachováva globálnu **nerovnosť medzi centrami a perifériami**.

Cox zdôrazňuje potrebu **emancipácie** najširších spoločenských vrstiev a vytvárania alternatívnych foriem poriadku, ktoré by neboli založené na vykorisťovaní. **Kritická teória preto neslúži len na vysvetľovanie sveta, ale aj na jeho zmenu.** Tento prístup sa stal základom **neogramscianizmu** v medzinárodných vzťahoch, ktorý skúma, ako sa hegemonia udržiava prostredníctvom kombinácie materiálnych zdrojov, ideí a inštitúcií. Coxove myšlienky sú rozvinuté najmä v diele *Spoločenské sily, štáty a svetové poriadky: Za hranicami teórie medzinárodných vzťahov* (*Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, 1981), ktoré sa považuje za manifest kritickej teórie v medzinárodných vzťahoch.

#### 5.4 Sovietske teórie medzinárodných vzťahov

Sovietske teórie medzinárodných vzťahov sa rozvíjali predovšetkým kolektívne v rámci akadémie vied a univerzitných pracovísk, pričom vychádzali z marxisticko-leninskej ideológie. Ich základom bola **interpretácia svetovej politiky ako prejavu globálneho triedneho boja a imperializmu**. Medzi známymi predstaviteľov patrili **Georgij Arbatov** (1923 – 2010) a **Evgenij Primakov**

(1929 – 2015), no dominantnú úlohu zohrávali kolektívne práce Inštitútu svetovej ekonomiky a medzinárodných vzťahov (IMEMO). Sovietske koncepcie medzinárodných vzťahov boli úzko prepojené s oficiálnou zahraničnou politikou ZSSR a chápali medzinárodný systém ako kapitalistický rámec, v ktorom sa odohráva globálny triedny konflikt. Medzinárodné vzťahy boli vnímané ako odraz objektívnych ekonomických procesov a vnútorných triednych rozporov v jednotlivých štátoch.

Kľúčovým konceptom sovietskej zahraničnopolitickej doktríny bolo **mie-rové súžitie** – stratégia taktickej spolupráce medzi štátmi s odlišným spoločenským zriadením. Jej základom bol **vzájomný princíp nezasahovania do vnútorných záležitostí**. Tento princíp sa však **nevzťahoval na hnutia za národné oslobodenie**, ktoré boli považované za legitímnu súčasť antiimperialistického zápasu. Ak vznikol **konflikt medzi záujmami štátu a triednou solidaritou**, sovietska teória uprednostnila **zachovanie medzištátnych vzťahov** pred podporou revolučných hnutí na Západe. Socialistické revolty v kapitalistických krajinách neboli vítané, ak mohli ohroziť stabilitu vzťahov medzi ZSSR a jeho protivníkmi.

Sovietska teória pracovala s pojmom **korelácia síl**, ktorý označoval **celkový pomer hospodárskych, politických, vojenských a diplomatických kapacít** medzi štátmi a spoločenskými systémami. Tento koncept slúžil ako nástroj na **hodnotenie rovnováhy medzi kapitalistickým a socialistickým táborom**.

Sovietske teórie MV sa **neustále prispôbovali aktuálnym potrebám zahraničnej politiky**. Triedny boj sa postupne **transformoval na konflikty medzi štátmi**, pričom **záujmy socializmu boli stotožňované so záujmami ZSSR**. Táto ideologická flexibilita umožňovala teórii legitimizovať konkrétne politické rozhodnutia.

## 5.5 Teória závislosti

**Teória závislosti** (*dependency theory*) predstavuje kritický prístup k medzinárodným vzťahom, ktorý zdôrazňuje štrukturálnu **nerovnosť svetovej ekonomiky**. Medzinárodný systém je v tomto rámci chápaný ako stret medzi priemyselne rozvinutými krajinami a rozvojovým svetom. **Štáty jadra (najmä globálny Sever)** zadržiavajú rozvoj Juhu prostredníctvom ekonomických nástrojov kontroly – investícií, úverov, kontroly surovín a technológií, často sprostredkovanej inštitúciami ako MMF a Svetová banka. Nadnárodné korporácie fungujú ako nástroje expanzie kapitalizmu. Cenová konkurencia je nahrádzaná necenovou – značkou, technológiou či prístupom k trhu. Medzinárodná deľba práce zvýhodňuje centrum: a pokiaľ centrá disponujú diverzifikovanou a technologicky vyspelou výrobou, **periférie sú odkázané na export surovín a výrobkov s nízkou pridanou hodnotou**. Tento systém vytvára reťazec vyťažovania prebytkov – nadhodnota produkovaná v periférii je odčerpávaná do centra, čím sa prehĺbuje globálna nerovnosť. **Semiperiférie zohrávajú sprostredkovateľskú úlohu: sú perifériami centra a zároveň centrami periférie.**

Teória závislosti, ktorú rozvíjali autori ako argentínsky ekonóm **Raul Prebisch** (1901–1986) a grécky ekonóm **Arghiri Emmanuel** (1911–2001), vznikla ako kritika liberálnych teórií medzinárodného obchodu a klasickej ekonómie (napr. Ricardovho modelu komparatívnych výhod). Základnou tézou teórie závislosti je, že svetová ekonomika je štrukturálne rozdelená na **centrum a perifériu**. Ekonomicky silné krajiny systematicky vykorisťujú slabšie, pričom nadhodnota vytvorená v periférii je presúvaná do centra. Tento proces je udržiavaný prostredníctvom nespravodlivých cien, obmedzeného prístupu k technológiám a asymetrických obchodných vzťahov.

Teoretici závislosti často navrhujú odklon od globálneho kapitalistického systému ako jedinú cestu k skutočnému rozvoju. Inšpirujú sa marxistickými a štrukturalistickými prístupmi, ako aj dielom Rosy Luxemburgovej, ktorá už v knihe *Akumulácia kapitálu* upozorňovala na potrebu nových trhov pre prežitie

kapitalizmu. Tento prístup sa stal východiskom pre koncepciu svetového systému Immanuela Wallersteina, ktorý rozvinul myšlienku globálnej štruktúry založenej na **centre, periférii a semiperiférii** a prepojil ekonomické nerovnosti s politickými a sociálnymi procesmi.

### 5.6 Immanuel Wallerstein a svetový systém

Koncepcia svetového systému nadväzuje na kritiku globálnej nerovnosti, ktorú zdôrazňovala teória závislosti, no rozširuje ju o historicko-sociologický rozmer a dynamiku kapitalizmu. Svetová ekonomika je chápaná ako jednotný systém, ktorý vznikol v 16. storočí s rozvojom kapitalizmu a od začiatku mal globálny charakter. Jej základom je výroba pre trh s cieľom maximalizácie zisku, pričom politická moc a ekonomická dominancia sú úzko prepojené.

Americký sociológ a historik **Immanuel Wallerstein** (1930–2019) rozlišuje **dve formy globálneho usporiadania: impérium**, teda centralizovaný politický systém s jedným dominantným centrom (napríklad Rímska ríša), a **svetovú ekonomiku**, ktorá je decentralizovaným systémom viacerých štátov ekonomicke prepojených, ale politicky nezjednotených. Moderná svetová ekonomika patrí do druhej kategórie a jej štruktúra je hierarchická. **Jadro** tvoria ekonomicky vyspelé štáty s diverzifikovanou výrobou a technologickou prevahou, ktoré kontroľujú globálne trhy a finančné toky. **Semiperiféria** plní sprostredkovateľskú úlohu medzi jadrom a perifériou; ide o štáty s čiastočne rozvinutým priemyslom, často **autoritatívnymi režimami** a nerozvinutým terciárnym sektorom. **Periféria** zahŕňa krajiny s nedemokratickými politickými systémami, nerozvinutým sekundárnym a terciárnym sektorom, zamerané na export surovín a poľnohospodárskych produktov. Tento systém reprodukuje nerovnosť prostredníctvom medzinárodnej deľby práce a odčerpávania nadhodnoty z periférie do jadra.

Wallersteinova analýza prináša nové prvky: zdôrazňuje **cyklický vývoj kapitalizmu**, ktorý sa pohybuje medzi fázami expanzie a krízy. Nerovnováha medzi ponukou a dopytom vedie k nadprodukcii, poklesu ziskov a systémovým

krízam. Riešením býva geografická expanzia – hľadanie nových trhov a zdrojov. Podľa Wallersteina sa však kapitalistický svetový systém dostáva do fázy rozkladu, keď možnosti expanzie miznú a kapitalizmus stráca schopnosť obnovovať rovnováhu.

Dôležitou súčasťou jeho teórie sú **hegemonické cykly**. V dejinách svetového systému dominovali postupne Holandsko v 17. storočí, Veľká Británia v 19. storočí a USA v 20. storočí. Každé obdobie hegemonie je spojené s veľkými vojnami, ktoré určujú nové usporiadanie. Wallerstein tiež tvrdí, že **ZSSR nepredstavoval alternatívny systém**, ale bol semiperiférnym aktérom v rámci kapitalistickej svetovej ekonomiky. Studená vojna bola podľa neho skôr ideologickým nástrojom USA na udržanie globálnej dominancie. Niektorí autori (napr. Toynbee) rozlišujú aj tzv. **marginálnu zónu** – oblasti vzdialené od jadra, ktoré prijímajú technické inovácie, no zachovávajú vlastnú kultúrnu identitu. Tento koncept sa líši od Wallersteinovej typológie jadra, periferie a semiperiferie.

Budúcnosť svetového systému Wallerstein vidí v jeho transformácii. V **dôsledku vedecko-technickej revolúcie a vyčerpania možností expanzie sa otvára priestor pre nové formy globálneho usporiadania**, ktoré by mohli nahradiť kapitalizmus – napríklad sociálne spravodlivejší systém založený na iných princípoch než je zisk.

### 5.7 Feministická teória medzinárodných vzťahov

Feministická teória sa od 80. rokov 20. storočia profiluje ako kritická reakcia na tradičné paradigmy medzinárodných vzťahov, ktoré podľa nej vykazujú **androcentrismus** – orientáciu na mužskú skúsenosť ako univerzálnu normu. Základné koncepty politiky, ako moc, bezpečnosť či štát, sú konštruované na maskulínych hodnotách dominancie a kontroly, čo marginalizuje ženy a ich perspektívu.

Feministické prístupy zdôrazňujú, že rod je spoločenský konštrukt formujúci mocenské vzťahy. Vychádzajú z princípu „osobné je politické“ a rozširujú chápanie politiky za hranice štátu a diplomacie. Kritizujú redukciu bezpečnosti



na vojenskú silu – skutočná bezpečnosť zahŕňa ochranu pred rodovým násilím, prístup k zdrojom a sociálnu spravodlivosť.

Ku kľúčovým autorkám radíme **Judith Ann Tickner** (nar. 1937), ktorá v diele *Rod v medzinárodných vzťahoch* (*Gender in International Relations*, 1992) kritizuje Morgenthauove princípy realizmu ako založené na maskulínnych hodnotách. Navrhuje alternatívne princípy zdôrazňujúce spoluprácu, starostlivosť a rovnosť. **Cynthia Enloe** (nar. 1938) v knihe *Banány, pláže a politika* (*Bananas, Beaches and Politics*, 1989) ukazuje, ako sú ženy zapojené do medzinárodnej politiky v „neviditeľných“ rolách, ktoré tradičné teórie ignorujú. Jej otázka „*Kde sú ženy?*“ odhaľuje prepojenie osobného a globálneho.

Feminizmus zahŕňa viacero prúdov: **liberálny** zdôrazňuje rovnosť príležitostí a zastúpenie žien, **radikálny** odmieta patriarchálne štruktúry a požaduje ich transformáciu, **postštrukturalistický** skúma jazyk a diskurz, ktorými sa konštruje moc a rodové identity. Feministická teória rozširuje medzinárodné vzťahy o otázky, ako vojny ovplyvňujú ženy, ako globalizácia mení rodové roly, či ako sú ženy využívané v propagande. Vnáša tým do medzinárodných vzťahov otázky, ktoré tradičné prístupy často prehliadajú, čím rozširuje rámec analýzy o rodové aspekty konfliktov, globalizácie a moci.

### 5.8 James Der Derian a postmoderný pohľad na medzinárodné vzťahy

Postmoderný obrat v teórii medzinárodných vzťahov zdôrazňuje vplyv informačných technológií, médií a globalizácie na povahu medzinárodného systému. Americký politológ a teoretik medzinárodných vzťahov **James Der Derian** (nar. 1955) rozvíja koncepciu **medzinárodného hyperpriestoru**, v ktorom sa tradičné hranice štátov oslabujú a moc sa presúva do technologických sietí. Vzťahy medzi štátmi sú čoraz viac charakterizované odcudzením – štáty sa navzájom vnímajú ako ohrozujúce inakosti, čo prehlbuje nedôveru a napätie. Tento stav vzniká ako dôsledok symbolickej reprezentácie druhých v médiách a politického diskurzu, kde sa obrazy nepriateľa vytvárajú a šíria prostredníctvom di-

gitálnych platforiem. Der Derian zavádza pojem **antidiplomacie** – súboru techník, ktoré majú prekonať vestfálsky systém založený na suverenite a štátnych hraniciach. V postmodernom svete sa diplomacia mení na simuláciu, kde sa vojenské konflikty, hrozby a bezpečnostné politiky inscenujú prostredníctvom médií, virtuálnych prostredí a digitálnych technológií. Rozvoj informačných technológií vedie k zrýchleniu politických procesov, čo Der Derian označuje ako **politizáciu rýchlosti**. V takomto prostredí sa rozhodovanie odohráva v reálnom čase, často bez možnosti reflexie či deliberácie, čo zvyšuje riziko impulzívnych reakcií a eskalácie konfliktov. Moc sa uplatňuje prostredníctvom kontroly informácií, času a rýchlosti – tento fenomén nazýva **chronopolitika**.

V technologickom hyperpriestore sa rozvíja **nová diplomacia**, v ktorej zohrávajú kľúčovú úlohu nadnárodné korporácie, technologické siete a mediálne platformy, nielen vlády. Tradičný teritoriálny pohľad na štát je spochybňovaný, keďže fyzický priestor nahrádza digitálny, čo vedie k vzniku nových foriem moci, založených na prístupe k dátam, kybernetickej bezpečnosti a schopnosti ovplyvňovať globálne informačné toky. Postmoderný prístup tak upozorňuje, že medzinárodné vzťahy sa čoraz viac odohrávajú v prostredí simulácií, rýchlosti a virtuálnych interakcií, kde klasické kategórie suverenity, hraníc a vojenskej sily strácajú svoju pôvodnú podobu.

### 5.9 Neomarxizmus a kritické teórie – spoločné rysy

Neomarxizmus a kritické teórie vznikli ako reakcia na obmedzenia tradičných paradigiem medzinárodných vzťahov, predovšetkým realizmu a liberalizmu. Tieto prístupy odmietajú predstavu, že medzinárodný systém je neutrálny rámec, v ktorom štáty konajú racionálne na základe anarchie alebo trhových mechanizmov. Naopak, zdôrazňujú, že **globálny poriadok je formovaný štruktúrami nerovnosti, ktoré majú ekonomický, ideologický a sociálny rozmer**. Neomarxizmus interpretuje medzinárodné vzťahy ako pokračovanie triedneho boja na globálnej úrovni, pričom štát je chápaný ako nadstavba ekonomickej základ-

ne. Kritické teórie rozširujú tento pohľad o analýzu hegemonických ideológií a historických štruktúr, ktoré spájajú materiálne schopnosti, idey a inštitúcie. Teória závislosti poukazuje na nerovnosť medzi centrom a perifériou svetovej ekonomiky, zatiaľ čo Wallersteinova koncepcia svetového systému opisuje hierarchickú štruktúru jadra, semiperiférie a periférie, ktorá reprodukuje nerovnosť prostredníctvom **medzinárodnej deľby práce**.

Kritické prístupy sa neobmedzujú iba na ekonomiku. Feministické teórie upozorňujú na androcentrizmus tradičných paradigiem a rozširujú chápanie politiky o rodové aspekty, každodenný život a sociálnu spravodlivosť. Postmodernizmus spochybňuje univerzálne zákonitosti a zdôrazňuje úlohu jazyka, médií a technológií pri konštrukcii reality. Spoločným znakom týchto prístupov je kritika redukcionizmu realizmu a liberalizmu. Zdôrazňujú, že **poznánie nie je neutrálné, ale politicky podmienené, a že teória má nielen opisovať svet, ale aj otvárať možnosti jeho zmeny**. Všetky rozširujú koncepty moci a bezpečnosti o ekonomické, sociálne, rodové či diskurzívne faktory a upozorňujú na skryté štruktúry nerovnosti, ktoré tradičné paradigmy ignorujú.

#### 5.10 Kritika neomarxizmu a kritických teórií v medzinárodných vzťahoch

**Marxistické a neomarxistické prístupy** sú často kritizované za ekonomický redukcionizmus, keď preceňujú úlohu ekonomických faktorov a podceňujú politické, kultúrne či ideologické dimenzie. Ďalšou výhradou je historicizmus a determinizmus – predpoklad nevyhnutného vývoja dejín smerom ku komunizmu sa považuje za teleologický a nevedecký. Kritici upozorňujú aj na slabú operacionalizáciu pojmov, ako sú „trieda“ či „imperializmus“, čo komplikuje empirické testovanie. Marxizmus navyše zanedbáva subjektivitu a identitu, redukuje štát na nástroj triednej nadvlády a nedokáže vysvetliť komplexné správanie štátov. Sporný je aj postoj k demokracii – v praxi marxistické režimy často potláčali politické slobody. Neomarxizmus trpí vnútornou nejednotnosťou a zaostáva v

zohľadnení globalizácie a technologických zmien, hoci niektoré prístupy (Wallerstein, teória závislosti) sa ich snažia integrovať.

**Feministické teórie** priniesli nový pohľad na medzinárodné vzťahy, no čelia kritike pre výraznú normatívnosť, obmedzenú generalizovateľnosť a redukcionizmus, keď zdôrazňujú rodové vzťahy na úkor iných faktorov. Metodologicky sú náročné, pretože využívajú interpretatívne prístupy, ktoré sú menej overiteľné než kvantitatívne metódy. Kritici tiež poukazujú na politizáciu akademického diskurzu, hoci feministické autorky tvrdia, že všetky teórie sú do istej miery politické.

**Postmoderné prístupy**, reprezentované napríklad Jamesom Der Derianom, sú kritizované za extrémnu relativizáciu poznania a odmietanie univerzálnych zákonitostí, čo vedie k fragmentácii poznania. Ich texty bývajú ťažko pochopiteľné, čo komplikuje empirický výskum. Hoci postmodernizmus prispel k reflexii mocenských diskurzov, kritici upozorňujú, že prílišná orientácia na jazyk a reprezentáciu môže zatieniť materiálne faktory, ako sú ekonomické záujmy či vojenská sila.

### 5.11 Kontrolné otázky

1. Aké sú základné rozdiely medzi marxizmom a neomarxizmom v chápaní medzinárodných vzťahov?
2. Ako Immanuel Wallerstein definuje svetový systém a aké sú jeho hlavné zložky?
3. Čo znamená pojem „nerovná výmena“ v teórii závislosti?
4. Ako Rosa Luxemburg vysvetľuje potrebu kapitalizmu expandovať do nekapitalistických oblastí?
5. Čo znamená pojem „mierové súžitie“ v sovietskej teórii MV a aké sú jeho obmedzenia?
6. Vysvetlite, prečo marxistické teórie považujú štát za nástroj triednej nadvlády. Ako sa tento pohľad líši od realistického chápania štátu?

7. Ako sa podľa Wallersteina líšia štáty jadra, semiperiférie a periférie?  
Uved'te príklady.
8. Prečo podľa kritikov marxizmus nedokáže dostatočne vysvetliť správanie štátov v medzinárodnom systéme?
9. Ako sa v teórii závislosti vysvetľuje pretrvávanie nerovnosti medzi globálnym Severom a Juhom?
10. Aké sú dôsledky „reťazca vyťažovania prebytkov“ pre rozvojové krajiny?
11. Aké sú hlavné ciele feministických prístupov v medzinárodných vzťahoch?
12. Ako Judith Tickner kritizuje Morgenthauove princípy politického realizmu?
13. Čo znamená otázka „Kde sú ženy?“ v kontexte Cynthia Enloe a jej knihy *Bananas, Beaches and Politics*?
14. Aké sú základné charakteristiky postmodernizmu v teórii medzinárodných vzťahov?
15. Ako James Der Derian vysvetľuje pojem „chronopolitika“?

## 6 Teória hier v medzinárodných vzťahoch

Teória hier je prístup vychádzajúci z **koncepcie racionálnej voľby**, ktorý predpokladá, že aktéri konajú s cieľom maximalizovať svoj úžitok na základe stabilných preferencií. V medzinárodných vzťahoch sa tento prístup uplatňuje na analýzu situácií, kde rozhodnutia jedného štátu závisia od očakávaných reakcií iných. Politika je tu chápaná ako strategická interakcia – podobná hre, v ktorej existujú hráči, pravidlá, stratégie a možné výsledky. Teória hier umožňuje formalizovať problémy spolupráce, konfliktu a odstrašovania, ktoré sú typické pre anarchické prostredie medzinárodného systému. Využívala sa najmä pri štúdiu jadrových stratégií počas studenej vojny, odzbrojovacích rokovaní, obchodných sporov či klimatických dohôd. V tejto kapitole sa zoznámite s kľúčovými pojmami, ako sú Nashova rovnováha, Pareto-optimum, typy hier a ich aplikácie na medzinárodné konflikty a spoluprácu. Cieľom je pochopiť, ako logika racionálneho rozhodovania ovplyvňuje správanie štátov a aké podmienky umožňujú vznik spolupráce aj v prostredí neistoty.

### 6.1 Základné znaky a predpoklady teórií hier

Teória hier predstavuje analytický prístup, ktorý využíva matematické modely na skúmanie strategického správania aktérov v medzinárodnom prostredí. Podobne ako behaviorizmus, aj teória hier sa opiera o matematické metódy, hoci ich uplatňuje inak – nie na štatistické analýzy, ale na modelovanie interakcií medzi aktérmi. Vychádza z predpokladu, že **medzinárodné vzťahy možno chápať ako hru, podobnú šachu, ktorá má jasne definované pravidlá, hráčov, stratégie a výsledky**. Tento príklad **pomáha ilustrovať logiku strategického rozhodovania**, no medzinárodné vzťahy sú zložitejšie než šach: počet hráčov je vyšší, pravidlá nie sú pevne dané a existuje neistota či asymetria informácií. Hra je zároveň prostredím, v ktorom sa rozhoduje, aj výsledkom samotného

rozhodovania. Jednou z hlavných výhod teórie hier je možnosť analyzovať tranzitívne a in tranzitívne vzťahy medzi aktérmi. **Tranzitivita** znamená, že existuje najvyššia hodnota, ktorú aktér jednoznačne uprednostňuje pred ostatnými. **Intranzitivita** nastáva, keď takáto najvyššia hodnota neexistuje, pretože preferencie sú cyklické – aktér môže preferovať X pred Y, Y pred Z, ale Z pred X, čo komplikuje predvídanie správania.

*Príklad:* Štát zvažuje tri politiky – uzavrieť vojenskú alianciu (A), zachovať neutralitu (B) alebo rozvíjať ekonomickú spoluprácu (C). Môže preferovať A pred B (aliancia poskytuje bezpečnosť), B pred C (neutralita je politicky menej záväzná než ekonomické dohody), ale zároveň C pred A (ekonomická spolupráca je výhodnejšia než vojenské záväzky). Vzniká cyklus  $A > B > C > A$ , takže neexistuje jednoznačne najlepšia voľba.

Teória hier predpokladá, že **hráči sú racionálni a rozhodujú sa na základe stabilných preferencií, ktoré si zoradia podľa výhodnosti**. Na základe týchto preferencií možno odvodiť úžitkovú funkciu – matematický model, ktorý vyjadruje mieru uspokojenia alebo zisku hráča z určitého výsledku. Hráči sa snažia túto funkciu maximalizovať. Nie sú ovplyvnení ideológiou, kultúrnymi vzorcami, ani inými faktormi – ich cieľom je zvýšiť alebo minimalizovať straty. Rozhodovanie prebieha v prostredí, kde sú pravidlá hry známe všetkým hráčom a nemenia sa počas hry. Hráči poznajú hodnoty, o ktoré sa hrá, no často čelia neistote a nedostatku informácií.

### **6.1.1 Kľúčové koncepty: Nashova rovnováha a Pareto-optimalnosť**

**Nashova rovnováha**, pomenovaná podľa amerického matematika **Johna Nasha** (1928–2015), nastáva vtedy, keď žiadny hráč nemá motiváciu jednostranne zmeniť svoju stratégiu, pretože by si tým nepolepšil. Každý hráč teda robí to najlepšie, čo môže, vzhľadom na to, čo robia ostatní. Táto rovnováha je stabilná, ale nemusí byť optimálna z hľadiska spoločného záujmu.

*Príklad:* V jadrovej stratégii počas studenej vojny (USA vs. ZSSR) bola Nashova rovnováha založená na **vzájomnom odstrašení** – ani jedna strana nezaútočila, pretože vedela, že druhá by odpovedala zničujúcim protiútokom. Hoci to nebolo ideálne riešenie (svet žil v neustálom strachu), išlo o stabilnú rovnováhu.

**Pareto-optimálny bod**, pomenovaný podľa talianskeho ekonóma a sociológa **Vilfreda Pareta** (1848–1923), je taký stav, v ktorom nie je možné zlepšiť situáciu jedného hráča bez toho, aby sa zhoršila situácia iného. Ide o efektívnosť rozdelenia výhod, nie o spravodlivosť. V ideálnom prípade by sa hráči snažili dosiahnuť taký výsledok, ktorý je Pareto-efektívny – teda nikto nie je poškodený a aspoň jeden hráč si polepší.

*Príklad:* Pri klimatických rokovaníach môžu štáty dosiahnuť dohodu, ktorá je Pareto-optimálna – napríklad zníženie emisií, ktoré nepoškodí žiadneho účastníka, ale zlepší globálne podmienky. Takáto dohoda však nemusí byť Nashovou rovnováhou, ak niektoré štáty majú motiváciu dohodu porušiť, aby získali výhodu.

### **6.1.2 Konflikt medzi Nashovou rovnováhou a Pareto-optimom**

Tieto dva koncepty sa nemusia vždy prekrývať. Nashova rovnováha môže byť síce stabilná, ale zároveň neefektívna – typickým príkladom je situácia, keď všetci aktéri zbroja, hoci by si polepšili spoluprácou. Naopak, Pareto-optimálny výsledok môže byť veľmi efektívny, no nestabilný, ak nie je v záujme všetkých hráčov ho udržiavať bez dodatočných záruk.

Riešenie problému rovnováhy stratégií preto často spočíva v zdieľaní informácií, ktoré vytvára spoločné poznanie, v budovaní dôvery medzi aktérmi, v zavádzaní inštitucionálnych záruk, ako sú medzinárodné dohody, režimy či organizácie, a napokon v opakovaní hier. Opakované interakcie umožňujú trestať porušenie dohody a odmeňovať dôveru, čím sa zvyšuje šanca na stabilnejšie a efektívnejšie výsledky.



### 6.1.3 Charakter hier a typy vzťahov medzi hráčmi

Teória hier rozlišuje niekoľko typov hier podľa charakteru vzťahov medzi hráčmi:

#### 1. Hry s nulovým súčtom (zero-sum games)

Predstavujú vzťah čistého konfliktu, kde výhra jedného hráča nevyhnutne znamená prehru druhého. Typickým príkladom sú väčšinové jednokolové voľby. V takýchto hrách je spolupráca nemožná a ústretové správanie sa považuje za iracionálne.

#### 2. Kooperatívne hry (fixed proportion games)

Sú založené na čistej spolupráci. Hráči sa usilujú o spoločný cieľ, pričom zhoda nie je východiskovým bodom, ale výsledkom vyjednávania a budovania konsenzu.

#### 3. Hry s nenulovým súčtom (nonzero-sum games)

Kombinujú konflikt a spoluprácu. Výsledky môžu byť zmiešané – obaja hráči môžu niečo získať (*pozitívne hry*), alebo obaja niečo stratiť (*negatívne hry*), no len zriedka ide o absolútnu výhru alebo prehru.

#### 4. Opakované hry

Umožňujú hráčom reagovať na predchádzajúce ťahy, čo vytvára priestor pre budovanie dôvery, odplatu alebo dlhodobé stratégie.

#### 5. Hry s viacerými hráčmi

Zahŕňajú zložitejšie interakcie. V takýchto situáciách môže dôjsť k podpore v druhom kole volieb alebo k tvorbe koalícií.

## 6.2 Teória hier v medzinárodných vzťahoch

Teória hier sa využíva pri analýze konfliktov, krízového správania, jadrových stratégií, odstrašovania či tichého vyjednávania. Vychádza z mikroekonomických modelov a predpokladá, že politickí aktéri sa správajú rovnako racionálne ako ekonomickí, čo umožňuje študovať politické správanie podobnými metódami ako ekonomické javy. Zaujímavý prístup ponúka grécko-americký polito-

lóg s matematickým zázemím George Tsebelis (nar. 1952), ktorý tvrdí, že aktéri často hrajú viacero hier súčasne. **Hlavná hra** je tá, ktorú pozorujeme, no jej zmysel môže byť nepochopiteľný, ak nepoznáme **vedľajšie hry**, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie. Tieto vedľajšie hry môžu byť previazané so ziskami alebo stratami v iných oblastiach, čo vysvetľuje zdanlivo iracionálne správanie.

### 6.2.1 Modely hier v medzinárodných vzťahoch

Modely hier analyzujú logiku rozhodovania v podmienkach neistoty a strategickej závislosti. Poskytujú rámec na pochopenie správania aktérov v situáciách, kde rozhodnutia jedného závisia od očakávaných reakcií druhých. Umožňujú formálne modelovať konflikty, spoluprácu a riziko, ktoré sú bežné v medzinárodnej politike, a vysvetľujú správanie štátov pri zbrojení, vyjednávaní, uzatváraní aliancií či riešení kríz. Zároveň ukazujú, že individuálne racionálne voľby nemusia viesť k optimálnym kolektívnym výsledkom. Pomáhajú identifikovať rovnovážne stratégie, ako je Nashova rovnováha, a analyzovať podmienky kooperácie alebo eskalácie konfliktu.

Scenáre v teórii hier predstavujú zjednodušené, ale výpovedné modelové situácie, ktoré ukazujú, ako racionálne rozhodovanie môže viesť k neefektívnym výsledkom pre všetkých. Typické scenáre – **väzňova dilema**, **hra na zbabelca (chicken game)** či **dilema kolektívneho konania** – sa využívajú na analýzu zbrojenia, obchodných sporov, klimatických dohôd alebo krízového manažmentu. Umožňujú predvídať správanie aktérov a navrhovať inštitucionálne riešenia, ktoré podporujú spoluprácu a znižujú riziko konfliktu.

#### 6.2.1.1 Väzňova dilema

Väzňova dilema ukazuje, ako môžu racionálni aktéri konať proti spoločnému záujmu, ak sledujú len vlastný prospech. **Najlepšie riešenie si vyžaduje spoluprácu, ale racionálna kalkulácia nevedie k spolupráci.**

*Scenár:* Dvaja podozriví sú vypočúvaní oddelene. Ak obaja mlčia, dostanú mierny trest. Ak sa jeden prizná a druhý mlčí, ten, ktorý sa priznal, dostane

mierny trest a druhý prísny. Ak sa obaja priznajú, dostanú stredne prísny trest. Hoci by si najviac polepšili mlčaním, racionálna stratégia každého z nich je priznať sa, aby sa vyhol najhoršiemu výsledku – a tak obaja skončia horšie, než keby spolupracovali.

*Poučenie:* V medzinárodných vzťahoch ilustruje problém spolupráce, napríklad pri zbrojení počas studenej vojny. Odzbrojenie by prospelo obom stranám, ale nedôvera viedla k pretekom v zbrojení. Tento výsledok predstavuje Nashovu rovnováhu – stabilnú, ale nie Pareto-optimálnu, pretože obe strany by si polepšili spoluprácou.

#### **6.2.1.2 Hra na zbabelca (Game of Chicken)**

Hra na zbabelca ilustruje situáciu, v ktorej dvaja aktéri čelia **riziku katastrofy**, ak ani jeden neustúpi. Ak obaja ustúpia, výsledok je mierny. Ak jeden ustúpi a druhý nie, **ten, kto ustúpil, je považovaný za zbabelca**, zatiaľ čo druhý získa výhodu. Ak však ani jeden neustúpi, dôjde ku katastrofe – najhoršiemu možnému výsledku pre oboch.

Hoci je stratégia racionálna, jej súčasťou je snaha presvedčiť protivníka o ochote riskovať, prípadne konať iracionálne. Tento prvok zvyšuje tlak na druhú stranu a môže ju prinútiť ustúpiť. V medzinárodných vzťahoch sa tento mechanizmus prejavuje v podobe **odstrašovania (deterrence)**, ktoré spočíva v hrozbe neprijateľných následkov, ak by protivník prekročil určité hranice. **Odstrašovanie vyžaduje vierohodnosť hrozby**, reálne schopnosti a demonštrovanú pripravenosť riskovať.

*Príklad:* Kubánska raketová kríza (1962), keď USA a ZSSR signalizovali ochotu riskovať jadrový konflikt, aby prinútili protivníka ustúpiť. Presvedčenie o tejto ochote viedlo k dohode a deeskalácii.

#### **6.2.1.3 Dilema kolektívneho konania**

Situácia, keď individuálne racionálne správanie bráni dosiahnutiu optimálneho spoločného výsledku, sa označuje ako **dilema kolektívneho konania**. Každý

aktér má motiváciu konať vo vlastnom záujme, čo vedie k nedostatočnej spolupráci alebo k zlyhaniu pri poskytovaní verejných statkov. Typickým príkladom je neochota štátov prispievať na opatrenia proti klimatickej zmene – každý očakáva, že náklady ponesú ostatní, hoci všetci by profitovali zo spoločného úsilia. Podobný princíp stojí aj za „tragédiou spoločnej pastviny“, kde nadmerné využívanie spoločného zdroja vedie k jeho vyčerpaniu. Riešením bývajú inštitucionálne mechanizmy, ktoré motivujú aktérov k spolupráci a znižujú riziko **čiernych pasažierov**.

### 6.3 Teoretici a aplikácie teórie hier v medzinárodných vzťahoch

Teória hier sa stala významným analytickým nástrojom medzinárodných vzťahov, pretože umožňuje modelovať strategické správanie štátov v podmienkach konfliktu, spolupráce a neistoty. Teoretici hier, **ako Herman Kahn, Thomas Schelling, Robert Axelrod či Steven Brams, nadväzujú na širšie paradigmy medzinárodných vzťahov**. Realizmus sa prejavuje v hrách typu „hra na zbabelca“ či „väzňova dilema“, ktoré zdôrazňujú konflikt záujmov a logiku odstrašovania. Liberalizmus sa objavuje v Axelrodovej analýze spolupráce, ktorá ukazuje význam opakovaných interakcií a režimov – základ neoliberálneho inštitucionalizmu. Marxizmus kritizuje teóriu hier za individualistický a racionalistický základ, ignorovanie štrukturálnych nerovností a materiálnych podmienok. Výskum teórie hier podporovali najmä štátne a vojenské inštitúcie počas studenej vojny. RAND Corporation, financovaná Pentagonom, sa stala centrom strategických analýz, kde pôsobili Kahn a Schelling. Neskôr sa podpora rozšírila na univerzity a think-tanky, kde sa teória hier uplatnila aj pri obchodných rokovaniach či odzbrojení. Teória hier tak nebola len akademická disciplína, ale aj praktický nástroj strategického rozhodovania. Na tomto pozadí sa bližšie zameriame na jednotlivých autorov a ich koncepcie.

### 6.3.1 Herman Kahn a stratégia odstrašovania

Americký stratég a teoretik jadrovej vojny **Herman Kahn** (1922 – 1983) významne ovplyvnil studeno-vojnové myslenie o odstrašovaní. Veľkú časť jeho práce financoval Pentagon, najmä prostredníctvom RAND Corporation. Kahn rozvinul koncept **odstrašovania ako stratégie založenej na angažovanosti, komunikácii a vierohodnosti**. Tvrdil, že účinné odstrašovanie si vyžaduje nielen schopnosť udržieť, ale aj vierohodné presvedčenie protivníka, že štát je ochotný túto schopnosť použiť. Tieto myšlienky rozpracoval v práci *O eskalácii: metafory a scenáre* (*On Escalation: Metaphors and Scenarios*, 1965).

Kahn **považoval medzinárodné vzťahy, najmä v kontexte jadrových zbraní, za hru na zbabelca** – situáciu, kde ani jedna strana nechce ustúpiť, ale, ak to neurobí nikto, dôjde ku katastrofe. Aby sa predišlo vojne, navrhol koncept **eskalačného rebríka** (*escalation ladder*) – modelu, ktorý obsahuje približne 40 stupňov eskalácie, od diplomatických hrozieb cez konvenčný konflikt až po totálnu jadrovú vojnu. Cieľom štátu by podľa Kahna malo byť zvládnutie eskalácie – teda schopnosť kontrolovať a ovládať každý stupeň rebríka. Tento prístup nazval **eskalačná dominancia** – schopnosť presvedčiť protivníka, že, ak bude pokračovať v konfrontácii, druhá strana má pripravené odpovede na každej úrovni a je ochotná ich použiť.

Kahnove myšlienky vyvolali ostrú kritiku. Autori ako Philip Green a Anatol Rapoport mu vyčítali technokratický prístup k vojne, normalizáciu jadrového konfliktu a morálnu necitlivosť voči dôsledkom eskalácie. Napriek tomu jeho práca významne ovplyvnila strategické myslenie počas studenej vojny a zostáva dôležitou súčasťou teoretického dedičstva v oblasti bezpečnostných štúdií.

### 6.3.2 Thomas Schelling a stratégia konfliktov

Vo svojej prelomovej práci *Stratégia konfliktu* (*The Strategy of Conflict*, 1960) americký ekonóm a stratég, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu, **Thomas Schelling** (1921–2016) argumentuje, že formálna teória hier sama osebe nedokáže predpovedať výsledky konfliktov. Skutočné rozhodnutia a riešenia často

vznikajú nie na základe pravidiel hry, ale prostredníctvom **tichej komunikácie medzi aktérmi**. Zavádza pojem **ohniskových bodov** – významných situácií, ktoré sa spontánne stanú stredobodom pozornosti a umožňujú koordináciu bez explicitnej dohody. Táto tichá komunikácia zahŕňa **signalizovanie krokov, porozumenie bez slov a spoluprácu mimo formálneho rámca hry**. Schelling ukazuje, že aj v krízových situáciách je možné vytvoriť priestor pre porozumenie – napríklad manipuláciou udalostí tak, aby druhá strana pochopila zámer a mohla reagovať kooperatívne.

Zavádza pritom nové pojmy ako:

- „**hra s ohňom**“ – situácia, kde sa aktéri pohybujú na hrane katastrofy, aby dosiahli výhodu,
- „**hrozba ponechať niečo na náhodu**“ – stratégia, kde sa neistota stáva nástrojom nátlaku,
- „**obojsstranný strach z prekvapivého útoku**“ – dynamika, ktorá môže paradoxne viesť k stabilite, ak si obe strany uvedomujú riziko eskalácie.

Schellingova práca tak ukazuje, že **racionalita konfliktu** spočíva nielen v výpočtoch, ale aj v schopnosti **komunikovať bez slov, vytvárať ohniská porozumenia a využívať neistotu ako nástroj stratégie**.

### 6.3.3 Robert Axelrod a spolupráca vo väzňovej dileme

Americký politológ Robert Axelrod (nar. 1943) vo svojej práci *Evolúcia spolupráce* (*The Evolution of Cooperation*, 1984) kladie otázku: „**Ako sa môže vo svete plnom egoistov a bez centrálnej authority objaviť spolupráca?**“ Odpoveď nachádza vo väzňovej dileme – klasickom modeli z teórie hier, ktorý vysvetľuje problémy spolupráce v anarchickom medzinárodnom systéme. Axelrod zorganizoval počítačový turnaj, v ktorom sa rôzne stratégie stretávali v opakovanej väzňovej dileme. Ukázalo sa, že **spolupráca môže byť najvýhodnejšou stratégiou aj bez dôvery či priateľstva, ak existuje nádej na budúce interakcie**. V takom prostredí sa spolupráca stáva racionálnou voľbou, nie morálnym imperatívom.

vom, čo je zásadný rozdiel oproti idealistickým prístupom v medzinárodných vzťahoch.

Najúspešnejšou stratégiou bola „oko za oko“ (Tit for Tat), ktorú predstavil Anatol Rapoport (1911 – 2007), významný matematik, psychológ a teoretik hier pôvodom z Ruska, pôsobiaci v USA. Preslávil sa prácou v oblasti teórie hier, konfliktu a mierových štúdií a bol jedným z prvých, ktorí aplikovali matematické modely na analýzu sociálnych interakcií a medzinárodných vzťahov. Stratégia začína spoluprácou a následne zrkadlí správanie protivníka: odmeňuje spoluprácu, trestá zradu, no neeskaluje konflikt – po odplate sa vracia k spolupráci. Jej sila spočíva v priehľadnosti, spravodlivosti a jednoduchosti.

Axelrod identifikoval štyri faktory, ktoré podporujú stabilnú spoluprácu: **vysokú pravdepodobnosť opakovaných interakcií (tieň budúcnosti), malé skupiny, jasnosť správania a možnosť odplaty**. Tieto podmienky sa stali základom neoliberalného inštitucionalizmu (Robert Keohane, Kenneth Oye), ktorý tvrdí, že medzinárodné režimy znižujú neistotu a transakčné náklady, čím podporujú spoluprácu.

Model vychádza z predpokladu racionálnych aktérov a dostupnosti rovnakých informácií. Neberie do úvahy kultúrne faktory, ani vnútornú politiku a predpokladá prostredie s minimálnymi chybami v interpretácii správania. Napriek tomu pomáha vysvetliť dilemy spolupráce v oblastiach ako zbrojenie, obchodné spory či klimatické rokovania. Príkladom sú odzbrojovacie rokovania počas studenej vojny, kde opakované interakcie umožnili vznik režimov SALT a START, ktoré znížili riziko eskalácie. **Axelrod a Rapoport tak ukázali, že aj medzi egoistickými aktérmi môže vzniknúť stabilná spolupráca, ak existuje štruktúra opakovaných interakcií a mechanizmus reakcie na správanie druhého.** Tento poznatok má zásadný význam pre pochopenie dynamiky medzinárodných vzťahov.

#### 6.3.4 Steven Brams a teória hier v supervelmocenských konfliktoch

Myšlienka, že teória hier dokáže objasniť racionálne základy konfliktov medzi supervelmocami, je jadrom práce amerického politického vedca a matematika **Stevena Bramsa** *Supervelmocenské hry* (*Superpower Games*, 1985). Autor využíva klasické modely ako väznova dilemma či hra na zbabelca, aby interpretoval dynamiku zastrašovania, pretekov v zbrojení a overovania dohôd. Tieto hry ukazujú, že aj v prostredí nedôvery a rizika eskalácie existujú predvídateľné vzorce správania, ktoré možno analyzovať pomocou strategických modelov. **Brams sa snaží oslabiť deštruktívnu logiku porušovania dohôd a zbrojenia tým, že do modelov vnáša spravodajské dáta.** Tým mení klasickú väzenskú dilemu na hru s nedokonalou informovanosťou, kde jedna strana môže klamať alebo hovoriť pravdu, zatiaľ čo druhá musí veriť alebo neveriť. **Vzniká tak priestor pre sofistikovanejšie stimuly, ako sú odmeňovanie, kontrola a verifikácia.** Tento prístup ukazuje, že overovanie procedúr v zmluvách o kontrole zbrojenia nie je len technickou otázkou, ale aj strategickým rozhodovaním v podmienkach neistoty.

Bramsova analýza zdôrazňuje, že spolupráca medzi supervelmocami je možná, ak sú správne nastavené motivácie a mechanizmy dôvery – aj medzi aktérmi, ktorí si navzájom nedôverujú. To má zásadný význam pre pochopenie logiky odzbrojovacích rokovaní počas studenej vojny, kde verifikácia dohôd (napr. prostredníctvom inšpekcií a satelitného monitoringu) znižovala riziko podvodu a umožňovala stabilitu.

Bramsov prístup rozširuje klasické modely tým, že zohľadňuje asymetrie informácií, čo je častý problém v medzinárodných vzťahoch. Ukazuje, že teória hier nie je len abstraktným nástrojom, ale aj praktickým rámcom na analýzu politických stratégií v prostredí neistoty. Zároveň upozorňuje na limity: modely predpokladajú racionálne správanie, zatiaľ čo v reálnom svete môžu rozhodnutia ovplyvňovať vnútropolitické tlaky, emócie či chyby v interpretácii signálov.



## 6.4 Kritika teórií hier

Hoci teória hier poskytuje užitočné nástroje na analýzu strategického správania, jej aplikácia na reálne konflikty čelí viacerým **kritickým obmedzeniam**. Predovšetkým predpokladá **racionalitu rozhodovania**, ktorá sa v krízových situáciách narúša vplyvom **napätia, stresu a neistoty**. Ďalej jej **modelom často chýba kontext správania** – ignorujú **kultúrne, psychologické, ideologické či náboženské faktory**, ktoré ovplyvňujú motivácie aktérov a ich **vzťah k hodnotám**, o ktoré sa v konflikte hrá.

Teória hier býva tiež kritizovaná za **schematickosť** – zjednodušuje komplexnú politickú realitu do abstraktných modelov, ktoré môžu skresľovať skutočné dynamiky. Napríklad **predstava štátu ako jednotného aktéra** (tzv. unitárny aktér) ignoruje vnútorné rozpory, záujmy rôznych skupín a byrokratické procesy. Tým sa **individualistická racionalita** stáva neadekvátnym rámcom pre analýzu správania **národných štátov**.

Ďalším **problémom je predpoklad dokonalých informácií**, ktoré sú v reálnych konfliktoch skôr výnimkou než pravidlom. Väčšina rozhodnutí sa robí v podmienkach **neúplnej, nepresnej alebo zámerne skreslenej informovanosti**, čo zásadne mení dynamiku hier a možnosti spolupráce.

## 6.5 Kontrolné otázky

1. Čo je väznova dilema a aké sú jej základné predpoklady?
2. Ako definuje Thomas Schelling ohniskový bod a aký význam má v konfliktných situáciách?
3. V čom spočíva stratégia „oko za oko“ podľa Anatola Rapoportu a aké sú jej výhody a nevýhody v medzinárodných vzťahoch?
4. Čo znamená pojem eskalačná dominancia v koncepcii Hermana Kahna a ako sa líši jeho prístup od Schellingovho?
5. Aký je rozdiel medzi hrou na zbabelca a väznovou dilemou?

6. Prečo je opakovanie hry dôležité pre vznik spolupráce podľa Roberta Axelroda?
7. Ako sa dá hra s nedokonalou informovanosťou aplikovať na kontrolu zbrojenia a diplomatické rokovania?
8. Ako môže tichá komunikácia ovplyvniť výsledok konfliktu podľa Schellinga?
9. Môže byť spolupráca medzi štátmi možná aj bez dôvery? Uveďte príklad.
10. Aké sú hlavné obmedzenia teórie hier pri analýze reálnej politickej praxe a myslíte si, že racionalita je dostatočný základ pre rozhodovanie v krízových situáciách?

## 7 Neorealizmus

Neorealizmus, označovaný aj ako systémový alebo štrukturálny realizmus, patrí medzi najvýznamnejšie teoretické školy medzinárodných vzťahov druhej polovice 20. storočia. Vznikol ako reakcia na debatu medzi realistami a behavioralistami, ktorá dominovala v 60. a 70. rokoch 20. storočia. Behavioralisti presadzovali vedeckú neutralitu, kvantitatívne metódy a testovanie hypotéz, zatiaľ čo klasický realizmus sa opieral o historické a filozofické argumenty a praktickú perspektívu diplomatov a politikov.

Kenneth Waltz, o ktorom sme už hovorili v súvislosti s analytickými rovinami a systémovou teóriou v prvej kapitole, sa vo svojej práci *Teória medzinárodnej politiky* usiloval prekonať tieto obmedzenia a vytvoriť analyticky presnejší rámec, ktorý by umožnil pochopiť dynamiku medzinárodného systému na základe jeho štruktúry, nielen správania jednotlivých štátov. Podľa Waltza je medzinárodný systém charakterizovaný anarchiou, teda absenciou centrálnej autority a distribúciou moci medzi štátmi. Tieto štrukturálne faktory určujú možnosti a obmedzenia správania štátov, ktoré sa primárne usilujú o prežitie. Neorealizmus tak presúva pozornosť od motivácií politických lídrov k systémovým podmienkam, ktoré zásadne formujú medzinárodné vzťahy.

O Waltzovej koncepcii troch analytických rovín a jeho príspevku k systémovej teórii sme už hovorili v podkapitolách 1.3.1 a 1.4.5 prvej kapitoly. V tejto časti sa preto zameriame na neorealizmus ako teóriu medzinárodných vzťahov, ktorá tieto myšlienky rozvíja a systematizuje. **Neorealizmus vychádza z predpokladu, že štruktúra medzinárodného systému – definovaná anarchiou a počtom mocenských pólov – vytvára podmienky a obmedzenia, ktoré formujú správanie štátov nezávisle od ich vnútorných charakteristík.** Tento prístup, rozvinutý v diele *Teória medzinárodnej politiky*, umožňuje vysvetľovať opakujúce sa vzorce správania štátov prostredníctvom modelov, ako

je rovnováha moci a poskytuje rámec na formulovanie hypotéz a prognóz o dynamike systému.

### 7.1 Kenneth Waltz a kritika klasického realizmu

Kenneth Waltz kritizuje klasický realizmus – najmä jeho antropologické predpoklady. Podľa neho klasickí realisti, ako Hans Morgenthau, vysvetľovali vojnu a konflikt predovšetkým cez **ľudskú prirodzenosť** a **túžbu po moci**, čo považoval za príliš subjektívne a málo systematické. Takéto vysvetlenie je podľa Waltza nedostatočné, pretože ignoruje **štruktúru medzinárodného systému**, v ktorom štáty pôsobia. Ak sa zameriame iba na individuálne vlastnosti aktérov, nedokážeme pochopiť, prečo sa aj štáty s odlišnými režimami či lídrami správajú podobne v určitých situáciách – napríklad, prečo všetky veľmoci sledujú rovnováhu moci. Waltz preto označuje klasický realizmus za **reduktívny prístup**, ktorý sa sústreďuje na mikroúroveň (ľudská povaha, politické elity), zatiaľ čo skutočné vysvetlenie spočíva na **makroúrovni** – v štrukturálnych podmienkach systému.

Neorealizmus sa od klasického realizmu odlišuje metodologicky:

- **Klasický realizmus** vychádza z historických skúseností, filozofických argumentov a praktickej perspektívy diplomatov a politikov.
- **Neorealizmus** sa snaží o **vedeckú neutralitu**, abstrahuje od individuálnych motívov a sústreďuje sa na **anarchiu systému** a **distribúciu moci ako určujúce faktory správania štátov**.

Týmto posunom Waltz reagoval aj na požiadavky behaviorálnej revolúcie, ktorá zdôrazňovala potrebu analytických modelov a testovateľných hypotéz. **Neorealizmus tak predstavuje pokus o syntézu: zachováva realistické jadro (moc, anarchia), ale dáva mu štrukturálny a systémový rámec, čím sa odlišuje od normatívneho a historického charakteru klasického realizmu.**

## 7.2 Epistemologické a systémové základy neorealizmu

Kenneth Waltz chápe medzinárodný systém analogicky k trhu v mikroekonomických teóriách. Rovnováha v systéme podľa neho nevzniká ako výsledok vedomého úsilia štátov, ale ako nezamýšľaný dôsledok ich snahy maximalizovať vlastný úžitok – predovšetkým bezpečnosť. Tak, ako firmy sledujú zisk, štáty sledujú svoju relatívnu mocenskú pozíciu. Táto analógia umožňuje interpretovať rovnováhu moci ako systémový jav, nie ako produkt politického plánovania. Neorealizmus tak nahrádza Morgenthauovu predstavu moci ako cieľa štátov pojmom bezpečnosť: štáty sa snažia zachovať alebo zlepšiť svoju pozíciu voči ostatným. Rovnováha moci sa preto javí ako nezamýšľaný efekt interakcií, ktorý umožňuje predvídať správanie štátov v anarchickom prostredí bez centrálnej autority.

Waltz rozlišuje dva typy príčinnosti: **štrukturálnu** (vyplývajúcu z rozloženia moci v systéme) a **individuálnu** (vnútorné faktory štátov, kultúra, rozhodnutia lídrov). Podľa neho má systémová úroveň dominantný vplyv, keďže vytvára rámec, v ktorom sa aktéri pohybujú, ako uvádza vo svojej práci *Teória medzinárodnej politiky*. **Systém nemožno vysvetliť analýzou jeho častí – napríklad štátov alebo jednotlivcov. Naopak, štruktúra systému určuje podmienky a obmedzenia správania aktérov nezávisle od ich vnútorných vlastností.**

V epistemologickej rovine sa neorealizmus opiera o umiernenú verziu **falfifikacionizmu**, teda prístupu, ktorý zdôrazňuje testovanie teórií prostredníctvom ich vyvrátiteľnosti, na rozdiel od **verifikacionizmu**, ktorý sa zameriava na ich potvrdzovanie. Cieľom nie je vytvárať univerzálne zákony, ale teórie medzinárodných vzťahov, ktoré umožňujú formulovať hypotézy a prognózy. Ak sa model ukáže ako neadekvátny, má byť nahradený iným. Takýmto modelom je napríklad rovnováha moci, ktorá slúži na vysvetlenie stability alebo nestability systému. Neorealizmus teda nie je „naivne empirický“ – fakty sa neinterpretujú izolovane, ale v rámci teoretického kontextu, ktorý určuje, čo je relevantné, ako to merať a ako to vysvetliť. Z tohto dôvodu nemožno v oblasti medzinárodných

vzťahov uplatňovať falzifikacionizmus vo vyhranenej podobe; empirická overiteľnosť je obmedzená komplexnosťou medzinárodných vzťahov – historickými, kultúrnymi a ideologickými faktormi. Neorealizmus nadväzuje na Waltzovu koncepciu troch analytických rovín z práce *Človek, štát a vojna*, pričom zdôrazňuje systémovú úroveň ako rozhodujúcu pre vysvetlenie medzinárodných vzťahov.

### 7.3 Štruktúra medzinárodného systému a správanie štátov v neorealizme

Neorealizmus, ako ho formuloval Kenneth Waltz, vychádza z predpokladu, že medzinárodný systém má presne definovanú štruktúru, ktorá zásadne ovplyvňuje správanie štátov. Táto **štruktúra je anarchická**, čo znamená, že v medzinárodnom prostredí neexistuje nadradená autorita, ktorá by regulovala správanie suverénnych jednotiek. Anarchia však neznamena chaos – má v sebe zabudované limity, ktoré formujú správanie aktérov. Inherentné štrukturálne obmedzenia systému vedú k tomu, že **štáty sa správajú podobne, aj keď majú odlišné politické usporiadanie alebo ideológiu**.

**Štáty, ktoré sa odlišujú od dominantného správania, sú postupne socializované tak, aby začali fungovať v zhode s pravidlami anarchického systému.** Tento proces neprebíha prostredníctvom ideologickej konverzie, ale ako reakcia na štrukturálne tlaky, ktoré nútia štáty prispôbiť sa, ak si chcú zachovať bezpečnosť a mocenskú pozíciu. Jedným z kľúčových dôsledkov anarchie je **princíp svojpomoci**, ktorý vedie k **bezpečnostnej dileme**: ak sa jeden štát snaží zvýšiť svoju bezpečnosť (napr. zbrojením), ostatné to môžu vnímať ako hrozbu a reagovať rovnakým spôsobom. Výsledkom je špirála nedôvery.

**Zmeny v medzinárodnom systéme sa najčastejšie prejavujú ako zmeny v rozložení vojenskej moci** – napríklad vzostup nových veľmocí alebo oslabenie existujúcich. Waltz tvrdí, že **žiadne zmeny rozloženia moci nemenia základnú štruktúru systému, ktorá zostáva anarchická**. Ak dôjde k narušeniu

rovnováhy, systém má tendenciu ju obnoviť – prostredníctvom vyvažovania (balancing) alebo zmeny aliancií.

V rámci neorealistickej teórie Kennetha Waltza je bipolárny systém **považovaný za najstabilnejšiu formu medzinárodného usporiadania**. Bipolarita znamená, že v systéme existujú dvaja dominantní aktéri – supervelmoci – ktoré určujú dynamiku medzinárodných vzťahov. Príkladom je studená vojna, počas ktorej Spojené štáty a Sovietsky zväz vytvárali jasne definované mocenské bloky.

- **Stabilita bipolarity:** V porovnaní s multipolárnym systémom, kde existuje viac veľmocí, a tým aj viac potenciálnych konfliktov, je bipolárny systém jednoduchší a predvídateľnejší.
- **Multipolarita** poskytuje štátom väčšiu flexibilitu pri vytváraní aliancií, ale zároveň zvyšuje nestabilitu systému, pretože vzniká viac príležitostí na nejasnosti a konflikty.

#### 7.4 Neorealizmus a ofenzívny realizmus

Kenneth Waltz, zakladateľ neorealizmu, tvrdí, že štruktúra medzinárodného systému – definovaná princípom anarchie a rozložením moci – zásadne formuje správanie štátov. V jeho koncepcii je systémová úroveň dominantná: **štáty sa správajú podobne bez ohľadu na vnútorné režimy, pretože sú vystavené rovnakým štrukturálnym tlakom**. Waltz zároveň rozlišuje medzi teóriou medzinárodných vzťahov, ktorá skúma systémové vzťahy a teóriou zahraničnej politiky, zameranou na individuálne rozhodnutia štátov.

Na tieto základy nadväzuje **John Mearsheimer** (nar. 1947), predstaviteľ **ofenzívneho realizmu**, ktorý rozvíja Waltzovu logiku v kontexte zmeny štruktúry po skončení studenej vojny. **Ofenzívny realizmus** je koncepcia, ktorá vychádza z predpokladu, že **štáty sa neusilujú iba o prežitie, ale o maximalizáciu moci s cieľom dosiahnuť regionálnu hegemoniu**. Štáty sa neusilujú o globálnu hegemoniu, ktorá je prakticky nedosiahnuteľná, ale o dominanciu vo svo-

jom geografickom priestore. V anarchickom systéme nikto negarantuje mier, preto je najlepšou stratégiou získať čo najväčšiu moc. Tento prístup vysvetľuje agresívnejšie správanie veľmocí, najmä pri zmene štruktúry systému. V eseji *Návrat do budúcnosti – Nestabilita v Európe* (*Back to the Future: Instability in Europe*, 1990) upozorňuje, že **zánik bipolarity neznamená trvalý mier**. Naopak, **multipolárny systém je podľa neho menej stabilný než bipolárny**, pretože v prostredí viacerých veľmocí je riziko konfliktu menej konkrétne, čo vedie k menšej obozretnosti. Bipolarita počas studenej vojny vytvárala jasnú štruktúru a rovnováhu strachu, ktorú posilňovala jadrová revolúcia. **Jadrové zbrane pôsobili ako odstrašujúci prostriedok, ktorý nútil supervel'moci k zdržanlivosti**. Mearsheimer preto varuje pred optimizmom liberálnych teórií: anarchický charakter systému zostáva nezmenený a potreba rovnováhy moci pretrváva aj po studenej vojne. **Kritika kolektívnej bezpečnosti**, ktorú Mearsheimer opakovane zdôrazňuje, vychádza z realistického predpokladu, že štáty sledujú vlastné záujmy a snažia sa minimalizovať náklady, čo spôsobuje, že **mechanizmy kolektívnej bezpečnosti často zlyhávajú v krízových situáciách**. V reakcii na tieto limity sa objavuje myšlienka riadeného šírenia jadrových zbraní ako nástroja stability – najmä v Európe, kde jadrové odstrašenie môže znížiť pravdepodobnosť priameho konfliktu.

Mearsheimerove argumenty sa naplno prejavili v jeho eseji *Prečo je kríza na Ukrajine vinou Západu* (*Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*, 2014), kde kritizuje liberálnu politiku USA a NATO voči Rusku. Tvrdí, že expanzia NATO a snaha začleniť Ukrajinu do západných štruktúr bola strategicky chybná a vyprovokovala ruskú reakciu. Podľa neho mala Ukrajina zostať nárazníkovým štátom, aby sa zachovala rovnováha moci v regióne. Ruská anexia Krymu bola motivovaná obavou o strategické záujmy, najmä o Čiernomorskú flotilu. Mearsheimer porovnáva túto situáciu s hypotetickým scenárom, v ktorom by Čína vytvorila vojenské spojenectvo v Severnej Amerike – čo by USA považovali za



neprijateľné. Tým poukazuje na univerzálnosť realistického princípu: veľmoci reagujú na hrozby v blízkosti svojich hraníc bez ohľadu na ideologické rozdiely.

Prepojenie Waltza a Mearsheimera ukazuje kontinuitu realistického myslenia: Waltz zdôrazňuje štruktúru a systémové obmedzenia, zatiaľ čo Mearsheimer upozorňuje na dynamiku moci v prostredí, kde sa mení polarita medzinárodného systému. Obaja sa zhodujú, že **anarchia je trvalým rámcom medzinárodných vzťahov, v ktorom stabilitu zabezpečuje rovnováha moci – či už prostredníctvom bipolarity alebo jadrového odstrašenia**. Liberálne predstavy o kolektívnej bezpečnosti a univerzálnej spolupráci preto považujú za iluzórne. Mearsheimerove názory sú predmetom diskusií a kritiky, najmä zo strany liberálnych autorov, ktorí zdôrazňujú význam medzinárodných inštitúcií a spolupráce.

### 7.5 Stephen M. Walt: Vyvažovanie hrozieb ako rozšírenie teórie rovnováhy moci

Americký politológ **Stephen M. Walt** (nar. 1955), žiak Kennetha Waltza, predstavil **konceptiu vyvažovania hrozieb** (balance of threats) vo svojej knihe *Pôvod aliancií* (*The Origins of Alliances*, 1987). Táto teória významne modifikuje klasickú koncepciu rovnováhy moci, ako ju formuloval Waltz. Zatiaľ čo Waltz predpokladal, že štáty automaticky reagujú na mocenský nárast iných štátov vytváraním protiváh, Walt zdôrazňuje, že **moc sama osebe nemusí byť zdrojom hrozby – rozhodujúce je, ako štáty interpretujú správanie ostatných aktérov**. V anarchickom prostredí medzinárodných vzťahov, kde neexistuje centrálna autorita, sa štáty snažia zabezpečiť vlastnú bezpečnosť. **Ak sa cítia ohrozené, môžu reagovať dvoma spôsobmi: buď hľadaním spojencov a vytváraním vyvažujúcich aliancií, alebo ústupkami, ktoré znižujú napätie prostredníctvom diplomacie**. Vytvorenie aliancie má potenciál brzdiť agresora, pretože zvyšuje náklady na jeho expanzívne správanie. Táto stratégia prevažovala v medzinárodnej politike, najmä v období po druhej svetovej vojne.

**Teória vyvažovania hrozieb zdôrazňuje, že vnímanie hrozby je subjektívne a závisí od viacerých faktorov:** správania štátu (agresívna rétorika, vojenské manévry, porušovanie dohôd), geografickej blízkosti, ktorá zvyšuje intenzitu vnímania rizika a ideologickej vzdialenosti medzi režimami. Štáty s odlišnými politickými systémami môžu vnímať jeden druhého ako potenciálne nebezpečenstvo. Z toho vyplýva, že **rovnováha hrozieb nie je automatická, ale závisí od interpretácie správania ostatných aktérov.** Štáty zvažujú, či je výhodnejšie reagovať silou, diplomaciou alebo kombináciou oboch.

**Waltova teória pridáva k Waltzovej štruktúre aj pohľad na to, ako štáty vnímajú hrozby.** Rozhodujúce je subjektívne vnímanie správania a kontext, nie samotná moc. Tento prístup sa stal dôležitým príspevkom k neorealistickej tradícii, pretože lepšie **vysvetľuje variabilitu správania štátov v situáciách, kde by klasická teória rovnováhy moci predpokladala jednotnú reakciu.** Waltova teória je preto kľúčová pre pochopenie dynamiky aliancií po studenej vojne, keď sa ukázalo, že štáty nereagujú len na mocenské zmeny, ale reagujú skôr na kombináciu faktorov, ktoré vytvárajú hrozbu.

## 7.6 Štrukturálny realizmus anglickej školy

Štrukturálny realizmus anglickej školy nadväzuje na neorealistickú logiku Kennetha Waltza, pretože aj on zdôrazňuje význam štruktúry medzinárodného systému. Podobne ako Waltz, **Barry Buzan** (nar. 1946), **Richard Little** (nar. 1944) a **Charles A. Jones** vychádzajú z predpokladu, že anarchia je základným princípom medzinárodného prostredia. Rozdiel je však v tom, že zatiaľ čo Waltz tvrdí, že štruktúra systému je nezávislá od povahy jednotiek, **anglická škola zdôrazňuje ich vzájomné prepojenie** – teda že zmeny vo vnútorných charakteristikách štátov (napríklad demokratizácia, revolúcie, ideologické transformácie) môžu meniť samotnú povahu systému. Týmto sa štrukturálny realizmus anglickej školy približuje **konštruktivismu, ktorý tiež zdôrazňuje význam ideí, identít a noriem pri formovaní medzinárodného prostredia.** Konštruktiviz-

mus však ide ešte ďalej: odmieta predstavu pevnej štruktúry a tvrdí, že medzinárodný systém je sociálnou konštrukciou, ktorá sa mení v závislosti od interakcií a zdieľaných významov medzi aktérmi. Kým **anglická škola stále zachováva realistický dôraz na moc a štát ako hlavného aktéra**, konštruktivizmus kladie dôraz na normatívne faktory a procesy socializácie, ktoré môžu meniť záujmy štátov. Preto možno povedať, že štrukturálny realizmus anglickej školy predstavuje spojovací článok medzi Waltzovým neorealizmom a konštruktivizmom: zachováva štrukturálnu logiku realizmu, ale otvára priestor pre historické a ideové faktory, ktoré neorealizmus považuje za sekundárne.

### 7.7 Kritika neorealizmu

Kritici, ako Richard Ashley a Alexander Wendt, upozorňujú, že **neorealizmus (štrukturálny realizmus) predpokladá existenciu stabilných preferencií aktérov**, čím sa približuje k modelu *homo economicus* – racionálneho, kalkulujuceho subjektu. Tento predpoklad je problematický, pretože ignoruje kultúrne, historické a ideologické faktory, ktoré ovplyvňujú správanie štátov.

Teória často predpokladá konkurenčné správanie štátov: tie najúspešnejšie sa stávajú vzorom, ktorý ostatné napodobňujú. Tento mechanizmus však neberie do úvahy, že **nie všetky štáty sledujú rovnaké ciele a že normy či identity môžu byť rovnako dôležité ako mocenské záujmy**. Kenneth Waltz síce pripúšťal, že systémové zmeny môžu byť spôsobené jednotkami, no vo svojej teórii ich **nedokázal plne integrovať**. Anglická škola sa preto snaží rozšíriť štrukturálny realizmus o historickú a sociálnu dimenziu, čím vytvára priestor pre komplexnejšie chápanie systémovej zmeny.

### 7.8 Kontrolné otázky

1. Ako Kenneth Waltz definuje štruktúru medzinárodného systému a aký je jej vplyv na správanie štátov?

2. V čom sa neorealizmus líši od klasického realizmu z hľadiska metodológie?
3. Čo znamená princíp svojpomoci a ako súvisí s bezpečnostnou dilemou?
4. Prečo Waltz považuje bipolárny systém za stabilnejší než multipolárny?
5. Aký je rozdiel medzi teóriou medzinárodných vzťahov a teóriou zahraničnej politiky podľa Waltza?
6. Vysvetlite, prečo neorealizmus predpokladá socializáciu štátov v anarchickom systéme.
7. Ako sa zmeny v rozložení vojenskej moci prejavujú v štruktúre systému podľa neorealizmu?
8. Diskutujte, či princíp svojpomoci platí aj v súčasnom svete s vysokou mierou ekonomickej interdependencie.
9. V čom spočíva hlavná kritika neorealizmu zo strany konštruktivismu?
10. Ako Stephen M. Walt rozšíril Waltzovu koncepciu prostredníctvom teórie vyvažovania hrozieb?
11. Aké faktory podľa Walta ovplyvňujú vnímanie hrozby?
12. Prečo John Mearsheimer tvrdí, že multipolarita je menej stabilná než bipolarita? Uveďte historický príklad.
13. Ako Mearsheimer vysvetľuje význam jadrových zbraní pre stabilitu medzinárodného systému?
14. V čom sa štrukturálny realizmus anglickej školy líši od Waltzovho neorealizmu?
15. Prečo možno štrukturálny realizmus anglickej školy považovať za spojovací článok medzi neorealizmom a konštruktivismom?

## 8 Teória hegemonickej stability

Teória hegemonickej stability vznikla ako reakcia na krízy medzinárodného ekonomického systému v 20. storočí, najmä počas medzivojnového obdobia. Veľká Británia, dovtedajší garant liberálneho poriadku, postupne strácala schopnosť zabezpečovať globálnu stabilitu, zatiaľ čo Spojené štáty neprejavovali ochotu túto úlohu prevziať. Výsledkom bola dezorganizácia medzinárodného obchodu, rast protekcionizmu a hospodárska nestabilita, ktorá prispela k vypuknutiu druhej svetovej vojny. **Táto teória zároveň vytvorila teoretický základ pre neskorší rozvoj koncepcie medzinárodných režimov**, keďže poukázala na význam silného aktéra pri udržiavaní pravidiel a inštitúcií, ktoré zabezpečujú stabilitu systému.

Na túto skúsenosť nadviazal americký ekonóm **Charles Kindleberger** (1910–2003), ktorý tvrdil, že **svetová ekonomika potrebuje stabilizátora** – štát schopný a ochotný poskytovať verejné statky, ako sú likvidita, pravidlá obchodu a bezpečnostné garancie. Americký politológ **Robert Gilpin** (1930–2018) neskôr rozšíril túto koncepciu o mocenský rozmer, čím ju prepojil s realistickým chápaním medzinárodných vzťahov. Teória sa tak stala kľúčovým rámcom pre analýzu vzťahu medzi mocou, ekonomikou a medzinárodným poriadkom, najmä v kontexte americkej politiky po druhej svetovej vojne. Podľa tejto teórie je **medzinárodný systém hierarchicky usporiadaný a existencia hegemóna – štátu s prevahou mocenských zdrojov – je nevyhnutná pre stabilitu**. Hegemón vytvára a udržiava režimy, ktoré sú dostupné všetkým, ale závislé od jeho schopnosti a ochoty ich poskytovať. Stabilita režimov je teda podmienená mocenskou štruktúrou systému.

Historickým príkladom je **Brettonwoodský systém** (1944–1971). Spojené štáty ako globálny hegemón po druhej svetovej vojne vytvorili medzinárodný menový režim, ktorý zabezpečoval fixné výmenné kurzy, dolárovú likviditu a konvertibilitu meny na zlato. USA plnili rolu veriteľa z núdze a garanta stability,

čím poskytovali ostatným štátom verejný statok v podobe predvídateľného menového systému. Po oslabení americkej ekonomiky a zániku konvertibility dolára na zlato v roku 1971 sa systém rozpadol, čo potvrdilo základnú tézu teórie: medzinárodné režimy sú udržateľné len vtedy, ak existuje silný hegemon.

### 8.1 Skeptický pohľad na kooperáciu

Z pohľadu teórie hegemonického stability je kooperácia v prostredí anarchie problematická. Štáty sledujú predovšetkým vlastné záujmy a často sa správajú ako „čierni pasažieri“ (free riders), ktorí využívajú výhody systému bez toho, aby prispievali k jeho udržiavaniu. Tento jav oslabuje mocenskú pozíciu hegemóna, najmä, ak sa počet pasívnych účastníkov zvyšuje. Anarchia vedie k správaniu štátov ako racionálnych aktérov, ktorí zvažujú náklady a výnosy svojho konania. Problém kolektívnej akcie je tu kľúčový: **ak všetci očakávajú, že náklady poniesie hegemon, motivácia prispievať k režimu klesá**. Kedykoľvek verejný statok nie je poskytovaný, príčinou je práve fenomén čiernych pasažierov, ktorí podkopávajú schopnosť systému zabezpečovať stabilitu.

**Hegemon je ten, kto zabezpečuje infraštruktúru výmeny, stabilitu a pravidlá hry. Verejné statky sú nedeliteľné** – konzumujú ich všetci účastníci súčasne a nemožno nikoho vylúčiť z ich spotreby. V medzinárodnom kontexte medzi ne patria liberálny ekonomický systém, obchodné či bezpečnostné režimy a inštitúcie. Ak sú **externality** vysoké, teda ak správanie jedného štátu výrazne ovplyvňuje ostatných, režim sa správa ako verejný statok. Externality označujú vedľajší účinok činnosti jedného subjektu na iné subjekty, ktorý nie je zahrnutý v trhovej cene. **Založenie a udržiavanie režimu si preto vyžaduje hegemóna s dostatkom zdrojov a politickej vôle**. Ak hegemon stráca moc alebo ochotu, režimy slabnú. Príkladom je medzivojnové obdobie, keď Veľká Británia už nemala dostatok síl na udržiavanie liberálneho poriadku a Spojené štáty neprevzali túto úlohu, čo prispelo k nestabilite a vypuknutiu druhej svetovej vojny. Kindleberger tvrdil, že práve absencia hegemóna bola jednou z príčin kolapsu medzi-

národného ekonomického systému. Tento argument sa stal základom teórie hegemoniekej stability, hoci neskôr bol spochybnený autormi ako Snidal a Keohane, ktorí poukázali na možnosti spolupráce aj bez dominantného aktéra.

## 8.2 Charakteristika hegemonných štruktúr

**Hegemonne štruktúry predstavujú hierarchické usporiadanie medzinárodného systému**, v ktorom jeden štát – **hegemón** – má výraznú prevahu nad ostatnými. Táto prevaha mu umožňuje určovať pravidlá, vytvárať režimy a inštitúcie, ktoré ovplyvňujú správanie ostatných krajín. Hegemón disponuje najväčšími ekonomickými, vojenskými a politickými zdrojmi, čo mu dáva schopnosť zabezpečiť stabilitu systému a znížiť neistotu v prostredí anarchie.

**Medzinárodné režimy, ktoré hegemón vytvára, fungujú ako verejné statky – poskytujú výhody všetkým štátom**, no ich udržanie závisí od schopnosti a ochoty hegemóna niesť náklady. Verejné statky v medzinárodnom kontexte zahŕňajú stabilitu menového systému, otvorené obchodné režimy, bezpečnostné garancie či technologické štandardy. Hegemónia je preto užitočná, pretože prináša poriadok, predvídateľnosť a stabilitu, čím **znižuje transakčné náklady spolupráce**. Typickým príkladom je medzinárodný peňažný systém, ktorý funguje najlepšie, keď ho vedie silný štát schopný stabilizovať meny, poskytovať likviditu a pôsobiť ako „veriteľ poslednej inštalácie“.

Ak hegemón slabne, režimy sa oslabujú a pribúda tzv. „čiernych pasažierov“ – štátov, ktoré využívajú výhody systému bez toho, aby prispievali na jeho udržanie. V takomto prostredí štáty vnímajú medzinárodné vzťahy ako konkurenčný boj, čo komplikuje spoluprácu a motivuje ich k maximalizácii vlastného zisku aj na úkor stability systému. Hegemón sa musí snažiť presadzovať pravidlá, ktoré zmierňujú konfliktné správanie, inak režim stráca legitimitu a dochádza k jeho oslabeniu. Oslabenie hegemóna môže viesť k mocenskému vákuu, rastu multipolarity a zvýšenej nestabilite. **Aby systém fungoval, hegemón musí byť aktívny a ochotný spravovať menový systém, stabilizovať vzťahy, udržiavať**

vat' režimy a poskytovať verejné statky, ktoré sú základom medzinárodného poriadku.

### 8.3 Modely hegemonného vedenia: Benevolentní a donucujúci hegemoni

Teória hegemonie stability rozlišuje dva základné typy správania hegemonu: benevolentné vedenie a donucujúce vedenie. Tento koncept podrobne rozpracoval **Duncan Snidal** (nar. 1953), ktorý poukázal na rozdiely v motiváciách, nástrojoch a dôsledkoch oboch prístupov. Snidal týmto rozšíril pôvodnú Kindlebergerovu koncepciu, čím ju fakticky modifikoval – doplnil ju o analytický rámec, ktorý ukazuje, že hegemonické vedenie nemusí byť jednotné, ale môže mať rôzne formy s odlišnými dôsledkami pre stabilitu systému.

**Benevolentný hegemon** poskytuje verejné statky – napríklad stabilitu menového systému, bezpečnostné garancie alebo pravidlá obchodu – bez toho, aby od ostatných štátov vyžadoval priamu reciprocitu. **Menšie štáty tak profitujú, aj keď neprispievajú na udržanie režimu.** Hegemon síce nesie náklady, ale získava politický vplyv, prestíž a priaznivé podmienky pre vlastný rozvoj. Tento model sa **spája s logikou hry s pozitívnym súčtom**, pretože poskytovanie verejných statkov zvyšuje celkový objem spolupráce a obchodných príležitostí. Aby hegemon mohol plniť túto úlohu, musí udržiavať otvorený trh, poskytovať likviditu v medzinárodnom finančnom systéme, prevziať niektoré funkcie centrálnej banky na globálnej úrovni a niekedy redistribuovať kapitál prostredníctvom zahraničnej pomoci.

**Donucujúci hegemon** využíva svoju moc na to, aby prinútil ostatné štáty prispievať k udržiavaniu režimu, a to prostredníctvom sankcií, politického tlaku alebo hrozby izolácie. Tento prístup je menej stabilný, pretože vyvoláva odpor a znižuje legitimitu režimu. Snidal upozorňuje, že donucujúci model je nákladnejší z hľadiska politických konfliktov a môže viesť k oslabeniu režimu, ak sa odpor voči hegemonovi zvyšuje.



## 8.4 Kritika teórie hegemonickej stability

Hoci teória hegemonickej stability poskytuje silný rámec na vysvetlenie fungovania medzinárodného systému, čelí viacerým kritickým námietkam – najmä z pohľadu ekonomickej teórie, politickej praxe a alternatívnych prístupov. Jednou z hlavných výhrad je, že ekonomika nemôže fungovať bez verejnej peňažnej authority, ktorá by zabezpečovala stabilitu a dôveru v menový systém. Teória predpokladá, že hegemon túto úlohu prevezme, no v **praxi je systém závislý na rozmaroch jedného štátu, čo znižuje jeho predvídateľnosť a odolnosť voči krízam.**

**Barry Buzan** upozorňuje na **dlhodobé ekonomické oslabovanie hegemoná**, ktoré môže byť spôsobené vývozom inflácie, kapitálu a technológií, rastom štrukturálnej rigídnosti ekonomiky, sociálnymi a politickými požiadavkami, zvyšujúcimi náklady na udržiavanie režimu či pocitom vlastnej moci, ktorý vedie k strate obozretnosti. **Disproporčné náklady, najmä vojenské výdavky, predstavujú záťaž, ktorá môže byť v relácii ku konkurentom neúnosná.**

Ďalšia kritika sa týka zamerania na štát ako jediného aktéra. Teória ignoruje transnacionálne procesy, neštátnych aktérov a normatívne štruktúry, ktoré môžu ovplyvňovať správanie štátov. Navyše, stabilita režimov je krehká, pretože závisí od záujmov hegemoná. Duncan Snidal vo svojej štúdii *Limity hegemonickej stabilizačnej teórie* (*The Limits of Hegemonic Stability Theory*, 1985) kriticky hodnotí pôvodnú Kindlebergerovu koncepciu a tvrdí, že **spolupráca môže pretrvať aj bez hegemoná, ak sú náklady na koordináciu nízke a štáty majú spoločný záujem na stabilite.** Túto myšlienku systematicky rozpracoval **Robert Keohane** v knihe *Po hegemonii: Kooperácia a nesúlad vo svetovej politickej ekonomike* (*After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, 1984), kde ukazuje, že **medzinárodné režimy môžu pretrvať aj po oslabení hegemoná, pretože znižujú transakčné náklady, poskytujú informácie a vytvárajú mechanizmy, ktoré uľahčujú spoluprácu medzi štátmi.** Tým sa otvára priestor pre neoliberálnu inštitucionalistickú kritiku, ktorá

zdôrazňuje význam režimov a inštitúcií aj v podmienkach bez dominantného aktéra.

### 8.5 Kontrolné otázky

1. Čo je teória hegemonickkej stability a aký je jej základný predpoklad?
2. Akú úlohu zohráva hegemon pri udržiavaní medzinárodných režimov?
3. Čo sú verejné statky v kontexte medzinárodných vzťahov?
4. Kto sú hlavní predstavitelia teórie hegemonickkej stability?
5. Ako fungoval Brettonwoodský systém ako príklad hegemonického režimu?
6. Vysvetlite rozdiel medzi benevolentným a donucujúcim hegemonom podľa Duncana Snidala.
7. Prečo môže rovnomerné rozdelenie moci viesť k oslabeniu medzinárodných režimov?
8. Ako sa prejavuje fenomén „čiernych pasažierov“ v medzinárodnom systéme?
9. Aké sú dôsledky ekonomického oslabenia hegemóna pre stabilitu systému?
10. Prečo je závislosť systému na rozmaroch jedného štátu považovaná za problém?
11. Môže existovať stabilný medzinárodný režim bez hegemóna? Podporte odpoveď argumentmi.
12. Ako Snidal a Keohane kritizujú pôvodnú koncepciu hegemonickkej stability?
13. Aké alternatívy k teórii hegemonickkej stability ponúkajú iné prístupy (napr. neoliberálny inštitucionalizmus)?
14. Myslíte si, že USA dnes stále plnia rolu hegemóna? Prečo áno alebo nie?
15. Je podľa vás spravodlivé, aby jeden štát určoval pravidlá medzinárodného systému?

## 9 Neoliberalizmus

Po druhej svetovej vojne dominoval realizmus, ktorý vychádzal z predpokladu, že medzinárodný systém je anarchický, štáty sledujú vlastné záujmy a vzťahy medzi nimi sú charakterizované súťažou o moc. Skúsenosť s dvoma svetovými vojnami posilnila presvedčenie, že mocenské rivality vedú k deštruktívnym dôsledkom a realistický pohľad sa javil ako najpresvedčivejší. Nové podmienky po roku 1945 však ukázali, že medzinárodné vzťahy nemožno redukovať iba na mocenský zápas. Vznik OSN, Brettonwoodského systému a ďalších inštitúcií naznačil, že štáty dokážu koordinovať svoje správanie aj bez centrálnej autority. Ekonomická obnova Európy prostredníctvom Marshallovho plánu a rastúca prepojenosť svetového hospodárstva poukázali na význam pravidiel a mechanizmov spolupráce. Aj počas studenej vojny sa ukázala potreba obmedziť eskaláciu konfliktov.

Na tieto zmeny reagoval **inštitucionálny liberalizmus**, ktorý zdôraznil, že anarchia neznamená absenciu poriadku. Podľa Roberta O. Keohana (nar. 1941) a Josepha Nyeho (1937 – 2025) **medzinárodné režimy znižujú náklady na koordináciu, poskytujú informácie a vytvárajú predvídateľné prostredie**. Štáty pritom nesledujú iba relatívne zisky, ale aj ciele spojené s prosperitou a stabilitou. Tento prístup vysvetľuje rastúcu integráciu a význam pravidiel v medzinárodnom systéme. Inštitúcie ako OSN, SB, WTO či MMF vytvárajú normy a procedúry, ktoré obmedzujú neistotu a riziko konfliktu. Myšlienka globálnych liberálnych inštitúcií nadväzuje na kantovskú predstavu kozmopolitizmu a prispieva k vzniku tzv. medzinárodnej spoločnosti (international society). Inštitucionálny liberalizmus sa stal základom neoliberalizmu, ktorému sa podrobnejšie venujeme pri analýze Keohana.

Kým teória hegemonickej stability zdôrazňuje potrebu silného štátu na udržiavanie poriadku, **neoliberálny inštitucionalizmus skúma, či spolupráca**

**môže pretrvať aj bez hegemóna – prostredníctvom režimov, ktoré znižujú neistotu a podporujú dodržiavanie pravidiel.** Tento prístup vychádza z predpokladu, že štáty sú racionálni aktéri, ktorí kalkulujú náklady a výnosy. Spolupráca je možná, ak prináša vyšší úžitok než konflikt. Realisti tvrdia, že zisk jedného štátu znamená stratu pre iný, čo obmedzuje motiváciu ku kooperácii. Naopak, neoliberali poukazujú na to, že **medzinárodné režimy menia kalkuláciu štátov tým, že znižujú riziko nedodržania záväzkov, zvyšujú transparentnosť a uľahčujú koordináciu. Tým vytvárajú podmienky pre stabilnejšie medzinárodné vzťahy.**

### 9.1 Transnacionálne idey a teória vzájomnej závislosti

V druhej polovici 20. storočia sa začal presadzovať nový pohľad na medzinárodné vzťahy, ktorý spochybňoval tradičné realistické predpoklady. John Vasquez upozornil, že tri základné premisy realizmu sú neudržateľné: štáty nie sú jedinými aktérmi medzinárodného systému, rozdiel medzi domácou a zahraničnou politikou sa postupne stráca a vojenské faktory ustupujú hospodárskym, technologickým a environmentálnym otázkam. Tieto zmeny viedli k vzniku **teórie vzájomnej závislosti**, ktorú rozpracovali Robert Keohane a Joseph Nye v diele *Moc a vzájomná závislosť* (*Power and Interdependence*, 1977). Autori poukázali na to, že logika mocenského balansovania, dominantná v realistickej tradícii, stráca relevanciu v podmienkach rastúcej prepojenosti. Rivalita medzi USA a ZSSR počas studenej vojny nebola výlučne vojenská, ale zahŕňala aj ekonomické, technologické a ideologické dimenzie, ktoré tradičné koncepcie nedokázali adekvátne vysvetliť. V 70. a 80. rokoch sa ukázalo, že **neštátni aktéri zohrávajú čoraz významnejšiu rolu v medzinárodnom obchode, komunikácii a správe vecí verejných.** Vznikla prepojená štruktúra vládnutia, v ktorej sa vytvárajú vzťahy medzi štátmi, súkromným sektorom a občianskou spoločnosťou, čo mení charakter medzinárodnej politiky.

Na tento vývoj nadviazal neoliberálny inštitucionalizmus, ktorý systematicky vysvetľuje možnosti spolupráce v anarchickom prostredí. Keohane zdôraznil význam režimov, inštitúcií a pravidiel, ktoré umožňujú stabilnú a predvídateľnú interakciu. Tento prístup uznáva existenciu štátov, no zároveň poukazuje na rastúci význam transnacionálnych a transvládných vzťahov. **Transnacionálne vzťahy** označujú nadnárodné interakcie mimo vládnej úrovne – kontakty, koalície a spoluprácu medzi firmami, mimovládnymi organizáciami či globálnymi sociálnymi hnutiami. **Transvládne vzťahy** sa týkajú spolupráce medzi jednotlivými ministerstvami a agentúrami, často nezávisle od centrálnej exekutívy.

Rastúca prepojenosť vedie aj k úvahám o politickej integrácii ako reakcii na fragmentáciu moci. Podobné mechanizmy poznáme z **teórií regionálnej integrácie**, najmä z **neofunkcionalizmu**, ktorý opisuje **pozitívne prelievanie** (*spillover*), prenos lojalít od národných inštitúcií k nadnárodným orgánom a postupné osamostatňovanie nadnárodných inštitúcií.

## 9.2 Neoliberálny inštitucionalizmus a funkcionálna teória režimov Roberta O. Keohanea

Dielo *Po hegemonii: Kooperácia a nesúlad vo svetovej politickej ekonomike* Roberta O. Keohanea predstavuje jeden z kľúčových pilierov neoliberálneho inštitucionalizmu v teórii medzinárodných vzťahov. Autor sa snaží prekonať pesimizmus realizmu tým, že ukazuje, ako je **medzinárodná spolupráca možná aj v podmienkach anarchie** – teda v prostredí bez centrálnej autority. Základným miestom tejto spolupráce sú medzinárodné režimy, ktoré zohrávajú funkcionálnu rolu pri koordinácii správania štátov.

Keohane prijíma viaceré realistické predpoklady o povahe medzinárodného systému – najmä jeho anarchický charakter, egoistické správanie štátov a význam moci. Zároveň však tvrdí, že medzinárodné organizácie a režimy môžu mať významný vplyv na správanie štátov aj bez hegemóna. **Medzinárodné re-**

žimy pomáhajú štátom znižovať informačné a transakčné náklady, čím uľahčujú spoluprácu v oblastiach, kde existujú spoločné záujmy. Štáty sú v tomto prístupe chápané ako racionálni aktéri s usporiadanými preferenciami, ktorí kalkulujú náklady a výnosy svojho konania. Ich správanie je motivované egoisticky – snahou maximalizovať vlastný úžitok. Kooperácia medzi štátmi nevzniká z altruizmu, ale z tzv. **negatívneho altruizmu**: štáty spolupracujú, pretože je to výhodné, nie preto, že by chceli pomáhať iným.

Neoliberálny inštitucionalizmus nadväzuje aj na **Kennetha Waltza**, najmä jeho štrukturálny realizmus. Keohane súhlasí, že **distribúcia moci a bohatstva** v medzinárodnom systéme ovplyvňuje správanie štátov, no zároveň tvrdí, že režimy môžu zmierniť negatívne dôsledky anarchie a podporiť stabilitu.

### 9.2.1 Medzinárodné režimy a spolupráca

Neoliberálna teória režimov vychádza z predpokladu, že štáty majú v mnohých situáciách spoločné záujmy – napríklad v oblasti obchodu, životného prostredia či bezpečnosti. **Medzinárodné vzťahy preto nie sú hrou s nulovým súčtom: zisk jedného štátu nemusí znamenať stratu pre iný.** Spolupráca je možná, ak režimy vytvoria podmienky, ktoré umožnia štátom dosahovať svoje ciele efektívnejšie než jednostranným konaním. Kooperácia neznamená identické ciele, ale ochotu spolupracovať, ak to vedie k vzájomne výhodným výsledkom. Režimy fungujú ako mechanizmy koordinácie, ktoré znižujú neistotu a umožňujú predvídateľné správanie. Medzinárodné režimy sú špecifickým typom inštitúcií, ktoré regulujú správanie štátov v konkrétnych oblastiach. Podľa klasickej definície ide o **formálne alebo neformálne zoskupenia štátov, ktoré zdieľajú spoločné princípy, normy, pravidlá a rozhodovacie procedúry.** Tieto prvky formujú očakávania a uľahčujú vyjednávanie, monitoring a vymáhanie dohôd.

Jednou z hlavných prekážok spolupráce je neistota – obava, že druhý aktér nedodrží svoje záväzky. V anarchickom systéme, kde neexistuje nadradená autorita, je riziko nedodržanie záväzkov vysoké. Objavuje sa fenomén **čierneho**

**pasážiera** – aktéra, ktorý profituje zo systému bez príspevku. Úspešné sankcionovanie takéhoto správania si vyžaduje splnenie troch podmienok:

- identifikáciu odpadlíka
- cielené odvetné opatrenie
- ochotu nieť náklady sankcie

Režimy zmierňujú tieto problémy tým, že podporujú reciprocitu a vytvárajú podmienky na efektívne vymáhanie pravidiel. Vznik režimov môže byť **záložný na dominancii hegemóna alebo na reciprocite**, keď sa štáty dohodnú na pravidlách v snahe dosiahnuť spoločné výnosy prostredníctvom multilaterálnych dohôd. Oba modely ukazujú, že aj v anarchickom prostredí je možné vytvoriť kooperatívne štruktúry, ktoré podporujú stabilitu. Raz vytvorené režimy si zachovávajú svoju štruktúru aj pri zmene vonkajších podmienok. Tento jav, označovaný ako **závislosť na predchádzajúcich vzoroch** (*path dependency*), súvisí s nákladmi, ktoré štáty investovali do ich fungovania. Preto je jednoduchšie upraviť existujúce režimy než vytvárať nové. Aj keď pôvodné motívy zaniknú, režimy pretrvávajú, lebo znižujú náklady na koordináciu.

Príklady medzinárodných režimov zahŕňajú OPEC, ktorý koordinuje produkciu a ceny ropy medzi členskými štátmi a Svetovú obchodnú organizáciu (WTO), ktorá poskytuje rámec pre vyjednávanie, riešenie sporov a monitorovanie dodržiavania obchodných dohôd. Robert Keohane vo svojich neskorších prácach rozlišuje tri typy medzinárodných inštitúcií: režimy, formálne medzinárodné organizácie (napr. OSN, NATO, WTO) a konvencie – implicitné pravidlá správania, ako reciprocita či diplomatická imunita. Spoločne tieto inštitúcie prispievajú k mieru a spolupráci v medzinárodných vzťahoch.

### 9.3 Konceptia mäkkej moci (Soft Power)

Joseph Nye rozšíril liberálnu tradíciu o **konceptiu mäkkej moci**, ktorú definoval ako schopnosť ovplyvňovať správanie a preferencie iných aktérov prostredníctvom príťažlivosti hodnôt, kultúry a politických princípov. **Na rozdiel od**

**tvrdkej moci, ktorá sa opiera o donútenie – vojenskú silu alebo ekonomické sankcie – mäkká moc pôsobí nepriamo.** Jej účinky sa prejavujú v dlhodobom horizonte, pretože mení vnímanie a postoje, nie okamžité rozhodnutia.

Nye zdôrazňuje, že v informačnom veku je dôveryhodnosť najvzácnejším zdrojom moci a „*najlepšia propaganda je tá, ktorá nie je propagandou*“. Ak sú deklarované hodnoty štátu alebo organizácie v súlade s jeho konaním, mäkká moc sa stáva účinným nástrojom presvedčovania. Zdroje mäkkej moci sú rôznorodé: politické princípy ako demokracia a právny štát, kultúrna produkcia vrátane filmu, hudby či literatúry, vzdelávacie inštitúcie a technologické inovácie. V praxi sa mäkká moc prejavuje napríklad v globálnom vplyve americkej populárnej kultúry, európskej normatívnej sily prostredníctvom štandardov a regulácií, či v kultúrnom exporte Japonska a Kórey. Aj Čína sa snaží budovať mäkkú moc prostredníctvom Konfuciových inštitútov a mediálnych projektov, hoci kritici upozorňujú na limity jej dôveryhodnosti. Podobne sa správa aj India napríklad prostredníctvom celosvetového šírenia jogy a joginských centier. To viedlo OSN, aby v roku 2014 vyhlásila 21. jún za Medzinárodný deň jogy, čo ešte viac zvýšilo jej globálny dosah.

Koncepcia mäkkej moci nadväzuje na neoliberálne idey komplexnej interdependencie a transnacionalizmu. **V prostredí vzájomnej závislosti sa znižuje efektivita tvrdej moci, pretože donútenie môže poškodiť ekonomické a politické väzby.** Rastúca úloha neštátnych aktérov – korporácií, univerzít či mimovládnych organizácií – posilňuje význam kultúrnych a ideových zdrojov moci. Mäkká moc sa tak stáva dôležitým doplnkom diplomacie a medzinárodnej spolupráce.

#### 9.4 Kritika teórie neoliberalizmu v medzinárodných vzťahoch

Neoliberalizmus, najmä vo forme **neoliberálneho inštitucionalizmu**, čelí viacerým kritickým námietkam. Diskusia medzi liberálnymi a realistickými prístupmi



zostáva živá, pričom kritika sa sústreďuje na tri hlavné oblasti: **realistické argumenty, metodologické obmedzenia a konceptuálne nejasnosti**.

Realisti, ako napríklad Hedley Bull, zdôrazňujú, že napriek rastúcej úlohe medzinárodných inštitúcií si **štát zachováva dominantné postavenie – najmä monopol na legitímne použitie sily – a zostáva hlavným aktérom pri tvorbe pravidiel, v rámci ktorých pôsobia ostatní**. V krízových situáciách rozhodujú **materiálne kapacity** a schopnosť donútiť protivníka, zatiaľ čo **mäkká moc má obmedzenú účinnosť**. Navyše, jej účinky sú ťažko merateľné, čo komplikuje analytické využitie. Z pohľadu realizmu teda normy a spolupráca nemôžu nahradiť **centrálnu úlohu štátu** a materiálnych zdrojov moci.

Neoliberálny inštitucionalizmus implicitne vychádza z **modelu racionálnej voľby**, ktorý predpokladá, že **preferencie a identity aktérov sú dané** – nemenia sa v procese interakcie. Kritici poukazujú, že tento predpoklad nereflektuje dynamiku medzinárodných vzťahov, kde sa záujmy a identity môžu formovať vplyvom spolupráce. Tento nedostatok otvára priestor pre alternatívne prístupy, napríklad **konštruktivizmus**, ktorý zdôrazňuje sociálnu povahu záujmov.

**Susan Strange** spochybnila **užitočnosť samotného pojmu medzinárodný režim**, keďže podľa nej ľudia majú na mysli rôzne veci, keď o režimoch hovoria. Táto terminologická nejasnosť podľa nej oslabuje **analytickú presnosť konceptu** a komplikuje jeho aplikáciu v empirických štúdiách.

Rozšírenie diskusie: **Kritici tiež poukazujú na empirické limity neoliberálneho prístupu** – napríklad predpoklad vysokého dodržiavania pravidiel, ktorý sa v praxi často porušuje (obchodné vojny, jednostranné sankcie). **Konštruktivisti dodávajú, že neoliberali podceňujú úlohu ideí a diskurzov pri formovaní záujmov**. Tieto námietky ukazujú, že hoci neoliberálny inštitucionalizmus poskytuje dôležitý rámec pre analýzu spolupráce, jeho interpretácia je obmedzená.

## 9.5 Kontrolné otázky

1. Aké historické okolnosti viedli k vzniku neoliberálneho inštitucionalizmu po druhej svetovej vojne?
2. V čom sa neoliberálny inštitucionalizmus líši od realizmu v pohľade na možnosti spolupráce medzi štátmi?
3. Ako Robert Keohane vysvetľuje úlohu medzinárodných režimov?
4. Čo sú medzinárodné režimy a aké funkcie plnia v medzinárodných vzťahoch?
5. Aké sú hlavné predpoklady neoliberálneho inštitucionalizmu o správaní štátov?
6. Vysvetlite pojem negatívny altruizmus v kontexte spolupráce medzi štátmi.
7. Aké mechanizmy pomáhajú režimom znižovať neistotu a transakčné náklady?
8. Uveďte príklady medzinárodných režimov a ich funkcie.
9. Ako koncepcia mäkkej moci (Joseph Nye) nadväzuje na neoliberálne idey?
10. Aké sú hlavné línie kritiky neoliberalizmu (realistická, metodologická, konceptuálna)?
11. Prečo je meranie účinkov mäkkej moci problematické?
12. Prečo Susan Strange spochybnila užitočnosť pojmu „režim“?
13. Ako konštruktivizmus reaguje na obmedzenia neoliberálneho inštitucionalizmu?
14. Uveďte príklady situácií, kde neoliberálny prístup zlyháva (napr. obchodné vojny, jednostranné sankcie).
15. Čo znamená závislosť na predchádzajúcich vzoroch (path dependency) pri fungovaní medzinárodných režimov a prečo režimy pretrvávajú aj po zmene pôvodných motívov?

## 10. Konštruktivizmus

Konštruktivizmus vznikol koncom osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov ako **reakcia na limity racionalistických prístupov, najmä neorealizmu a neoliberalizmu, ktoré nedokázali vysvetliť koniec studenej vojny**. Zatiaľ čo tieto teórie považujú anarchiu za pevnú štruktúru determinujúcu správanie štátov, konštruktivizmus tvrdí, že jej význam nie je objektívne daný. Povaha medzinárodného systému závisí od zdieľaných významov, noriem a interakcií medzi aktérmi. Záujmy a identita štátov sa formujú v procese sociálnej interakcie, pričom normy a idey majú konštitutívny vplyv na správanie. Štruktúra systému je preto výsledkom sociálnych praktík a diskurzu, nie iba materiálnych faktorov. Moc a zdroje nadobúdajú význam až prostredníctvom interpretácie aktérmi.

Konštruktivizmus sa presadil ako prístup, ktorý zdôrazňuje význam ideí, noriem a identity pri formovaní správania štátov. Na rozdiel od racionalistických teórií nepredpokladá nemenné záujmy, ani fixnú štruktúru anarchie, ale skúma, ako sa tieto prvky menia v interakcii. Intelektuálne korene konštruktivizmu siahajú do sociologických debát o vzťahu medzi aktérom a štruktúrou: Giddensova teória štrukturalizácie, Bhaskarov kritický realizmus a Bourdieuova teória polí zdôrazňujú spolup tvorbu aktérov a štruktúr. Aj preto sa konštruktivizmus často chápe ako stredná cesta medzi kritickými a pozitivistickými prístupmi.

### 10.1 Alexander Wendt a jeho konštruktivistická perspektíva

Nemecko-americký politológ **Alexander Wendt** (nar. 1958) patrí k najvýznamnejším predstaviteľom konštruktivizmu. Preslávil sa známou tézou, že „*anarchia je tým, čo z nej štáty urobia*“, ktorá zásadne spochybňuje realistický predpoklad, že anarchia medzinárodného systému je pevne daná a „nutne“ vedie ku konfliktu. Táto myšlienka bola rozvinutá v jeho štúdii *Anarchia je tým, čo z nej štáty urobia: Sociálna konštrukcia mocenskej politiky* (*Anarchy is What States*

*Make of It: The Social Construction of Power Politics*, 1992) a systematicky dopretá v monografii *Sociálna teória medzinárodnej politiky* (*Social Theory of International Politics*, 1999). Podľa Wendta povaha anarchie nezávisí od materiálnych štruktúr, ale od **interakcií a interpretácií aktérov**. **Ak štáty konajú na základe nepriateľských očakávaní, systém bude konfliktný; ak však rozvinú kooperatívne normy, anarchia môže mať charakter spolupráce**. Wendt tým otvára priestor pre dynamické chápanie medzinárodného systému, v ktorom zmena nie je len dôsledkom materiálnych posunov, ale aj transformácie zdieľaných významov.

Wendt navrhuje chápať absenciu centrálnej autority prostredníctvom konceptu **kultúr anarchie**, ktoré vznikajú zo zdieľaných predstáv a praktík spoločenstva štátov:

- **Hobbesovská kultúra** – štáty si upierajú právo na existenciu, konflikty sú existenčné a násilie je legitímnym prostriedkom prežitia. Tento model zodpovedá realistickému obrazu medzinárodnej politiky.
- **Lockovská kultúra** – typická pre vestfálsky systém, kde sa štáty navzájom uznávajú a spory smerujú skôr k ústupkom než k zničeniu. Konflikt je možný, ale nie je totálny.
- **Kantovská kultúra** – jej obrysy vidno v 21. storočí vo forme uprednostnenia práva, spolupráce a obmedzovania použitia sily. Vznikajú tu normy kolektívnej bezpečnosti, multilaterálne inštitúcie a rastúci význam medzinárodného práva.

Každá z týchto kultúr vytvára všeobecnú identitu štátov, ktorá sa formuje v procese sociálnej interakcie. Záujmy sú produktom týchto identít, čo umožňuje vysvetliť zmeny v medzinárodnom systéme – napríklad prechod od konfrontačného modelu studenej vojny k spolupráci v rámci európskej integrácie alebo rozvoj globálnych režimov v oblasti ľudských práv a životného prostredia.

**Wendtova teória ukazuje, že správanie štátov nevysvetľujú samotné materiálne zdroje, ale významy, ktoré im aktéri pripisujú.** Moc preto zahŕňa

nielen zdroje, ale aj schopnosť definovať normy a interpretácie, ktoré týmto zdrojom dávajú zmysel.

## 10.2 Nicholas Onuf – normy a pravidlá ako konštitutívne prvky politiky

Americký politológ **Nicholas Onuf** (nar. 1941) patrí k zakladateľom konštruktivismu a jeho prístup zásadne zmenil pohľad na medzinárodné vzťahy. **Onuf je kritikom realistickej predstavy, že poriadok a pravidlá sú závislé na fungujúcom sankčnom mechanizme.** Realisti chápu medzinárodný systém ako priestor bez pevných pravidiel, kde normy nemajú autonómnú silu a sú podriadené materiálnym podmienkam. V ich interpretácii sú pravidlá efektívne iba vtedy, ak sú podporené hrozbou sankcie alebo použitím tvrdej moci. Tento pohľad redukuje medzinárodné vzťahy na súťaž materiálnych kapacít, pričom ignoruje význam ideí a zdieľaných významov.

Onuf tento prístup odmieta a tvrdí, že **pravidlá existujú nezávisle od sankcií, pretože sú zakorenené v sociálnych interakciách a jazykových praktikách.** Moc sa podľa neho neprejavuje iba prostredníctvom materiálnych zdrojov, ale aj prostredníctvom schopnosti definovať pravidlá a rámce interakcie. V knihe *Svet, ktorý si vytvárame: Pravidlá a vláda v sociálnej teórii a medzinárodných vzťahoch* (*World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, 1989), ktorú možno považovať za základný text konštruktivismu, Onuf ukazuje, že **medzinárodná politika je „svet, ktorý si sami vytvárame“ prostredníctvom pravidiel, jazykových aktov a noriem.** Jazyk tu neplní len komunikačnú funkciu, ale má performatívny charakter – prostredníctvom vyhlásení, záväzkov a dohôd aktéri vytvárajú realitu medzinárodných vzťahov.

**V tomto rámci sú normy zdieľané pravidlá konania, ktoré určujú legitimitu správania v medzinárodnej politike.** Ich vplyv je konštitutívny – nielen regulujú správanie, ale aj spoluvytvárajú identitu aktérov. Príkladom je norma zákazu použitia chemických zbraní: aj keď technická schopnosť výroby

existuje, väčšina štátov ich nepoužíva, lebo by to bolo nelegitímne a vyvolalo by silné odsúdenie. Tento príklad ukazuje, že normy a idey môžu byť rovnako silné ako materiálne faktory pri určovaní správania aktérov.

Dôležitý je aj pojem identity, teda **sebaporozumenie aktérov**, ktoré ovplyvňuje ich záujmy a stratégie. Identita sa formuje v sociálnej interakcii a záujmy nie sú pevne dané, ale sú produktom identity, ktorá sa mení v čase a podľa kontextu. **Konstruktivizmus tak zdôrazňuje, že medzinárodná politika je formovaná významami, ktoré aktéri pripisujú svojim činom a vzťahom.** Interpretácie, normy a identita dávajú materiálnym zdrojom zmysel a tým spoluutvárajú realitu. Tento prístup umožňuje lepšie pochopiť dynamiku zmien v medzinárodnom systéme, napríklad šírenie ľudských práv, vznik medzinárodných režimov alebo transformáciu bezpečnostných vzťahov po skončení studenej vojny.

### 10.3 Vzťah konstruktivizmu k neorealizmu a neoliberalizmu

**Konstruktivizmus sa odlišuje od tradičných racionalistických prístupov predovšetkým v chápaní povahy medzinárodného systému a zdrojov správania aktérov.** Neorealizmus vychádza z predpokladu, že medzinárodný systém je anarchický v pevne danom zmysle – neexistuje nadštátna autorita, ktorá by zabezpečovala poriadok. Táto štruktúra núti štáty k sebazáchove, čo vedie k dôrazu na materiálne faktory, najmä moc a bezpečnosť. Záujmy štátov sú podľa realizmu chápané ako pevne dané, nemenné a orientované na prežitie. Anarchia je v realistickom chápaní nemenná štruktúra, ktorá determinuje správanie aktérov bez ohľadu na ich kultúrne či ideové preferencie.

Neoliberalizmus, ako moderná podoba liberalizmu, uznáva existenciu anarchie, no tvrdí, že spolupráca je možná prostredníctvom medzinárodných inštitúcií a režimov. Tie znižujú transakčné náklady, poskytujú informácie a vytvárajú mechanizmy na riešenie sporov, čím podporujú stabilitu a predvídateľnosť. Záujmy štátov sú v neoliberálnom pohľade stále chápané ako dané, ale štá-

ty ich môžu efektívnejšie naplňať prostredníctvom spolupráce. Liberalizmus teda nespochybňuje materiálnu povahu moci, ale dopĺňa ju o význam inštitucionálnych rámcov.

Na rozdiel od týchto racionalistických prístupov **konštruktivizmus tvrdí, že anarchia nemá pevne daný význam**. Povaha medzinárodného systému závisí od zdieľaných významov, noriem a interakcií medzi aktérmi. **Záujmy a identita štátov nie sú objektívne, ale formujú sa v procese sociálnej interakcie**. Normy a idey majú konštitutívny vplyv na správanie aktérov, čo znamená, že **zmena medzinárodného systému je možná, ak sa mení sociálna konštrukcia**. Konštruktivizmus tak otvára priestor pre dynamiku zmien, ktorú realizmus považuje za obmedzenú a neoliberalizmus redukuje na technické otázky spolupráce. Na rozdiel od racionalistických prístupov konštruktivizmus zdôrazňuje, že **medzinárodná politika je procesom neustálej tvorby významov, noriem a identít, ktoré formujú záujmy a stratégie štátov**. Tento pohľad umožňuje vysvetliť fenomény, ako je dodržiavanie normy nepoužívania jadrových zbraní či zmena vnímania suverenity v kontexte humanitárnych intervencií.

#### 10.4 Varianty konštruktivismu

Konštruktivizmus v medzinárodných vzťahoch nadväzuje na širšie epistemologické prístupy, napríklad sociologický konštruktivizmus, ktorý zdôrazňuje, že realita je formovaná sociálnymi interakciami, jazykom a kultúrnymi normami. Konštruktivizmus nie je jednotný prístup, ale zahŕňa viacero variantov, ktoré sa líšia v miere dôrazu na sociálnu konštrukciu reality. **Radikálny konštruktivizmus** tvrdí, že medzinárodná politika je úplne produktom diskurzu a jazykových aktov; materiálne faktory sú považované za sekundárne, pretože ich význam je vždy sprostredkovaný interpretáciou. Tento prístup sa často spája s **postštrukturalizmom** a kritickými teóriami, ktoré zdôrazňujú moc diskurzu a normatívnu zmenu. Medzi jeho predstaviteľov patrí **Friedrich Kratochwil** (nar. 1944), autor knihy *Pravidlá, normy a rozhodnutia* (*Rules, Norms and Decisions*, 1989), v

ktorej ukazuje, že pravidlá a normy nie sú len obmedzujúce, ale konštitutívne pre konanie aktérov. Kratochwil zdôrazňuje jazykové akty a argumentáciu ako základ medzinárodnej politiky.

Ďalším významným autorom je **Richard K. Ashley**, známy svojimi prácami z 80. rokov, napríklad článkom *Bieda neorealizmu* (*The Poverty of Neorealism*, 1984), kde kritizuje Waltzov neorealizmus a poukazuje na jeho redukcionizmus. Ashley tvrdí, že pojmy, ktoré považujeme za samozrejmé (napr. suverenity), sú v skutočnosti vytvorené ľuďmi a môžu sa meniť. Dekonstrukcia znamená, že skúmame, ako tieto pojmy vznikli, aké skryté predpoklady obsahujú a ako ovplyvňujú politiku. Je však známy najmä ako **postštrukturalista** (silne ovplyvnený Foucaultom a Derridom), čím sa zaraďuje do širšieho rámca **postpozitivismu**. Niektorí autori ho spájajú s konštruktivismom, pretože aj on zdôrazňuje význam diskurzu a sociálnej konštrukcie reality. **Radikálny konštruktivismus kladie dôraz na diskurz, jazykové praktiky a normatívne rámce, pričom odmieta predstavu pevne daných štruktúr – tých, ktoré Ashley vo svojich prácach kritizuje.**

**Umiernený konštruktivismus** naopak uznáva význam materiálnych faktorov, ale tvrdí, že ich vplyv je podmienený normami, identitou a sociálnymi praktikami. K umiernenému konštruktivismu patrí aj Wendtova štúdia *Anarchia je tým, čo z nej štáty urobia: Sociálna konštrukcia mocenskej politiky*, ktorá položila základ jeho neskoršej systematickej teórii v knihe *Sociálna teória medzinárodnej politiky*. Wendt sa snaží vytvoriť systémovú teóriu, ktorá vysvetľuje, ako sa menia kultúry anarchie a identita štátov v procese interakcie. Na rozdiel od radikálneho prístupu, ktorý zdôrazňuje jazyk a diskurz ako jediný zdroj reality, **Wendt kombinuje štrukturálny pohľad s dôrazom na idey a interakcie, čím zachováva analytickú väzbu na materiálne faktory.** Varianty konštruktivismu sa tak pohybujú od umiernených prístupov, ktoré kombinujú idey s materiálnymi faktormi, až po radikálne smery zdôrazňujúce diskurz a normatívnu transformáciu medzinárodných vzťahov.



Konstruktivizmus poskytuje teoretický rámec na analýzu aktuálnych globálnych problémov. **Klimatická politika** je príkladom, kde normy a diskurz formujú správanie štátov: Parížska dohoda nevytvára centrálnu autoritu, ale opiera sa o zdieľané presvedčenie o potrebe znižovania emisií. **Kybernetická bezpečnosť** ukazuje, ako sa nové normy o zodpovednom správaní štátov v kyberpriestore postupne formujú prostredníctvom medzinárodných diskusií. **Ľudské práva** a koncept zodpovednosti za ochranu (Responsibility to Protect) menia tradičné chápanie suverenity, čo je typický konstruktivistický proces redefinície základných princípov. Podobne **AI governance** a regulácia umelej inteligencie sa dnes opierajú skôr o normatívne rámce než o materiálnu moc, čo potvrdzuje význam ideí a diskurzu v tvorbe globálnych pravidiel.

### 10.5 Kritika konstruktivizmu

Konstruktivizmus priniesol nový pohľad na úlohu ideí, noriem a identity v medzinárodných vzťahoch, no čelí viacerým zásadným výhradám. **Prvou je nedostatočná prediktívna schopnosť** – zatiaľ čo realizmus či neoliberalizmus dokážu formulovať hypotézy o správaní štátov na základe materiálnych faktorov, konstruktivizmus sa sústreďuje na interpretáciu významov, čo sťažuje predpovedanie budúcich udalostí. Kritici tvrdia, že ide skôr o vysvetľujúci rámec, než o teóriu s testovateľnými predpokladmi.

**Druhou slabinou je metodologická nejasnosť.** Konstruktivizmus pracuje s pojmami ako identita, normy či diskurz, ktoré je náročné presne uchopiť a kvantifikovať v empirickom výskume. Výskum je často založený na kvalitatívnych metódach, čo vedie k subjektívnym interpretáciám a obmedzenej možnosti overenia výsledkov.

**Ďalšia kritika sa týka zanedbania materiálnych faktorov.** Aj keď konstruktivizmus zdôrazňuje idey, normy a sociálne konštrukcie, ekonomická sila a vojenské kapacity zostávajú kľúčovými prvkami medzinárodnej politiky. Ignorovanie týchto faktorov môže viesť k neúplnému obrazu reality.

Niektorí autori tiež upozorňujú na **roztrieštenosť a nekonzistentnosť konštruktivismu** – napríklad Ronen Palan a Ted Hopf poukazujú na nejednotnosť teoretických východísk a rozdiely medzi umierneným a radikálnym konštruktivismom, čo komplikuje jeho ucelené chápanie. Navyše konštruktivismus čelí kritike z hľadiska jeho normatívneho rozmeru – Stephan Engelkamp a Katharina Glaab upozorňujú na tendenciu idealizovať normy, zatiaľ čo Matthias Hofferberth a Christian Weber kritizujú **redukciu noriem na statické premenné bez zohľadnenia ich dynamickej podstaty**.

### 10.6 Kontrolné otázky

1. Ako konštruktivismus definuje štruktúru medzinárodného systému?
2. V čom sa konštruktivismus líši od racionalistických teórií, ako sú realizmus a neoliberalizmus?
3. Aká je hlavná téza Alexandra Wendta o anarchii?
4. Stručne charakterizujte tri kultúry anarchie podľa Wendta.
5. Aké sú intelektuálne korene konštruktivismu v sociálnej teórii?
6. Prečo konštruktivismus môže lepšie vysvetliť koniec studenej vojny než realizmus?
7. Čo znamená, že normy majú konštitutívnu funkciu?
8. Ako sa identita štátu formuje v procese sociálnej interakcie?
9. Prečo konštruktivismus považujeme za „strednú cestu“ medzi kritickými a pozitivistickými prístupmi?
10. Uveďte príklad normy, ktorá ovplyvňuje správanie štátov aj napriek technickej možnosti jej porušenia.
11. Ako môže zmena identity štátu ovplyvniť jeho zahraničnú politiku? Uveďte konkrétny príklad.
12. Do akej miery je možné konštruktivistický prístup aplikovať na súčasné globálne problémy (napr. klimatická politika)?

13. Môže konstruktivizmus vysvetliť vznik nových medzinárodných režimov?  
Ako?
14. Je podľa vás „kultúra anarchie“ stabilný koncept, alebo sa mení rýchlejšie než Wendt predpokladal?
15. Aký je rozdiel medzi radikálnym a umierneným konstruktivizmom?

## Záver

Učebnica medzinárodných vzťahov predstavuje prehľad hlavných teoretických prístupov, ktoré formovali a stále formujú naše chápanie medzinárodnej politiky. Od klasického idealisticko-liberálneho prístupu cez realizmus, behaviorizmus, kritické teórie, neorealizmus až po neoliberalizmus a konštruktivizmus – každá kapitola ukazuje, že medzinárodné vzťahy nie sú len o moci a záujmoch, ale aj o hodnotách, normách, identitách a predstavách o svete.

Vývoj disciplíny vo veľkých debatách odhaľuje zložitosť skúmania oblasti, v ktorej dominujú problémy vojny, mieru a diplomacie – otázky, ktoré presahujú rámec akademických sporov. Vojny a konflikty sú tragické fakty, no teórie neposkytujú konečné odpovede; sú to hypotézy, ktoré nám pomáhajú klásť presnejšie a zmysluplnejšie otázky. Pokrok poznania nespočíva v nájdení definitívnej pravdy, ale v schopnosti kriticky skúmať a spochybňovať vlastné predpoklady.

Medzinárodná politika sa neustále mení. Každý nový model vzniká ako reakcia na obmedzenia predchádzajúcich prístupov a prináša nové spôsoby, ako porozumieť komplexnej realite. Realizmus zdôrazňuje štruktúru moci, liberalizmus otvára priestor pre spoluprácu a normy, konštruktivizmus upozorňuje na význam identity a ideí. Žiadna perspektíva nie je úplná – porozumenie vyžaduje porovnávanie, prepájanie a kritickú reflexiu.

Dnešné výzvy ako klimatická zmena, migrácia, terorizmus, technologické inovácie či možné úpravy globálneho usporiadania spochybňujú možnosti tradičného politického rozhodovania. Objavujú sa aj menej viditeľné problémy – neistota porozumenia, oslabenie autority, pokles dôvery v inštitúcie a stabilitu. V takom prostredí je dôležité rozvíjať schopnosť analyzovať správanie aktérov, porozumieť štruktúram a hľadať súvislosti, ktoré formujú medzinárodné vzťahy.

Žiadna teória neposkytuje úplný obraz o svete – každá je len hypotézou, ktorá nám pomáha orientovať sa v komplexnej realite. Skutočné porozumenie

vzniká až vtedy, keď dokážeme prepájať rôzne perspektívy, klásť otázky a hľadať odpovede v kontexte historických, teoretických a hodnotových súvislostí.

## Literatúra

- Allison, Graham T.: *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown 1971.
- Angell, Norman: *The Great Illusion*. London: Heinemann, 1910.
- Aron, Raymond: *Peace and War: A Theory of International Relations*. Garden City: Doubleday, 1966.
- Ashley, Richard K.: *The Poverty of Neorealism. International Organization*, 1984.
- Axelrod, Robert: *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books, 1984.
- Barša, Pavel; Císař, Ondřej: *Levice v postmoderní době*. Brno: Doplněk, 2004.
- Baylis, John; Smith, Steve: *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Brams, Steven J.: *Superpower Games: Applying Game Theory to Superpower Conflict*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- Bull, Hedley: *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan, 1977; 3rd ed. New York: Columbia University Press, 2002.
- Buzan, Barry; Little, Richard; Jones, Charles A.: *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*. New York: Columbia University Press, 1993.
- Carr, Edward Hallett: *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan, 1939.
- Cox, Robert W.: *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*. New York: Columbia University Press, 1981.
- Der Derian, James: *Antidiplomacy: Spies, Terror, Speed, and War*. Oxford: Blackwell, 1992.
- Deutsch, Karl W.: *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton: Princeton University Press, 1957.
- Doyle, Michael W.: *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism, and Socialism*. New York: W.W. Norton, 1997.
- Drulák, Petr: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003.
- Eichler, Jan: *Mezinárodní bezpečnost v době globalizace*. Praha: Portál, 2006.
- Enloe, Cynthia: *Bananas, Beaches and Politics: Feminism and International Relations*. Berkeley: University of California Press, 1989.
- Fiala, Petr: *Mezinárodní vztahy*. Brno: Masarykova univerzita, 2010.

- Gilpin, Robert: *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Groom, A. J. R.: *Paradigm Lost? Paradigm Regained? The World of International Relations Theory at the Beginning of the Twenty-First Century. Review of International Studies*, 1994.
- Guzzini, Stefano: *Realismus v mezinárodních vztazích a mezinárodní politické ekonomii*. Brno: Barrister & Principal, 2004.
- Haas, Ernst B.: *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957*. Stanford: Stanford University Press, 1958.
- Hansenclever, Andreas; Mayer, Peter; Rittberger, Volker: *Teorie mezinárodních režimů*. Brno: Centrum strategických studií, 2005.
- Herz, John H.: *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities*. Chicago: University of Chicago Press, 1951.
- Hollis, Martin; Smith, Steve: *Teorie mezinárodním vztahů. Interpretace a porozumění*. Brno: CDK, 2000.
- Jackson, Patrick T.: *The Conduct of Inquiry in International Relations*. London: Routledge, 2010; 2nd ed. Abingdon: Taylor & Francis, 2016.
- Jervis, Robert: *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1976.
- Kahn, Herman: *On Escalation: Metaphors and Scenarios*. New York: Praeger, 1965.
- Kaplan, Morton A.: *System and Process in International Politics*. New York: Wiley, 1957; reprint Colchester: ECPR Press, 2005.
- Kaplan, Morton A.: *New Approaches to International Relations*. New York: St. Martin's Press, 1968.
- Kennan, George F.: *American Diplomacy, 1900–1950*. Chicago: University of Chicago Press, 1951.
- Keohane, Robert O.: *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Keohane, Robert O.; Nye, Joseph S.: *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown, 1977; 4th ed. Harlow: Pearson/Longman, 2011.
- Kindleberger, Charles P.: *The World in Depression, 1929–1939*. Berkeley: University of California Press, 1973.
- Kindleberger, Charles P.: *International Public Goods without International Government. American Economic Review*, 1986.
- Kissinger, Henry: *Umění diplomacie*. Praha: Prostor, 1996.

- Kovář, Jan: *Mezinárodní vztahy: Úvod do teorie*. Praha: Grada, 2011.
- Krejčí, Oskar: *Mezinárodní politika*. Praha: Professional Publishing, 2010.
- Krpec, Oldřich; Pšeja, Pavel: *Mezinárodní politická ekonomie*. Brno: Masarykova univerzita, 2004.
- Martin, Lisa L.; Simmons, Beth A.: *Theories and Empirical Studies of International Institutions. International Organization*, 1998.
- Mearsheimer, John J.: *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. International Security*, 1990.
- Mearsheimer, John J.: *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton, 2001.
- Mearsheimer, John J.: *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*. In: *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 5, 2014, s. 77–89.
- Mitrany, David: *A Working Peace System*. London: Royal Institute of International Affairs, 1943.
- Moravcsik, Andrew: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
- Morgenthau, Hans J.: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 1948.
- Niebuhr, Reinhold: *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. New York: Charles Scribner's Sons, 1932.
- Nye, Joseph S.: *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs, 2004.
- Plechanonová, Běla: *Úvod do mezinárodních vztahů*. Praha: ISE, 2003.
- Prebisch, Raul: *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. New York: United Nations, 1950.
- Pšeja, Pavel (ed.): *Přehled teorií mezinárodních vztahů*. Brno: Masarykova univerzita, 2005.
- Pšeja, Pavel: *Moc a zájmy v mezinárodním systému*. Brno: Masarykova univerzita, 2016.
- Rosenau, James N.: *The Scientific Study of Foreign Policy*. New York: Free Press, 1971.
- Ruggie, John G.: *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. London: Routledge, 1998.
- Říchová, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000.
- Schelling, Thomas C.: *The Strategy of Conflict*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.



- Singer, J. David: *The Level-of-Analysis Problem in International Relations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1961.
- Singer, J. David: *The Correlates of War Project: Inter-State War and Its Correlates, 1816–1965*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972.
- Snidal, Duncan: *The Limits of Hegemonic Stability Theory*. *International Organization*, 1985.
- Steinbruner, John D.: *The Cybernetic Theory of Decision*. Princeton: Princeton University Press, 1974.
- Tickner, J. Ann: *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press, 1992.
- Vasquez, John A.: *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Viotti, Paul R.; Kauppi, Mark V.: *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*. Boston: Allyn & Bacon, 1999.
- Wallerstein, Immanuel: *The Modern World-System*. New York: Academic Press, 1974.
- Walt, Stephen M.: *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press, 1987.
- Waltz, Kenneth N.: *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press, 1959.
- Waltz, Kenneth N.: *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.
- Wendt, Alexander: *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Zimmern, Alfred: *The League of Nations and the Rule of Law, 1918–1935*. London: Macmillan, 1936.